

FÖRSVARSHÖGSKOLAN, MILITÄRHISTORISKA AVDELNINGEN

Försvarsmaktens utlandsveteraner

Historiska aspekter på dagens svenska veteranpolitik,
ca 1956–2010

Fil. dr Fredrik Thisner & Fil. dr. Lars Garpenhag

2016-01-11

Förord

Föreliggande rapport är resultatet av en forskningsbeställning som Veteranenheten gjorde 2014 och som huvudsakligen genomfördes under 2015. Uppdragets omfattning har motsvarat något mer än 75 % tjänst för en forskare under ett år. Rapporten har författats av Fil. dr. Fredrik Thisner, som också varit projektledare, och Fil. dr Lars Garpenhag. Garpenhag har under rapportens tillblivelse haft särskilt ansvar för medicinhistoriska frågor. Thisner är verksam vid Militärhistoriska avdelningen vid Förvarshögskolan, en enhet som också Garpenhag varit kopplad till under rapportens utarbetande.

I samband med detta arbete finns det ett flertal personer och institutioner som författarna skulle vilja tacka. Monica Larsson har varit vår huvudsakliga kontaktperson för projektet vid Veteranenheten och har på olika sätt hjälpt oss vidare framåt i arbetet med att besvara frågor om stort och smått; Gunnar Westling och Nils-Ivar Tetting har båda bidragit med ovärderlig information om olika aspekter av arbetet med veteraner vid de tidpunkter då de varit inblandade i det; Johan Landgren från Folke Bernadotte Akademin har varit ytterst tillmötesgående både med information om akademins samlingar och i övrigt varit välvilligt inställd till vårt projekt. En tidig version av rapporten lades fram för Militärvetenskapliga Institutionens högre seminarium, och samtliga deltagare ska ha stort tack för de synpunkter och förslag som då framfördes. Slutligen vill vi tacka Per Iko och Lars Ericsson-Wolke som varit behjälpliga med kommentarer på delar av rapporttexten under senare skeden av arbetet.

Fredrik Thisner & Lars Garpenhag
Stockholm, 2016-01-11

Innehållsförteckning

Förord	3
<i>Kapitel 1. Inledning</i>	7
1.1 Disposition	8
<i>Kapitel 2. Försvarsmakten och dess veteraner: verksamhetsfokus, byråkratisering och utlandstjänst</i>	9
2.1 Försvarsmaktens inriktning och rationalitet från 1950-tal till 2010-talets början	9
2.2 Förvaltningens byråkratisering och den internationella tjänstens status	15
2.3 Krig och psykisk ohälsa i ett historiskt perspektiv	17
2.4 Sammanfattning	25
<i>Kapitel 3. Utlandsveteranen – ett kvantitativt porträtt</i>	27
3.1 Sammanfattning	31
<i>Kapitel 4. Stupade och skadade: en diskussion om stridslänkande förhållanden</i>	33
4.1 Förluster i form av dödsfall	33
4.2 Försvarsmaktens medalj för sårade i strid: ett grovt mått på skadeutfall	35
4.3 Det psykiska välbefinnandet hos soldater efter utsatta missioner	37
4.4 Sammanfattning	39
<i>Kapitel 5. Psykisk hälsa, stöd och omhändertagande</i>	41
5.1 Veteraners uppfattning om stödet: en bild av perioden i dess helhet	42
5.2 1950- och 1960-talens missioner	43
5.3 1970- och 1980-talens missioner	48
5.4 1990-talet: En ny ordning i vardande	50
5.5 Stödet under det tidiga 2000-talet	56
5.6 Anhörigstödet uppkomst	60
5.7 Avslutande diskussion: att förklara förändring	62
<i>Kapitel 6. Symboliskt stöd</i>	69
6.1 Medaljer och utmärkelser	69
6.2 Ceremonier och monument	72
6.3 Veteranernas uppfattningar om dagens symboliska stödåtgärder	74
6.4 Sammanfattning	77

<i>Kapitel 7. Opinionen och utlandsmissioner i pressen</i>	79
7.1 Allmänheten, internationella insatser och veteranerna: opinionsläget idag	79
7.2 Hemvändarna: sentida rapportering om veteraner	82
7.3 Två insatser i media: exemplen Kongo och Afghanistan	85
7.4 Kongo 1960–1964	86
7.5 Insatsen i Afghanistan 2002–2014	94
7.6 Sammanfattning	105
<i>Kapitel 8. Sammanfattning och avslutande diskussion</i>	109
8.1 Sammanfattning	109
8.2 Avslutande diskussion och förslag på vidare forskning	115
Förteckning över diagram, tabeller och tablåer	119
Referenser	120

1. Inledning

Föreliggande studie genomförs enligt uppdrag från Veteranenheten med syftet att undersöka stödet till hemkommande veteraner samt undersöka samhällets uppslutning kring och debatten om veteranerna under och efter pågående insats från 1950-talet till 2010-talets ingång. Med veteran avses i denna studie i första hand militär personal som deltagit i en eller flera missioner inom ramen för utlandstjänstgöring, främst inom FN:s och/eller NATO:s regi. Följande frågeställningar skall besvaras:

- 1) I vilken grad har dessa svenskar direkt eller indirekt utsatts för stridslänkande handlingar, jämförbara med soldater under konventionella strider? Hur har de i sådana fall reagerat?
- 2) Hur har veteranerna omhändertagits av myndigheterna i medicinskt/psykiatriskt hänseende och hur har stödet till de närmast anhöriga utformats?
- 3) I vilken grad/hur har symboliskt stöd (i form av medaljer/minnesmärken/andra utmärkelser) utformats för att manifestera det officiella Sveriges erkänsla för insatsen?
- 4) Hur har nyhetsrapporteringen (och debatten) sett ut under pågående insats samt avseende hemvändande soldater?

Följande insatser står i fokus för denna studie, nämligen

- 1) FN-insatserna på Cypern och i Mellanöstern 1956–1991
- 2) FN-insatsen i Kongo 1960–1964
- 3) Insatserna på Västra Balkan 1992–2013
- 4) Insatserna i Afrika 1992–2008, samt
- 5) Insatserna i Afghanistan 2002–2014

Uppdraget måste betraktas som såväl omfattande som brett; i princip samtliga svenska utlandsmissioner skall undersökas utifrån ett flertal frågeställningar. Detta har fått som konsekvens att fokus primärt riktats mot de större utvecklingslinjerna och särskilt centrala problem som identifieras i dessa sammanhang. Att exempelvis undersöka var mission för sig vore ett ogörligt företag givet de resurser som stått till förfogande. Det bör därutöver påpekas att forskningsläget på området är fragmentariskt och bitvis tunt. Medan vissa insatser sedan tidigare är väl beskrivna i olika sammanhang, är andra väsentligt mindre omskrivna. Vissa för rapporten relevanta ämnen har berörts utifrån andra vetenskapliga discipliners problemställningar, men inte nödvändigtvis med ett historiskt perspektiv eller utifrån de frågeställningar som här står i fokus. I många avseenden har vi därför varit hänvisade till primärt källmaterial för att rekonstruera huvudlinjerna i ett historiskt förlopp. Att påstå att vi stått på jungfrulig mark vore att överdriva en smula, men att likna svensk veteranhistoria idag vid en glänta i skogen dit få historiker gått är knappast heller någon överdrift. I någon mening är således denna veteranhistoriska rapport att betrakta som ett pionjärarbete; den kan ses som en början på ett betydligt större forskningsområde som rymmer många fler och större framtida studier. Vi har under projektets gång också identifierat nya frågeställningar och problem som vi menar vore värda ytterligare uppmärksamhet i framtida insatser. Dessa kommer särskilt att uppmärksammas i kapitel 8.

Något ytterligare bör också sägas om det fokus som här är det primära; i första hand står nämligen Försvarmaktens och andra myndigheters agerande i centrum utöver de fall då även media-

bevakningen gjorts till föremål för en särskild undersökning. Detta val innebär att en stor del av det arbete som föreningslivet och frivilligorganisationer gjort och gör på området inte närmare behandlas här. Detta skall inte tolkas som att det vore av underordnad betydelse; tvärtom. De insatser som sådana organisationer gjort i förhållande till det kluster av åtgärder som idag kan kopplas samman med veteranpolitiska frågor (samt andra åtgärder) förtjänar istället en egen mer gedigen undersökning. Att i denna studie vidga perspektiven till att även omfatta dessa aktörer skulle dock medföra att undersökningen blev alltför grund.

1.1 Disposition

I kapitel 2 redogörs för den historiska kontexten med bäring på studien. Här presenteras översiktligt Krigs- och sedermera Försvarsmaktens syn på utlandstjänstgöring, FN- och andra internationella uppdrags generella utvecklingsmönster, samt Försvarsmaktens institutionella förändring från 1950-talet till nutid. Här ges också en medicinhistorisk bakgrund med särskild bäring på militärpsykiatriens utveckling. I kapitel 3 görs ett kortfattat, kvantitativt porträtt av de svenska utlandsveteranerna för att närmare presentera dem som grupp. Kapitel 4 behandlar därefter frågeställningen rörande utlandsveteranernas exponering mot stridsliknande förhållanden, medan kapitel 5 behandlar utvecklingen som rör psykologiskt och psykiatriskt stöd samt belyser anhörigstödet framväxt. Kapitel 6 behandlar sedan översiktligt de symboliska stödåtgärder som Sverige som nation och Försvarsmakten visat sina veteraner. I kapitel 7 jämförs huvuddragen i mediebevakningen av två missioner (insatsen i Kongo på 60-talet och den nyligen avslutade i Afghanistan). Kapitel 8 består slutligen av en sammanfattning av rapporten samt innehåller en diskussion kring föreslagen vidare forskning på området.

2. Försvarsmakten och dess veteraner: verksamhetsfokus, byråkratisering och utlandstjänst

Syftet med detta kapitel är att presentera ett antal centrala bakgrundsfaktorer som ramat in såväl den internationella tjänstens villkor som de medicinska betingelser som funnits för att omhänderta veteranerna. Kapitlet skall således förstås som en bredare historisk bakgrund till den undersökningsperiod som studien behandlar. Inledningsvis presenteras Försvarsmakten som organisation och dess uppgifter, de internationella insatsernas roll inom ramen för denna och de huvudsakliga förändringarna under undersökningsperioden. Efter detta behandlas synen på internationell tjänst utifrån ett meriteringsperspektiv samt hur institutionella förändringar påverkat meritvärdet. Slutligen ges också en medicinhistorisk bakgrund med särskilt fokus på den militärpsykiatriska utvecklingen.

2.1 Försvarsmaktens fokus och rationalitet från 1950-tal till 2010-talets början

När denna studie tar sin början utgjordes Försvarsmaktens huvuduppgift av försvaret av nationen. Att för det alliansfria Sverige göra troligt att ett angrepp på landet skulle kosta mer än det smakade hade ett pris. Det manifesterade sig i att man var tvungen att ha en mycket omfattande försvarsorganisation och karaktäriserades av en genomgripande planering, inte bara för det militära försvarets utan för hela samhällets behov. Därtill kom en omfattande försvarsindustriell sektor i förhållande till landets storlek. Den militära organisationen vilade, liksom i många andra europeiska länder under kalla kriget, på allmän värnplikt. Därtill kom också en mängd olika frivilligorganisationer. Det är därför berättigat att hävda att det svenska försvaret också hade drag av att vara en folkrörelse. Det svenska försvaret skulle efter allmän mobilisering ännu vid 1980-talets mitt ha bestått av omkring 850 000 personer. Omkring 10 procent av befolkningen skulle då enligt planeringen på ett mer direkt sätt ha engagerats i krigsansträngningen.¹

Det är mot denna bakgrund som de första svenska FN-missionerna skall förstås. Någon särskild organisation i form av speciellt avdelad personal för att hantera internationell militär verksamhet fanns inte. Istället generades de internationella förbanden under majoriteten av undersökningsperiodens år genom ett förfarande som kan betecknas som *temporärt sammansatta förband*. Detta innebar att de som ville göra FN-tjänst, efter avslutad värnpliktstjänstgöring, frivilligt anmälde sig då behov fanns. Efter uttagning, vanligen på grundval av värnpliktsbetyg och eventuell kompletterande information, utbildades soldaterna centralt på ett särskilt utbildningsförband under ett par veckors tid i FN-tjänstens elementa. De specifikt militära färdigheterna förväntades alltså soldaterna redan besitta. Utbildningen omfattade framför allt den fredsbevarande FN-tjänstens särskilda profil och sådant som rörde särskilda förhållanden i insatsområdet (exempelvis utbildning rörande klimat, sjukdomar och det politiska läget). Soldaterna kände således inte nödvändigtvis varandra från den militära grundutbildningen utan kom från hela landet och olika truppslag och försvarsgrenar. De med bakgrund i den personellt största försvarsgrenen, armén, utgjorde dock majoriteten. Insatsen var i regel sex månader lång, varefter

¹ För detta, se exempelvis Gunnar Åselius, 2005, ”Swedish Strategic Culture after 1945”, i *Cooperation and Conflict*, vol 40:1, passim.

förbandet ersattes av nästa kontingent om missionen var fortgående.² Efter det att förbandet återvände till Sverige avrustades det. I praktiken upplöstes enheten och soldaterna återvände till sin civila tillvaro efter sex månaders anställning i Försvarsmakten.

Andreas Tullberg menar att FN-tjänsten av försvarsledningen, åtminstone under 1950- och 1960-talen, uppfattades falla utanför de gängse uppgifterna. Då var som nämnts det nationella försvaret Försvarsmaktens absoluta fokus. FN-uppdragen betraktades därför understundom med viss skepsis från den militära ledningen, inte minst för att personal och materiel måste avdelas från det som uppfattades vara central verksamhet till andra mer sekundära uppgifter.³ Före detta arméchefen Nils Sköld, som 1959 var kompanichef vid den svenska FN-bataljonen i Gaza, ger visst stöd för denna uppfattning. Rörande i synnerhet perioden för den första Gazabataljonens utrustande menar han att arméledningen uttryckt farhågor för att för mycket aktivt befäl skulle tas i anspråk för missionen. Detta ansågs kunna få negativa konsekvenser för såväl utbildning som krigsberedskap i Sverige. Truppbidraget var därför i ett alternativ tänkt att endast bestå av ett fältpoliskompani, men i slutänden blev det ändå en reducerad bataljon som skickades iväg.⁴ Även Wilhelm Agrell belyser en sådan institutionell rationalitet avseende FN-styrkan som skickades till Suez (UNEF) på 1950-talet, Kongo (ONUC) på 1960-talet samt moderniseringen av den etiopiska krigsmakten under 1950-talet där försvaret skulle skicka ned instruktörer. Krigsmakten var i samtliga dessa fall initialt tveksam till att avdela personal, eftersom man ansåg det som var de huvudsakliga arbetsuppgifterna skulle bli lidande.⁵ Under kalla kriget var således det nationella försvaret det som gav organisationen dess rationalitet, strukturerade dess verksamhet och dimensionerade dess belöningsystem. Detta förhållande definierade också den internationella verksamhetens plats och prioritet. Som kommer att beröras närmare senare i rapporten, var detta dock något som förändrades under 1900-talets senare del.

Liksom militär verksamhet i grunden är ett utflöde av politiska överväganden har naturligtvis internationella operationer också präglats av sådana, även om de ibland kan vara av mer indirekt karaktär. Kalla krigets världsordning gav Sverige såsom varande en neutral stat en särskild roll inom FN:s fredsbevarande operationer. De länder som bidrog med trupp till sådana operationer skulle nämligen vara godtagbara för de stridande parterna som skulle ge sitt samtycke; FN:s verksamhet vilade alltså i hög grad på parternas förtroende. I den världsordningen var stormakterna i princip uteslutna som bidragsgivare även om de i och för sig kunde bistå med logistik och transporter. Därför rekryterades inledningsvis FN-trupp från alliansfria länder samt ett antal NATO-länder som ansågs möjliga att acceptera så som exempelvis Danmark och Norge. Detta gav Sverige en särskild roll och gjorde FN-operationerna till en arena som Sverige kunde agera

² För detta se exempelvis Nils Sköld, 1990, *I fredens tjänst. Sveriges medverkan i Förenta Nationernas fredsbevarande styrka i Mellanöstern 1956–67*, Stockholm, s. 43–51, Lena Molin och Gustaf Salomonsson, 2013. ”Berättelsen om BA02. Källmaterial och metoder för att studera veteraners fysiska och psykiska hälsa utifrån en fallstudie på BA02”, i *FOI-R*, Stockholm, s. 28 och 18.

³ Andreas Tullberg, 2012, *We are in the Congo now. Sweden and the Trinity of Peacekeeping during the Congo Crisis 1960–1964*, Lund, s. 90.

⁴ Sköld, 1990, s. 40–41. Mot bakgrund av krisen i Ungern 1956 var dessa överväganden kanske ändå inte särskilt förvånande. I samband med att sovjetisk militär sattes in där, höjdes nämligen också den svenska beredskapen, Ibid.

⁵ Wilhelm Agrell, 2013, *Ett krig här och nu. Från svensk fredsoperation till upprorsbekämpning i Afghanistan 2001–2014*, Stockholm, s. 20–21, 34 och 195.

på just därför att landet uppfattades ligga utan för supermakternas rivalitet. För Sveriges vidkommande blev också stödet till FN från och med 1950-talet en av huvudlinjerna i svensk utrikespolitik. Organisationen uppfattades också av den svenska statsledningen som en central säkerhetspolitisk aktör.⁶ Sveriges deltagande med FN-trupp i Kongo i början på 1960-talet kan därför kopplas till det neutrala Sveriges engagemang i den nya säkerhetsordningen under kalla kriget, frågan om avkolonialiseringen samt inte minst den roll som Dag Hammarskjöld spelade som FN:s generalsekreterare.⁷

Denna typ av internationella verksamhet skulle kunna betecknas som präglad av en ”FN-blå” kultur, där fredsbevarande operationer blev den nisch som Sverige och andra deltagarländer menade sig ha särskild kompetens för. De svenska förbanden som var bemannade av frivilliga från värnpliktsförsvaret kunde inte i alla avseenden mäta sig med enheter som var rekryterade på professionell basis. Å andra sidan menade man att de besatt andra kompetenser. De hade en större förståelse för det civila samhället vilket kom väl till pass i samverkan med olika aktörer i insatsområdet och var därutöver återhållsamma vad gällde våldsanvändning. Detta ansågs särskilt väl passa dessa missioners inriktning. Operationer av närmast polisiärt snitt skulle i allt väsentligt vara tongivande fram till 1995. Ett väsentligt undantag utgjordes av insatsen i Kongo i början av 1960-talet. Den ursprungliga uppgiften och dess målsättningar började glida och på grund av konfliktens inre dynamik medförde detta att den internationellt sammansatta FN-styrkan så småningom gick in som direkt stridande part.⁸

I och med Warszawapaktens och Sovjetunionens upplösning och det kalla krigets slut ändrades i grunden förutsättningarna för det nationella försvaret. Under 1990-talets början, då Försvarsmakten i allt väsentligt hade kvar sin struktur från kalla krigets dagar, låt vara i en mindre kostym, fanns likaledes sådana politiska motiv att engagera sig i internationella operationer. I och med Jugoslaviens upplösning följde det första inbördeskriget på flera decennier inom Europas gränser. Sverige stod då inför ett eventuellt inträde i den Europeiska unionen och ett sätt att politiskt underbygga landets medlemskap var att bidra med FN-trupp. Inte minst sammanhänge detta med att Sverige var i färd med att ompröva den traditionella neutralitetspolitiken och sökte ansluta sig till en större europeisk säkerhetsordning.⁹ Det finns fog att beteckna 1990-talet som en brytpunkt. Sverige satsade alltså på ett tätare och mer långtgående internationellt politiskt samarbete. Något direkt hot mot nationen uppfattades inte heller längre föreligga. Från och med år 2000 avvecklades därför invasionsförsvaret; i flera avseenden är det befogat att tala om avvecklingen av en hel samhällsinstitution.

I och med att det europeiska säkerhetssystemet sedan 1989 förändrades i grunden, blev så småningom också internationella operationer en angelägenhet för stormakterna. Dessa operationer skiftade under 1990-talets lopp också karaktär; från fredsbevarande verksamhet som byggde på parternas samtycke till operationer av fredsframtvingande karaktär. Dessa präglades inte av de traditionella begränsningarna – självförsvaret och opartiskhet – i användandet av militärt våld.

⁶ Agrell, 2013, s. 20–21, 25.

⁷ Tullberg, 2012, s. 43–47.

⁸ Agrell, 2013, s. 32–33, 52.

⁹ Se citat av f.d. utrikesminister Carl Bildt i Ulf Henricsson, 2013, *När Balkan brann! Överste I. Ulf Henricsson om sitt krig i Bosnien och hur han blev ”sheriffen i Vareš”*, Stockholm s. 20. För detta se även Agrell, 2013, s. 44.

Detta blev tydligt 1995 då NATO inledde offensiva flygoperationer med syftet att reducera den bosnienserbiska arméns förmåga att angripa områden som stod under FN:s beskydd.¹⁰

Ulf Henricsson förefaller i sin skildring av den första Bosnien-bataljonen vid 1990-talets ingång stå med det ena benet i en ny typ av mer ”skarpa” insatser och det andra i invasionsförsvarets traditioner. Han menade i en debattartikel under bataljonens förberedelsetid att det var självklart att svenska soldater skulle klara av uppgifterna på Balkan. De krigsuppgifter soldaterna var utbildade för inom ramen för det nationella försvaret var väsentligen mer krävande än de som väntade på Balkan menade han.¹¹ Det var således det nationella försvarets kvalitet och kravprofil som skulle garantera en väl genomförd insats. Även avseende utrustningen befann sig Bosnien-missionen i en brytpunkt. Henricsson refererar ett samtal som han förde med den då pensionerade arméchefen Sköld. Sköld, med egen erfarenhet från utlandstjänst, skall ha frågat Henricsson hur det stod till med materielen inför insatsen i Bosnien. Han skall i detta sammanhang ha gjort gällande att det på 1960-talet skickats mycket ”skit” till Kongo eftersom utrustningen i många fall ändå skulle lämnas kvar efter det att missionen avslutats. Även vid 1990-talets början fanns högre officerare som enligt Henricsson förfäktade idén att enheten kunde utrustas med oskyddade lastbilar. Emellertid innebar kalla krigets slut att förbandet kunde förses med betydligt bättre materiel än förmodligen någon tidigare utlandsmission. Så kunde exempelvis tre pansarskyttekompanier utrustas med det då mest kvalificerade pansarskyttefordonet i den svenska armén (PBV 302) som hämtades direkt ur mobiliseringsförråd. Därtill försågs styrkan med pansarbilar inlånade från Finland och förstärktes med ett danskt stridsvagnskompani utrustade med stridsvagnar av typen Leopard I.¹² BA01 var ett i princip helt mekaniserat förband, vilket var ett trendbrott i jämförelse med tidigare svenska kontingenter.

Karl Ydén's tolkning av Försvarsmaktens inre logik under 2000-talets tidigare år är i detta sammanhang intressant. Något hårdraget menar han att nationens försvar och tankar om ”krigets krav” egentligen hade underordnats det då knappast uttalade, men ändå centrala syftet att producera officerskarriärer. Ydén beskriver en verksamhet där diverse administrativa arbetsuppgifter framstår som centrala för de högre officerarnas karriärer och inte ledandet av förband under storskaliga övningar, incidentberedskap eller utlandsmissioner. Organisationen höll sig med kvardröjande rester från det kalla krigets rationalitet, men premierade och producerade tillspetsat byråkrater.¹³ Den försvarsmakt Ydén studerat var dock en organisation utan tydligt definierade uppgifter som befann sig i ett slags vacuum.

¹⁰ Agrell, 2013, s. 47 och 56.

¹¹ Henricsson, 2013, s. 33.

¹² Henricsson, 2013, s. 21–22, 26. Skölds omsorger om styrkans utrustning står annars i kontrast mot den argumentation han drivit i *Värnplikt och folkförsvar* från 1974, i vilken han pläderade för ett stort värnpliktsbaserat folkförsvar, men däremot tonade ner betydelsen av högteknologiska system. När det gällde försvaret av nationen förefaller Sköld då – dryga 20 år före sitt samtal med Henricsson, men omkring 15 år efter sina egna utlandserfarenheter – ha gjort andra prioriteringar vad gäller personalens tillgång till kvalificerad utrustning. När tidigare utlandsmissioners utrustning närmare analyseras, måste detta alltså också göras mot bakgrund av att betydande delar arméns utrustning knappast legat i framkant och att detta sakförhållande inte nödvändigtvis betraktats som särskilt problematiskt ens av befälhavare på höga positioner. Det är rimligen mot denna bakgrund som förslag som gick i riktning mot en närmast oskyddad styrka under det tidiga 1990-talet skall förstås.

¹³ Karl Ydén, 2008, *”Kriget” och karriärsystemet. Försvarsmaktens organiserande i fred*, Göteborg, passim, se dock särskilt s. 248–253. Noterbart är alltså att Ydén's studie bygger på förhållandena i Försvarsmakten efter det

Ytterligare ett steg där de internationella missionernas roll i den svenska politiken förändrades var det svenska bidraget till insatsen i Afghanistan. De flesta tidigare utlandsmissioner (med främsta undantag i de som bedrevs på Balkan under 1990-talets andra hälft) hade skett inom ramen för Förenta Nationerna. Missionen i Afghanistan som tog sin början 2002 stod däremot under huvuddelen av perioden under NATO-ledning.¹⁴ Den svenska insatsen i Afghanistan blev därutöver den för svenskt vidkommande mest förlustbringande insatsen sedan missionen i Kongo på 1960-talet.¹⁵ Under 2000-talets lopp renoverades också Försvarsmaktens verksamhetsfokus. Wilhelm Agrell lyfter här särskilt fram försvarsbeslutet 2000 då behovet av en nationell försvarsförmåga nedgraderades till förmån för internationell verksamhet och försvarsbeslutet som togs fram 2003/04 innebar att de internationella insatserna gjordes till den högst prioriterade verksamheten. Detta gjorde att deras status förändrades från att ha varit symboliskt viktiga till att bli en verksamhet som var helt avgörande för Försvarsmakten att legitimera sitt säkerhetspolitiska existensberättigande.¹⁶

År 2009 gjordes efter mer än 100 år (eller omkring 200 år, beroende på hur man räknar), den allmänna värnplikten vilande i fredstid.¹⁷ Istället infördes ett personalförsörjningssystem som byggde på frivillighet (i praktiken ett slags yrkesförsvar). Även om Försvarsmakten hade försvaret av nationen som uppgift, var det i realiteten internationella uppdrag som nu var dess huvudfokus. Inte bara Försvarsmaktens storlek reducerades kraftigt, hela utbildningsapparaten, förbandens sammansättning och budgetramar dimensionerades (minskades) för att generera förband med främst internationella, multinationella uppdrag för ögonen. Vid 2010-talets ingång skulle således inte längre de internationella förbanden bestå av frivilliga före detta värnpliktiga, organiserade i temporärt sammansatta förband, utan av yrkessoldater i (idealfallet) stående enheter.

Detta är den största organisationsförändringen av de svenska väpnade styrkorna sedan åtminstone den allmänna värnpliktens införande och kanske till och med det sena 1600-talets etablerande av en stabil regementsorganisation med stark lokal anknytning genom det yngre indelningsverket, allt beroende på vad man väljer att fästa störst avseende vid. Det tidigare ofta kritiserade 1925 års försvarsbeslut som lämnade Sverige sårbart vid andra världskrigets utbrott, framstår i detta ljus snarast som en mindre svacka om organisationens storlek användas som mått. I alla händelser står klart att utvecklingen sedan det tidiga 2000-talet måste betraktas som en ytterligt kraftig och djupgående förändring även med mycket långa tidsperioder som utgångspunkt. Det är åtminstone delvis mot bakgrund av dessa förändringar – i

att kalla kriget tagit slut, Sovjetunionen upplöstes och huvudsakligen efter den tidpunkt då invasionsförsvaret skrotats, men innan det nya yrkesförsvaret införts (den huvudsakliga empiriinsamlingen har skett 2000–2003).

¹⁴ Detta kan tolkas som ett svenskt närmande till NATO utan att för den sakens skull behöva hantera den inrikespolitiskt känsliga frågan om ett svenskt NATO-medlemskap. Detta har främst i debatten betecknats som ”Långtbortistandoktrinen” eller ”Afghanistandoktrinen”. I korthet går den ut på att Sverige som tack för de förhållandevis begränsade insatserna i exempelvis Afghanistan, skulle få löften om militär hjälp av NATO utifall Sverige skulle utsättas för ett militärt angrepp (något man inte trodde var särskilt sannolikt, åtminstone inte under perioden 2000–2010), för detta se Johanne Hildebrandt, 2011, *Krigare. Ett personligt reportage om de svenska soldaterna i Afghanistan*, första uppl., Stockholms, s. 338.

¹⁵ Hildebrandt, 2011, s. 28.

¹⁶ Agrell, 2013, s. 115–116.

¹⁷ Beväringstjänsten infördes 1812 i Sverige som ett komplement till den huvudsakligen indelta armén. Den kan liknas vid ett slags värnplikt, men hade inte den omfattning som 1901 års allmänna värnpliktsreform innebar.

synnerhet det nya personalförsörjningssystemet – som Försvarsmaktens större engagemang i veteranfrågan på senare tid kan förstås.

Omställningsprocessen är emellertid på inget sätt unikt svensk utan snarare västeuropeisk. Anthony King beskriver bland annat denna omställning som en övergång från massarméer av värnpliktiga till betydligt mindre militära organisationer bestående av yrkessoldater. Utvecklingen kännetecknas också av allt mindre försvarsbudgetar, en högre militär specialisering och en allt högre grad av internationellt samarbete och integration. För att möjliggöra detta krävdes bland annat ett gemensamt militärt ”språk”. Denna militära *lingua franca* är idag i allt väsentligt NATO:s terminologi, standarder och planeringsrutiner.¹⁸

Detta paradigmskifte är av stor betydelse för att det politikområde som idag kallas för veteranpolitik växt fram och utvecklats, inte minst rör detta hur man uppfattar Försvarsmaktens ansvar för sin personal. Därutöver har reformerna och den nya inriktningen kapat många tidigare band mellan Försvarsmakten och samhället i övrigt, vilket gör att ett större ansvar nu vilar på Försvarsmakten för att visa personalen erkännande för gjorda insatser.

Det som uppfattas vara Försvarsmaktens huvudsakliga inriktning förefaller till viss del också påverka vad man menar att en veteran är. Sveriges Veterantjänstförbund Fredsbaskrarna tillämpar följande definition av begreppet (och följaktligen också kriterierna för medlemskap i föreningen): ”Svensk veteran är den individ som vid något tillfälle har genomfört internationell tjänst eller beredskap med uppgifter som har sanktionerats av världssamfundet, och/eller svenska staten.”¹⁹ Enligt veteranförbundets sätt att se det, förefaller det således inte spela någon större roll om man varit insatt i nationell eller internationell kontext. I Veterantjänstförbundets slutbetänkande (SOU 2008:91) står däremot följande att läsa: ”Mot bakgrund av hur direktiven till utredningen har formulerats gör utredningen den tolkningen att uppdraget [...] enbart omfattar personal som är eller varit anställda i Försvarsmakten och tjänstgjort i myndighetens internationella verksamhet, främst i utlandsstyrkan”.²⁰ I den senare tillsatta Veterantjänstförbundet (SOU 2014:27) laborerar man emellertid med ett bredare veteranbegrepp som inte är begränsat till missioner utomlands.²¹ I fokus för denna studie står dock militära veteraner från utlandstjänst och av den anledningen finns det särskild anledning att belysa huvudlinjerna i Försvarsmaktens syn på sådan verksamhet.

¹⁸ För detta se exempelvis Anthony King, 2011, *The Transformation of Europe's Armed Forces. From the Rhine to Afghanistan*, Cambridge, passim. Det bör emellertid påpekas att processen förefaller vara mest uttalad i Västeuropa. Ryssland, USA och Kina har exempelvis inte slagit in på en mer ensidig orientering mot denna typ av internationella operationer. Ett europeiskt undantag är dock Finland som i allt väsentligt har behållit ett nationellt militärt fokus och också har den allmänna värnplikten kvar. Det bör i sammanhanget nämnas att Kings framställning publicerats före de senaste årens förändringar i Östeuropa.

¹⁹ SOU 2014:27, s. 77.

²⁰ SOU 2008:91, s. 62.

²¹ SOU 2014:27, särskilt s. 78.

2.2 Förvaltningens byråkratisering och den internationella tjänstens status

Det är möjligt att diskutera den militära tjänstens betydelse i termer av formellt och informellt meritvärde, där det förstnämnda utgörs av regler och bestämmelser kring karriärmöjligheter inom Försvarsmakten och det sistnämnda är kopplat till samhällets uppfattning om den internationella tjänsten.²² Nedan behandlas inledningsvis de större utvecklingslinjerna avseende det formella meritvärdet.

Frågan om hur erfarenheter från krig och utlandstjänst ska värderas är egentligen inte ny. Den socialhistoriska forskningen har tämligen tydligt visat att långvariga perioder av krig medfört att nya grupper kunde göra en karriär inom Krigsmakten. Under 1600- och 1700-talen var det vidare förhållandevis vanligt att svenska officerare tjänstgjorde en kortare eller längre period i andra länders krigsmakter, något som 1721 underströks med att praktiken fastslogs som ett adligt privilegium. Officerarna beviljades tjänstledighet, ibland med bibehållen lön och understödda med bidrag för resan. De fick sedan tillgodoräkna sig meriterna från utlandstjänstgöringen, varvid den blev ett sätt att påskynda karriären.²³ Det var under 1700-talet ingalunda så att det var de med stillastående karriärer från förhållandevis modest social bakgrund som sökte sig utomlands. Det var snarare de omvända som tycks ha varit fallet. Förmögna officerare med fäder som tidigare gjort en god karriär var snarast överrepresenterade bland dem som sökte sig utanför rikets gränser.²⁴ Verksamheten hade närmast institutionaliserats under 1700-talet. Så fanns exempelvis i Frankrike, det främsta militära föregångslandet under seklet, regementet *Royal-Suédois* i vilket många svenska officerare tjänstgjorde.²⁵ Man kan därmed konstatera att officerarnas tjänstgöring utomlands förefaller ha värderats positivt av den svenska Krigsmakten under slutet av den tidigmoderna epoken, inte minst för att olika institutionella arrangemang fanns på plats för att understödja sådan tjänstgöring.

Efter det att Gustaf IV Adolfs regim råkade i konflikt med Frankrike 1791 och i synnerhet från och med 1804 beviljades inte några resor till landet längre.²⁶ Även den nya svenska utrikespolitiska linjen efter 1812/1814 och det faktum att Sverige inte hade några kolonier som krävde någon omfattande militär närvaro bidrog givetvis till att tjänstgöring utanför rikets gränser blev betydligt mer ovanlig. Överhuvudtaget skiftade förhållningssättet under 1800-talets lopp och utlandstjänstgöringens meritvärde förändrades i negativ riktning.²⁷ Från att under 1700-talet ha varit högt (åtminstone för officerare), devalverades det väsentligen under 1800-talets andra hälft. En förklaring står att finna i Krigsmaktens byråkratisering. Redan under 1820-talet diskuterades behovet av en militär utbildning på vetenskaplig grund. 1836 infördes krav på offi-

²² Fram till 1974 benämndes Försvarsmakten Krigsmakten. Här eftersträvas att använda Försvarsmakten efter 1974 och Krigsmakten före 1974.

²³ Esbjörn Larsson, 2007, "Karriärst eller hetsporre? En studie av svenska officerare under 1800-talets andra hälft", i *Militärhistorisk Tidskrift*, s. 43–44.

²⁴ Fredrik Thisner, 2007, *Militärstatens arvegods. Officerstjänstens socialreproduktiva funktion i Sverige och Danmark, ca. 1720–1800*, Uppsala, s. 225–226.

²⁵ Margareta Beckman, 1995, *Under fransk fana! Royal-Suédois – svenskt regemente i fransk tjänst 1690–1791*, Stockholm, *passim*.

²⁶ Kaarlo Wirilander, 1964, *Officerskåren i Finland under 1700-talet. En socialhistorisk avhandling om den finska arméns officerare*, Stockholm s. 194–195.

²⁷ Alf Åberg, 1994, *Svenskarna under stjärnbaneret. Insatser under nordamerikanska inbördeskriget 1861–1865*, Stockholm, s. 233–240., Per Iko, "Svenska arméofficerare i blått. Tjänstledighet för krigstjänst i amerikanska inbördeskriget", i *Släktforskarnas årsbok*, 2004, s. 187 f, 191 f, 195–199, Larsson, 2007, s. 45–49.

cersexamen, Krigsakademins ombildades till Krigsskola under 1860-talet och från 1900-talets början infördes krav på vidareutbildning för att kunna befordras. Dokumenterad kompetens, erhållen genom formell utbildning och tydliga regler för befordringar utgjorde grundstenar i en sådan byråkratiserad ordning. Inom ramen för ett sådant organisationsparadigm reducerades möjligheten att stödja sig på erfarenhetsbaserad kompetens i befordringsfrågor. Kunskaper som inte förvärvats genom erfarenhet, konkurrerades alltså ut av meriter som manifesterades i olika former av examina och avslutade, dokumenterade skolsteg.²⁸

Under 1900-talets andra hälft förefaller detta förhållande i någon mening ännu ha varit rådande. I en enkätundersökning som Sveriges Veteranförbund Fredsbaskrarna genomförde år 2012 (varav några av de svarande tjänstgjort så tidigt som på 1950-talet) framkommer i fritextsvaren något av organisationens logik. Under ”Bemötande från Försvarsmakten och annan myndighet”, återges bland annat följande kommentarer och attityder som några skall ha mötts av:

-”Välkommen hem efter semestern”.

-”Välkommen tillbaka till verkligheten”.

-”Ointresse, mina erfarenheter negligeras, även professionellt (jag är yrkesofficer)”.

-”Arbetskollegorna tror att man var på semester och tjänat mycket pengar, att det sociala livet är påfrestande finns ingen förståelse för och dom gör jämförelser med 2 veckors övning i England”.²⁹

Att sådana synsätt fanns representerade i den svenska Försvarsmakten så sent som i början av 1990-talet framkommer i Ulf Henricssons skildring av förberedelserna inför insättandet av den första Bosnien-bataljonen, BA01. En av konsekvenserna av att internationell tjänst då inte var ett krav för försvarsmaktsanställd personal och inte heller nödvändigtvis värderades högt var att de internationella förbanden, enligt Henricsson, inte alltid blev bemannade med de mest kvalificerade officerarna.³⁰ Henricssons uppfattning förefaller få stöd Molins och Salomonssons FOI-rapport. Den bataljon som efterträdde Henricssons, BA02 och som de specialstuderat, hade svårt att rekrytera inte bara yrkes- och reservofficerare, utan även läkare och mekaniker. I synnerhet skall det ha varit svårt att få tag på officerare av kaptens och majors grad med rätt kvalifikationer. Även långt senare (år 2012) skall enbart 30 procent av officerarna ha önskat genomföra en internationell insats enligt en undersökning gjord av Officersförbundet, något som skall jämföras med att 75 procent av soldaterna ville göra det.³¹ Det tycks därmed alltså finnas rester kvar av ett ”mentalt arv” från det kalla krigets dagar i officersskårens attityder.

Utlandstjänstgöringens formella meritvärde idag, då utlandsinsatser sedan mer än något decennium utgör Försvarsmaktens (och i synnerhet arméns) existensberättigande, synes ännu inte ha varit föremål för mer ingående kvantitativa undersökningar. En omsvängning i den officiella hållningen tycks i alla händelser kunna noteras, åtminstone avseende officerarnas karriärförhållanden. I slutbetänkandet från veteransoldatutredningen från 2008, SOU 2008:91, konstateras att utlandstjänst inte enbart är en fördel vid urval till högre militära studier i många

²⁸ Larsson, 2007, s. 58.

²⁹ ”Kartläggning av bemötande av utlandsveteraner efter hemkomsten från missionsområde”, Bilaga till SVF 2013-04-23, s. 4.

³⁰ Henricsson, 2013, s. 16–19.

³¹ Molin och Salomonsson, 2013, s. 28.

andra länder, utan en förutsättning. Veteransoldatutredningen rekommenderar därför att ett liknande förhållningssätt bör tillämpas i Sverige, inte minst eftersom andra meriterande erfarenheter såsom krigsförbandsövningar inte längre finns tillgängliga. Dessutom menar man att det är för sådana insatser som officerskåren nu har att utbilda sina soldater, varför en högre värdering av sådan tjänstgöring inte enbart handlar om signalvärde utan också om praktisk nytta. I utredningen görs gällande att något formellt meritvärde då (2008) inte existerade. Beträffande det informella meritvärdet önskas bland annat en ökad opinionsbildning på politisk nivå. Emellertid framkommer också att då värnplikten gjorts vilande i fredstid, detta fått till följd att en allt mindre andel chefer i det civila samhället har en militär bakgrund. Detta medför att allt färre har en förståelse för militär verksamhet, må den sedan vara av nationell eller internationell karaktär.³²

Tematiken återkommer i Veteranutredningen (SOU 2014:27), där man rekommenderar Försvarsmakten att låta meriter från utlandstjänstgöring få större betydelse för viss befordran och för att komma i fråga för högre befattningar. I utredningen framgår emellertid också att Försvarsmakten idag ställer krav på internationell erfarenhet från ett insatsområde eller från förbandsverksamhet för officerare till nivå OF 5 (överste/kommendör). Därutöver är sedan 2010 samtliga anställda inom myndigheten belagda med internationell arbetskyldighet något som innebär att meritvärdet ur personalförsörjningssynpunkt inte nödvändigtvis behöver tillmätas samma betydelse som styrinstrument.³³

För officerarnas del tycks således internationell tjänstgöring efter 200 års frånvaro återigen ha fått betydelse för befordringsgången. Å andra sidan är alla försvarsmaktsanställda belagda med sådan tjänstgöringsplikt. Soldaterna förväntas, liksom en gång de indelta knektarna, att åka dit Försvarsmakten beordrar dem varför meritvärdet för deras del blir mer oklart. Att utföra beordrade arbetsuppgifter blir ju snarare att se som ett slags minimikrav i en sådan organisation. Vad gäller förutsättningarna för det bredare samhällets uppslutning bakom de internationella missionerna, är bilden mer oklar. Istället är det, som kommer att framgå senare, Försvarsmakten som aktivt arbetar på att överbrygga klyftan mellan samhälle och frivilligförsvaret genom institutioner som exempelvis veterandagen.

2.3 Krig och psykisk ohälsa i ett historiskt perspektiv

Den behandling som veteraner rönt måste också betraktas i ljuset av utvecklingslinjer inom medicin, hälso- och sjukvård. Vad gäller stöd och omhändertagande av veteraner har vi valt att koncentrera oss på frågan om *psykisk* ohälsa. Det finns nämligen starka skäl att anta att omhändertagandet på detta område under de sista 60 åren genomgått förändringar som är av större principiell betydelse att reda ut än utvecklingen inom den vård som givits efter somatiska sjukdomar och skador. Ser vi till samhället i stort har såväl synen på psykisk ohälsa som

³² SOU 2008:91, s. 130–131, 296–304. Den säkerhetspolitiska omsvängningen i Östeuropa hade ännu inte blivit tydlig när veteransoldatutredningen inkom med sitt slutbetänkande. I SOU 2014:27 specificeras för övrigt inte heller några tydliga militära hot mot nationen eller dess närområde. Istället betonas en bred hotbild mot ett globaliserat samhälle som hanteras gemensamt med andra stater och organisationer, för detta se särskilt s., 145–151. FOI-rapporten ”Försvarsmakten efter ISAF. Lärdomar och påverkan på militärstrategisk nivå” från 2014 problematiserar emellertid erfarenheterna från Afghanistan i förhållande till den nationella försvarsförmågan. Här anser man däremot att ett ensidigt betonde av utlandstjänstgöring vara mer problematiskt.

³³ SOU 2014:27, s. 302.

sättet på vilket den hanteras genomgått omfattande förändringar. Hanteringen av soldaters psykiska reaktioner på strid och fältliv har i en vidare västerländsk kontext dessutom visat sig vara mer kontroversiell än de flesta andra delar av militär hälso- och sjukvård. Det rör sig också om en fråga som tagit stor plats i det senaste decenniets svenska utredningar på området och som alltså är omgiven av starka åsikter och känslor. Det är samtidigt viktigt att påpeka att detta inte är det samma som att säga att andra aspekter av vård eller stöd till veteraner skulle vara mindre viktiga, eller att något särskilt slag av skador i sig skulle vara mer eller mindre värda att uppmärksamma.

Här följer först en redogörelse för viktiga drag i hur man utomlands sett på och hanterat psykisk ohälsa i militära sammanhang (framför allt i de anglosaxiska länderna), och därefter en kort översikt över militärpsykiatriens utveckling i Sverige. Fokus kommer att ligga på synen på mentala sammanbrott och svårare former av ohälsa, och på de särskilda former av behandling, stöd och omhändertagande som funnits på plats för att hantera dem.

2.3.1 Internationell utblick

Troligtvis har krig så länge som de bedrivits haft psykiska följder för de människor som medverkat eller drabbats av dem.³⁴ *Vilka* dessa följder varit, eller *hur de tolkats* av sin samtid är i regel svårare att uttala sig om desto längre tillbaka i historien vi kommer. Det kan dock konstateras att det är först relativt sent som denna typ av umbäranden bland militär personal i någon större utsträckning beskrivits i termer av skador, sjukdom eller ohälsa. En viktig faktor för att förstå utvecklingen från och med det sena 1700-talet är de nya idéer om människovärde som bröt fram i samband med upplysningen, och som kom att leda till att större uppmärksamhet lades också vid militärmedicin i stort. Åtminstone från och med det senare 1800-talet har utvecklingen inom psykologin, psykiatrin och neurologin haft betydelse för hur problemet uppfattats.³⁵ Troligtvis har förbättrade villkor i fält också bidragit till den växande uppmärksamhet som krigsrelaterad psykisk ohälsa rönt i modern tid, till exempel att de sjukdomar som tidigare stått för de flesta dödsfallen i krig nu börjat bringas under kontroll.³⁶

Historiska studier har visat att inte minst en föränderlig syn på individen, dennes rättigheter och relation till staten, liksom maskulinitetsnormer och klasstrukturer, haft betydelse för hur psykisk ohälsa betraktats och behandlats i militära sammanhang under 1900-talet.³⁷ Som vi ska se rör det sig om komplexa frågor. Om all militär hälso- och sjukvård riskerar att aktualisera en konflikt mellan individens och kollektivets/krigsinsatsens behov, har detta troligen gjort sig ännu mer kännbart för de psykiatrer som stått inför uppgiften att bota patienter, bara för att de på nytt ska sättas in i samma strider som ansetts orsaka deras mentala sammanbrott.³⁸

³⁴ Den amerikanske psykiatern Jonathan Shay har t.ex. drivit tesen att Homeros *Illiaden* beskriver just detta. Jonathan Shay, 1994, *Achilles in Vietnam: Combat Trauma and the Undoing of Character*, New York.

³⁵ Karin Johannisson, 2001, *Nostalgia. En känslas historia*, Stockholm, s. 85.

³⁶ Den förre försvarsöverpsykiatern Ulf Otto ger å sin sida en egen variant på denna förklaring, nämligen att kroppsliga sjukdomar också kan ha dolt förekomsten av symtom på psykisk sjukdom. Ulf Otto et al., 1986, *Katastrof- och försvarspsykiatri*, andra uppl., Lund, s. 13.

³⁷ Se här t.ex. Paul Lerner, 2003, *Hysterical Men: War, Psychiatry, and the Politics of Trauma in Germany, 1890–1930*, Ithaca, s. 2, 7–8; Peter Barham, 2007, *Forgotten Lunatics of the Great War*, New Haven, s 2–9.

³⁸ Ben Shephard, 2001, *A War of Nerves: Soldiers and Psychiatrists in the Twentieth Century*, Cambridge, s. xviii.

Även om problem med psykiatriska förluster förekommit redan tidigare, brukar första världskriget, och lanseringen av begreppet *shell shock* (granatchock), framhållas som den en historisk brytpunkt i förståelsen av militärpsykiatriska problem.³⁹ Storleken på de psykiatriska förlusterna under detta krig, och den uppmärksamhet som de fick såväl i vetenskapliga som populära sammanhang, gör det också rimligt att tillerkänna det en särställning.⁴⁰ Såväl lanseringen av granatchock och liknande begrepp, som hanteringen av de problem som de avsåg att beskriva, kantades av kontroverser. Bland läkare rådde delade meningar om huruvida de symptom som soldater drabbades av hade psykologisk eller organisk grund, samtidigt som det fanns de som över huvud taget inte ville erkänna att mentala sammanbrott var tecken på något annat än karaktärsbrister.⁴¹ Oavsett synsätt tvingades militära och andra myndigheter till åtgärder. Dels handlade det om omedelbara sådana, för att omhänderta drabbade och i största möjliga mån återföra dem i stridsdugligt skick; dels om att hantera de vars tillstånd inte omedelbart förbättrades.

De kortsiktiga åtgärderna är intressanta att gå närmare inpå, eftersom de grunder för omhändertagande som etablerades då i mångt och mycket har förblivit giltiga fram tills idag. Flera av de stridande parterna införde nämligen snart frontnära behandlingsplatser, en teknik som senare också kom att övertas och systematiseras av den amerikanska krigsmakten vid dess inträde i kriget. I efterhand har detta kommit att betecknas som *forward psychiatry*, och PIE – en akronym för de principer som skulle vägleda behandlingen: *Proximity, Immediacy* och *Expectancy*. Soldater som brutit samman skulle tas omhand nära fronten (*proximity*), omedelbart (*immediacy*), och i en atmosfär präglad av stora förhoppningar om att de snart skulle vara återställda (*expectancy*).⁴² PIE harmonierade väl militära behov och normer. Det förväntades vara ett effektivt sätt att snabbt återfå personal, och föranledde inte heller evakuering av soldater vars sammanbrott många befäl fortfarande betraktade som utslag för feighet. PIE vilade dock också på en medicinsk grundval. Tanken var att man med ett snabbt omhändertagande och relativt enkla medel helt enkelt uppnådde goda behandlingsresultat. Detta uteslöt i sin tur dock inte att läkare här kunde hamna i kläm mellan olika intressen, och tvingades agera för krigsinsatsens snarare än den individuella patientens bästa.⁴³

Frågan om ersättning till veteraner som led av psykiska men kom också den att aktualisera principiellt viktiga problemställningar. I länder som Storbritannien och Tyskland präglades ersättningspolitiken av diskussioner kring vad som ytterst orsakat soldaters mentala sammanbrott: kriget eller en hos individen redan befintlig psykisk sårbarhet. Svaren fick i sin tur kon-

³⁹ För att ge ett tidigare exempel, hade denna typ av förluster dock väckt oro på den ryska sidan under det rysk-japanska kriget (1904–1905). Paul Wanke, 2012, *Russian/Soviet Military Psychiatry, 1904–1945*, London, s. 17, 20–21; 22–24.

⁴⁰ Edgar Jones & Simon Wessely, 2005, *Shell Shock to PTSD: Military Psychiatry from 1900 to the Gulf War*, Hove, s. 19. Vissa har samtidigt menat att intresset för granatchocken varit oproportionerligt stort i relation till dess betydelse i jämförelse med andra utmaningar som dåtidens militära sjuk- och hälsovård stod inför, som t.ex. skyttegravsfofen. Se Mark Harrison 2010, *The Medical War: British Military Medicine in the First World War*, Oxford, s. 13.

⁴¹ Se t.ex. Shephard, 2001, s. 25–32, 98–99. Fiona Reid, 2014, ”’His nerves gave way’: Shell shock, history and the memory of the First World War in Britain”, i *Endeavour* 38:2, s. 91–93.

⁴² Shephard, 2001, s. 27, 47–51, 53–55, 128–132, 342–343; För exempel på den betydelse som arvet från första världskriget har inom militärpsykiatri idag, trots att förståelsen av problemen i övrigt ser väsentligt annorlunda ut, se Per-Olof Michel, 2008, *Handbok Försvarspsykiatri: Insats och stress*, Stockholm, s. 10, 14.

⁴³ Jones & Wessely, 2005, s. 47.

sekvenser för rätten till pensionsutbetalningar för dem som fortsatt led psykiska men.⁴⁴ Det brittiska fallet visar samtidigt att frågan var mångbottnad. På samma gång som allmänheten ställde krav på att psykiatriska krigsinvalider inte skulle stigmatiseras, fanns det också en rädsla i dåtidens diskussioner för att alltför bekväma och privilegierade livsförutsättningar skulle göra deras rehabilitering svårare.⁴⁵ Här ställdes ideal som effektivitet och rättvisa således mot varandra.⁴⁶ Krigets efterspel exemplifierar också ytterligare en svårighet som sedan varit återkommande:

Psychological or functional somatic disorders present particular problems for any system of war pensions. Unlike the loss of a limb, they are ambiguous in that both symptoms and diagnosis are bound by cultural factors, not least servicemen's convictions about their health and physician's beliefs about what constitutes acceptable disabilities.⁴⁷

Även då det ansetts befogat att ersätta veteraner som drabbats av psykiska men, har det alltså inte alltid varit enkelt att dra gränsen för vem som ska få ta del av sådana förmåner.

Den fortsatta utvecklingen skulle också visa sig bli allt annat än rak. Det har ibland hävdats att den på många håll snarare präglats av en cykel av glömska och återupptäckt av tidigare gjorda lärdomar, och om inte annat går det definitivt att tala om en historia av ofta bristande förberedelser.⁴⁸ Vid andra världskrigets inledning saknade till exempel både Storbritannien och USA inledningsvis en fungerande frontnära psykiatri, varför en sådan i stället fick byggas upp efterhand. I stället för att förbereda sig på att *behandla* psykisk ohälsa trodde man sig ha lyckats *förebygga* den genom urval, träning och stärkt moral.⁴⁹

Också flera efterkrigstida konflikter präglades av en oförbereddhet bland västmakterna för att hantera psykiatriska förluster, även om USA nu började ta till sig av erfarenheterna och skapade en institutionell plats för psykiatrin inom de väpnade styrkorna. I Korea hade man snart efter krigets början en frontpsykiatrisk organisation på plats, och så även i Vietnam – en konflikt som medan den pågick ska ha beskrivits som en framgång i avseende på de låga psykiatriska förlustsiffrorna.⁵⁰ I efterhand började veteranerna från detta krig dock att uppfattas som ett socialt och medicinskt problem. Med grund i iakttagelser av psykiska problem efter hemkomsten började

⁴⁴ Lerner, 2003, s. 2, 249–250; Jones & Wessely, 2005, s. 143–156; Barham, 2007, s. 8, 119–127, 272–278, 302–308.

⁴⁵ I början av andra världskriget slog den brittiska regeringen fast en hård linje gällande ersättning till psykiskt skadade veteraner, men den gick inte längre att hålla efter kriget, och då letade man i offentliga diskussioner inte heller längre efter orsaken till problemet i soldaternas personliga och moraliska tillkortakommanden, utan i yttre faktorer som till exempel deras träning. Shephard, 2001, s. 150–153; Jones & Wessely, 2005, s. 119, 158–161; Barham, 2007, s. 4–5, 211, 299, 368; Reid, 2014, s. 97. Detta kan vid första påseende tyckas vara ett barbariskt sätt att argumentera på, men måste förstås utifrån den inom psykiatrin livskraftiga idén om sekundära sjukdomsvinster: att rehabilitering i vissa fall kan försvåras av att de psykiatriska symtomen ger den drabbade fördelar. Se t.ex. Otto et al., 1986, s. 160.

⁴⁶ Jones & Wessely, 2005, s. 139.

⁴⁷ Jones & Wessely, 2005, s. 169.

⁴⁸ Otto, 1986, s. 17; Shephard, 2001, s. xxii.

⁴⁹ Jones & Wessely, 2005, s. 64–65, kap. 4.

⁵⁰ Brittiska trupper ska ha varit sämre förberedda i de konflikter de gick in i. Varken i början av Koreakriget eller i Falklandskriget arbetade man med frontnära psykiatrisk behandling, och intresset för psykiatri bland brittiska militärläkare under decennierna efter andra världskriget har också beskrivits som begränsat. Ben Shephard visar samtidigt att det också bakom den amerikanska framgången i Vietnam dolde sig problem som var märkbara också i det korta perspektivet. Shephard, 2001, s. 339–353; 377–378; Jones & Wessely 2005, s. 119–120, 122, 127–128, 136–137; Reid, 2014, s. 99.

vissa aktörer nu tala om ett ”post-Vietnam syndrome”, som till stor del skulle ligga till grund för diagnosen *post traumatic stress disorder* (PTSD), som 1980 infördes i den internationellt inflytelserika psykiatriska diagnosmanualen *DSM-III*.⁵¹

Innan vi tittar närmare på PTSD-modellens betydelse är det dock värt att beröra hur man tidigare begreppsliggjort psykisk ohälsa i krigssammanhang. Koncentrerar vi oss på den anglosaxiska kontexten går det att konstatera att hart när varje större krig under 1900-talet präglats av sitt sätt att förstå och benämna problemen. Första världskrigets granatchock ansågs redan i sin samtid inadekvat för att beskriva problemen, eftersom det snart stod klart att orsakssambanden bakom dem var mer komplexa än vad termen antydde. Ett paraplybegrepp för olika slags psykiska besvär blev i stället *war neurosis*. Idén att soldaters psykiska ohälsa vilade på neurotisk grund hade konsekvenser för hur de behandlades, och kunde som ovan nämnts resultera i att deras men efter kriget skylldes på deras mentala predisposition snarare än på vad de varit med om.⁵²

Neurosbegreppet fortsatte åtminstone i Storbritannien att användas även under andra världskriget. Då började man dock såväl inom den brittiska som inom den amerikanska krigsmakten också att använda sig av termer som i stället betonade den anspänning och utmattning som framför allt långvariga strider medförde, som *combat exhaustion* och *combat fatigue*. De flyttade fokus från individuella tillkortakommanden, och ansågs dessutom ge färre associationer till psykisk sjukdom (vilket ansågs störande och stigmatiserande).⁵³ Detta var också den dominerande förståelsen under Vietnamkriget, men ifrågasattes sedermera, bland annat på grund av att det förekom reaktioner som inte föregåtts av långvarig anspänning.⁵⁴ Sedan 1980-talet förefaller det rådande paradigmet i västvärlden, i vilket också PTSD haft en naturlig plats, varit byggt kring stress och stressreaktioner.⁵⁵

Introduktionen av PTSD-diagnosen var kontroversiell men betydelsefull. Den innebar ett erkännande av att reaktioner på stress och trauman inte bara kunde vara långvariga, utan också att de kunde uppträda långt efteråt hos personer som först syntts opåverkade av sina upplevelser. Här befästes också ännu en gång att psykiska besvär av denna typ orsakades av yttre händelser, och inte kunde förklaras enbart med hänvisning till den drabbades psykiska grundkonstitution.⁵⁶ Alla dessa tankar var inte nya, men nu ställdes tydliga diagnostiska kriterier upp, som både innebar ett erkännande av problemen, och gav upphov till ett sökande efter behandlingar. Idag finns behandlingsåtgärder baserade på såväl olika former av samtalsterapi som

⁵¹ *DSM* (Diagnostic Statistic Manual) är en manual över psykiatriska diagnoser vars innehåll fastställs, och revideras med ojämna mellanrum, av American Psychiatric Association, och vars innehåll har stor betydelse inom sjukvården också i andra delar av världen. *DSM-III* är dess tredje utgåva, som alltså utkom 1980.

⁵² Jones & Wessely, 2005, s. 238–240. Detta var inte något nytt för första världskriget. Redan under det senare 1800-talet hade psykiatriska symtom bland soldater förklarats i termer av *neurosis*. Martin Lengwiler, 2003, “Psychiatry beyond the asylum. The origins of German military psychiatry before World War I”, *History of Psychiatry* 14:1, 47–49; Paul Wanke, 2012, s. 12–13.

⁵³ Jones & Wessely, 2005, s. 226.

⁵⁴ Otto et al., 1986, s. 12–13.

⁵⁵ Jones & Wessely, 2005, s. 223–227.

⁵⁶ Jones & Wessely, 2005, s. 234–238; Reid, 2014, 99.

psykofarmakologisk behandling, kognitiv beteendeterapi och en teknik kallad *eye movement desensitisation and reprocessing* (EMDR).⁵⁷

Samtidigt som nya terapier tagits fram har nyttan som kommit av PTSD-diagnosen ifrågasatts, eftersom det är långt ifrån alla som hjälpts av dem.⁵⁸ Det har också blivit tydligt att sista ordet inte sagts om hur psykisk ohälsa i krigssammanhang ska förstås eller behandlas, till exempel genom den tidvis hetsiga debatt som omgivit det som kommit att kallas för *Gulf War Syndrome*.⁵⁹ Konsensus tycks dock råda kring att problemet med psykisk ohälsa under och efter militära insatser är en ofrånkomlig sida av dagens krigsföring. PIE står sig i stora drag alltså som en allmän princip för det omedelbara omhändertagandet vid psykiska sammanbrott, samtidigt som begrepp som trauma, stress och PTSD har format synen på hur ihållande besvär bäst ska förebyggas eller lindras. Vid sidan om olika slags behandling använder krigsmakter som den brittiska också preventiva åtgärder, till exempel utbildning i riskhantering, i syfte öka motståndskraften mot svåra stressreaktioner. Experter pekar samtidigt på hur problem av detta slag inte går att förebygga helt, utan måste hanteras i samverkan mellan militären och civila välfärdssystem.⁶⁰

2.3.2 Hanteringen av psykisk ohälsa inom det svenska försvaret

Om det internationellt sett finns en relativt omfattande historisk litteratur kring militärpsykiatriens utveckling, saknas än så länge genomgripande studier av hur det sett ut i Sverige. I synnerhet saknas kunskap om utvecklingen i ett längre tidsperspektiv.⁶¹ Vi har här således att göra med ett område där det behövs mer grundforskning, såväl om den vetenskapliga utvecklingen som om den roll som militärpsykiatriska problem spelat i försvarets organisation och planering. Det som här presenteras får betraktas som en skiss, och bygger till största delen på primärkällor, främst i form av psykiatrisk litteratur från olika delar av perioden.

Det kan konstateras att svenska aktörer åtminstone sedan första världskriget iakttagit den internationella utvecklingen på området, och således varit väl medvetna om de problem som utländska krigsmakter ställts inför. Redan 1919 gavs i *Allmänna svenska läkartidningen* en översikt över den stora utländska litteratur som omgav krigsneuroser.⁶² Vid andra världskrigets utbrott fanns också frågan om krigets effekter på den psykiska hälsan med på agendan. Redan vid krigsutbrottet hölls föreläsningar på ämnet för läkare.⁶³ Under kriget verkade Gösta Rylander – sedermera professor i rättspsykiatri vid Karolinska institutet – som ledamot först i arméförvaltningens och senare Försvarets sjukvårdsförvaltnings vetenskapliga råd. Rylander har sedermera också tillskrivits rollen som grundläggare för militärpsykiatri som akademiskt forskningsämne

⁵⁷ Jones & Wessely, 2005, s. 186–190.

⁵⁸ Se t.ex. Shephard, 2001, s. xxi–xxii.

⁵⁹ Shephard, 2001, s. 382–384; Jones & Wessely, 2005, s. 198–199, 216–221.

⁶⁰ I britternas förebyggande arbete spelar termen ”resilience” (elasticitet eller spänstighet) en viktig roll. Jones & Wessely, 2005, s. 214–221; Reid, 2014, s. 99.

⁶¹ När svenska historiker har ägnat militärpsykiatri någon mer substantiell uppmärksamhet, har det ofta handlat om en bredare internationell utveckling snarare än den svenska. Se t.ex. Johannisson, 2001. För en populärhistorisk studie som i viss mån uppehåller sig vid svenska förhållanden se Anna Levin & Peter M. Nilsson, 2005, ”Framväxten av en diagnos. Synen på psykiska krigsreaktioner under 1900-talet med fokus på FN-svenskarna i Kongo 1960–64”, i *Svensk Medicinhistorisk Tidskrift* 9:1, S. 171.

⁶² Harald Fröderström, 1919, ”Krigsneuroserna”, i *Allmänna svenska läkartidningen* 16:1–2.

⁶³ Erik Essen-Möller, 1940, ”Krigspsykiatri”, i *Allmänna svenska läkartidningen* 37:30, s. 1217.

i Sverige.⁶⁴ En krigstida organisation inrättades efter anglosaxisk förebild, som till en början innefattade psykiatrer men från och med 1950-talet också var tänkt att involvera psykologiska biträden.⁶⁵ Enligt dåvarande förste marinläkare Felix Naeslund förväntades denna dock fylla ”endast det omedelbara psykiatriska vårdbehovet”, varför ”en väsentlig utbyggnad” kunde komma att krävas om behovet visade sig vara större.⁶⁶

Under det tidiga 1950-talet började undervisning om krigsneuroser bedrivas inom såväl armén som marinen.⁶⁷ Vid en närmare titt på planeringen för marinens undervisning står det klart att man med en årligen återkommande kurs primärt riktade sig till officerare och läkare, med tanken att kunskapen sedan skulle kunna föras vidare till resterande personalkategorier.⁶⁸ Redan nu beskrev läkare inom krigsmakten det som viktigt att utbilda officerare och manskap om krigsneuroser och deras behandling, men det är svårt att säga något säkert om vilket genomslag som denna utbildning i praktiken fick. Vad som står klart är dock att det vid tidpunkten för FN-insatserna i Suez och Gaza år 1956 fanns en medvetenhet om militärpsykiatriska problem inom försvaret och dess hälso- och sjukvårdsorganisation, samt att vissa åtgärder vidtagits för att hantera sådana, framför allt i händelse av en krigssituation.

Under 1960- och 1970-talet ådrog sig psykiska reaktioner i krig ett visst intresse inom svensk psykiatrisk forskning, och detta fortsatte också under de därpå följande decennierna. Som kommer att framgå av det kapitel som behandlar stöd och omhändertagande gjorde utlandsinsatserna under denna period det möjligt att på ett annat sätt än tidigare göra empiriska studier på svenska soldaters psykiska hälsa under skarpa förhållanden.⁶⁹ Samtidigt inträffade ett skifte i perspektiv såväl i den inhemska militärpsykiatriska litteraturen som hos viktiga aktörer som Försvarets sjukvårdsstyrelse. Om man tidigare framför allt betonat organisationens behov och intressen, kom man i allt större utsträckning att lyfta fram det ansvar man hade för individens (personalens/patienternas) hälsa och välmående.⁷⁰

Försöken att orientera personalen i militärpsykiatriska frågor fortsatte också under 1980-talet. Även då förefaller utbildningsinsatserna ha haft en bred målgrupp, även om de varit mest omfattande inom den högre befälsutbildningen och på Försvarets sjukvårdsskola. År 1983 inrättades en särskild överpsykiatertjänst vid Försvarets sjukvårdsstyrelse. Först på posten blev Ulf Otto, som redan tidigare varit försvaret behjälplig både som konsult och som vetenskapligt

⁶⁴ Felix Naeslund, 1956, ”Årsberättelse i hälso- och sjukvård för 1955”, i *Tidskrift i Sjöväsendet* 5, s. 316; Lars Lidberg, 2000, ”C Gösta Rylander”, i *Svenskt biografiskt lexikon* bd 31.

⁶⁵ Naeslund 1956, s. 330; Ulf Otto et al., 1986, s. 42

⁶⁶ Naeslund 1956, s. 330.

⁶⁷ Naeslund 1956, s. 316, 332.

⁶⁸ Programmen för kurserna förefaller ha varit ambitiösa, och kunde inkludera såväl allmänpsykiatrisk orientering och presentation av krigsneuroser orsaker, symtom och behandling, som tillgängliggörande av utländska erfarenheter av problemet och föreläsningar om stridsmoral och ”anpassningsproblem” i det militära livet (detta bygger på en beskrivning av innehållet i 1953 års kurs). Naeslund 1956, s. 332–336.

⁶⁹ Se t.ex. Ulf Otto, 1969, *Militärpsykiatriska studier i USA 1968*, Stockholm; Bertil Kettner, 1972, *Combat strain and subsequent mental health. A follow-up study of Swedish soldiers serving in the United Nations forces 1961–62*, Köpenhamn; Tom Lundin & Ulf Otto, 1989, ”Stress reactions among Swedish health care personnel in UNIFIL, South Lebanon, 1982–84”, i *Stress Medicine* 5; Anders Carlström, Tom Lundin & Ulf Otto, 1990, ”Mental adjustment of Swedish UN soldiers in South Lebanon in 1988”, i *Stress Medicine* 6.

⁷⁰ Ulf Otto, Åke Bliding & Hans Fries, 1982, *Katastrof- och försvarspsykiatri*, första uppl., Lund, s. 96.

råd.⁷¹ Året innan hade också den första svenska läroboken på ämnet publicerats, med Otto som samordnande redaktör.⁷² Redan då förefaller den närliggande civila katastrof- eller traumapsykiatri som vid denna tid börjat etableras ha haft betydelse också för försvarsspsykiatrin. Efter hand har också en personell överlappning mellan fälten kunnat noteras, som troligtvis stärkt dem båda.⁷³

Fortfarande på 1980-talet förekom dock påpekanden om att det saknades en fredstida försvarsspsykiatrisk organisation. Ulf Otto pekar på hur hanteringen av psykisk ohälsa bland värnpliktiga fortfarande vid decenniets mitt byggde på ”lokala modeller och provisorier” med stort beroende av den civila psykiatrin.⁷⁴ Otto beskriver det som problematiskt, bland annat eftersom erfarenheten ska ha visat att psykiatrer utanför försvarsorganisationen inte alltid förstod sig på sina värnpliktiga patienters situation.⁷⁵ Dessutom framställs den svenska modellen (eller bristen på en sådan) som ”ett närmast unikt undantag” från en internationell norm, där såväl USA som samtliga nordiska grannländer höll sig med organisationer också i fred.⁷⁶ Norske psykiatern Lars Weisæth menar att en förklaring till detta står att finna i att Sverige stod utanför andra världskriget, och att det alltså skulle finnas en koppling mellan denna erfarenhet och incitamenten till att ordna militärpsykiatriska resurser.⁷⁷

Som kommer att beröras närmare i kapitlet om stöd och omhändertagande har beroendet av landstingen i psykiatriska ärenden fortsatt fram till våra dagar, även om det successivt skett en stärkning av Försvarsmaktens egna personalresurser, vad gäller såväl psykiatrer som psykologer och personalvård.⁷⁸ Denna utveckling är dock så pass sammantvinnad med frågan om utlandsinsatser och veteraner att den kommer att behandlas mer utförligt i kapitel 5. Vad gäller begrepp och problemformuleringar kan det konstateras att man i Sverige åtminstone sedan andra världskriget nära följt den anglosaxiska utvecklingen, måhända med viss eftersläpning. Vid sidan om den amerikanska och brittiska litteraturen, har tydligt intryck tagits också från Israel.⁷⁹ Den senast utkomna svenska handboken i försvarsspsykiatri, skriven av psykiatern Per-Olof Michel, kretsar till stor del kring hanteringen av de såväl normala som psykiatriska stressreaktioner som kan uppstå, till följd av trauman eller mer långvarig stress.⁸⁰

⁷¹ Tom Lundin, 1992, ”Några ord till Ulf”, i Tom Lundin (red.), *Försvarsspsykiatri igår, idag och imorgon: En antologi tillägnad Ulf Otto 60 år den 8 oktober 1991*, Lund.

⁷² Otto, Bliding & Fries, 1982.

⁷³ Det nära vetenskapliga släktskapet märks i hur ämnesområdena ofta hanterats parallellt i publikationer (som t.ex. Otto, Bliding & Fries, 1982 och Otto et al., 1986), men också, som nämnts, i hur flera forskare varit aktiva inom båda fält, vilket lätt visar sig vid en litteratursökning på författare som Tom Lundin och Per-Olof Michel.

⁷⁴ Otto et al., 1986, s. 33–34.

⁷⁵ Otto et al., 1986, s. 35.

⁷⁶ Otto et al., 1986, s. 33–34.

⁷⁷ Lars Weisæth, 1992, ”Fra krigs- til katastrofe- og krisepsykiatri”, i Tom Lundin (red.), *Försvarsspsykiatri igår, idag och imorgon: En antologi tillägnad Ulf Otto 60 år den 8 oktober 1991*, Lund, s. 52.

⁷⁸ Detta tycks dock framför allt ha skett relativt sent. Anna Levin och Peter M. Nilsson omtalar år 2005 hur organisationen i fredstid då fortfarande endast bestod av försvarsöverspsykiater. Levin & Nilsson, 2005, s. 171.

⁷⁹ Se t.ex. Otto et al., 1986; Michel, 2008, s. 5.

⁸⁰ Michel, 2008.

2.4 Sammanfattning

Försvarsmakten har genomgått ett antal mycket kraftiga förändringar under undersökningsperioden. Från att ha varit en stor organisation med huvudsakligt fokus på det nationella försvaret har Försvarsmakten efter det kalla krigets slut optimerats i huvudsak för internationella operationer. När tyngpunkten låg på det nationella försvaret, betraktades den internationella verksamheten som ett slags bisyssla, medan denna verksamhet idag (åtminstone fram till och med 2014) kan sägas utgöra organisationens primära existensberättigande. På motsvarande sätt har också de internationella operationernas karaktär förändrats. Från att inledningsvis ha bedrivit fredsbevarande operationer med en förhållandevis låg grad av våldsanvändning (insatsen i Kongo på 1960-talet är ett undantag) har inslaget av fredsframtvingande verksamhet, med en ibland högre grad av militär våldsanvändning tagit en större plats. Dessa senare operationer har också skett utanför FN:s ramverk.

Försvarsmaktens värdering av meriter erhållna utanför den svenska Krigs- och Försvarsmakten har också skiftat över tid. Under 1700-talet värderades dessa (åtminstone för officerskåren) förhållandevis högt. Värdet av sådana meriter minskade emellertid under 1800-talets lopp, något som inte minst kan kopplas till organisationens byråkratisering, en förändrad säkerhetspolitisk inriktning efter 1814, samt i övrigt av avsaknaden av militära koloniala åtaganden. Inom ramen för denna ordning tillmättes istället avslutade formella skolsteg för officerarna en större betydelse. Under 1900-talet har framförallt det nationella försvarets behov och en i övrigt professionaliserad och byråkratiserad verksamhet inneburit att erfarenheter från internationella uppdrag värderats lågt. I och med de säkerhetspolitiska omvälvningarna från och med 1989 och Försvarsmaktens omriktning, har i synnerhet under 00-talets sista år och 2010-talets början en omorientering börjat märkas. Erfarenheter från utlandstjänst genomgår en process av uppvärdering, i synnerhet vad beträffar officerskåren, efter att under närmare 200 år ha fört en tynande tillvaro.

Vad gäller hanteringen av psykisk ohälsa bland soldater har den i internationella sammanhang i vissa avseenden präglats av kontinuitet. Enkla principer för hur psykiska skador ska tas om hand som grundlades under första världskriget har senare kodifierats och framhålls än idag som effektiva, trots att förståelsen att problemet genomgått stora förändringar. Paradoxalt nog har detta inte förhindrat att krigsmakter stått illa förberedda för att ta sig an de utmaningar de ställt inför i detta avseende.

Genom historien blir det tydligt hur svårt det är att betrakta den militärpsykiatriska utvecklingen som isolerad från de samhällen som omgivit den. Det blir också tydligt att det rör sig om ett väl så komplext problem, fyllt av intressekonflikter som ställt läkare, chefer och politiskt ansvariga inför moraliskt och politiskt kontroversiella ställningstaganden, där individens och kollektivets behov inte alltid sammanfallit. Att gränsen mellan en psykiatrisk reaktion och en normal är svår att klart definiera, och att det funnits en skepsis inför att friskriva soldater för sådant som av vissa iakttagare skulle betraktas som utslag av feighet, har inte heller underlättat psykiatrisk verksamhet i krig. Inte heller har sådana frågor som berör stöd och behandling av veteraner efter hemkomst i detta avseende varit enkla. Även när det ur ett strikt terapeutiskt perspektiv argumenterats för att det vore olyckligt att ge psykiskt skadade ersättning,

väcker detta frågor om rättvisa: ska bara de som lidit fysiska men beredas hjälp? Vi har här också sett exempel på hur den begreppsliga utvecklingen också direkt präglats av den militära kontexten. Så var till exempel fallet när man vid 1900-talets mitt valde att benämna mentala sammanbrott som utslag av utmattning, i ett medvetet försök att undvika medicinska termer och de signaler sådana skulle kunna skicka till trupperna.

Beträffande den svenska försvarspsykiatrin är det viktigt att framhålla det som beskrivits som dess särdrag: nämligen att det under större delen av perioden i stort sett saknats en psykiatrisk organisation inom Försvarsmakten. Trots att läkare gång på gång återvänt till frågans vikt, tycks det ha varit svårt att få gehör för kraven på större resurser. Att försvarspsykiatrin länge var så lågt prioriterad framstår som en viktig bakgrund till den behandling som personalen i utlandsinsatser rönt.

I nästa kapitel tecknas ett kortfattat kvantitativt porträtt av de svenska utlandsveteranerna som kollektiv, varefter sedan de frågor som står i fokus för denna rapport närmare skall behandlas.

3. Utlandsveteranen – ett kvantitativt porträtt

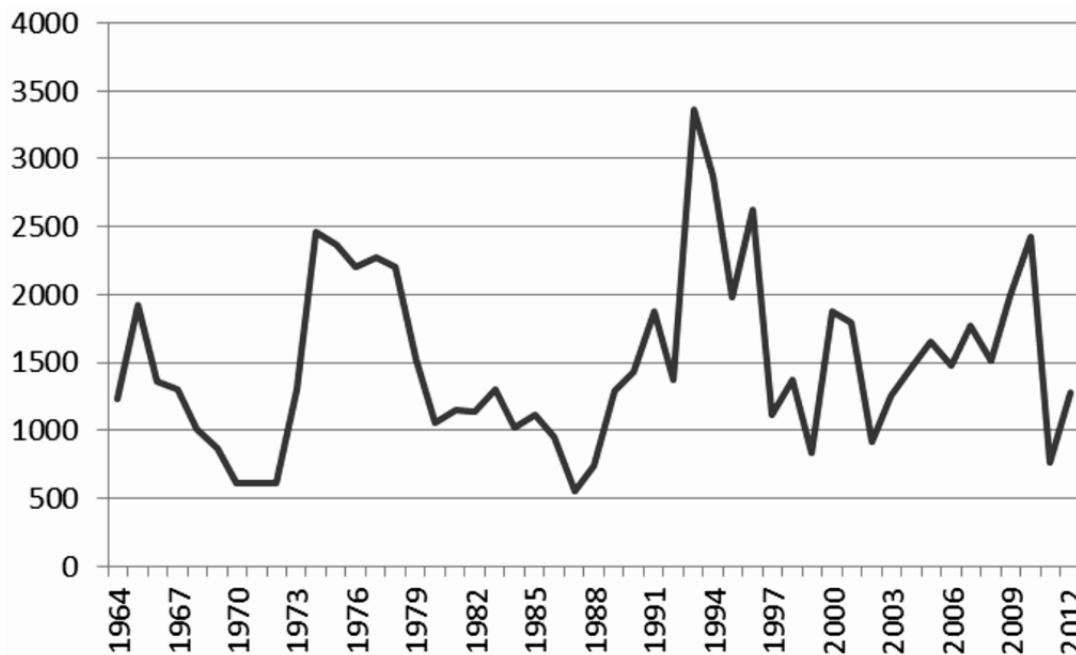
Syftet med detta kapitel är att närmare ringa in den grupp som står i fokus för denna rapport, nämligen veteranerna. Här berörs grunddragen i den svenska internationella verksamhetens kvantitativa omfattning, de större missionsområdena och huvuddragen i veterankollektivet. Syftet kan därmed sägas vara att skissera ett mycket grovt (och kortfattat) kollektivt porträtt.

Vem är eller var då den ”typiske” svenske utlandsveteranen? Framställningen nedan bygger inledningsvis på rapporten ”Analys av utlandserfarenhet bland nu anställda i FM samt historisk intressant statistik om tidigare utlandsmissioner”, vars syfte är att analysera hur stor andel av den år 2012 anställda personalen som hade utlandserfarenhet. I rapporten har Gazabataljonerna 1957– och Kongobataljonerna 1960–1964 inte inkluderats av författarna, eftersom denna personal inte längre bedömdes finnas kvar i aktiv tjänst. Därutöver omfattar statistiken inte flyginsatsen över Libyen 2011 beroende på att vissa uppgifter då rapporten författades inte förelåg. Personal verksam vid MUST samt specialförbanden har också utelämnats på grund av sekretesskäl. Därutöver har även FN-observatörer undantagits i denna statistik.¹ Med dessa begränsningar i åtanke blir uppgifterna givetvis behäftade med ett visst informationsbortfall, i synnerhet för perioden före 1964.² När och i vilken mängd ”skapades” då veteranerna? Detta framgår av diagram 1.

¹ Kjäll, Mats och Åkerström, Janne, 2012, ”Analys av utlandserfarenhet bland nu anställda i FM samt historisk intressant statistik om tidigare utlandsmissioner”, Högkvarteret, Stockholm, s. 2.

² För åtminstone Kongo-missionen gäller enligt Tullberg att över 5 000 svenska soldater tjänstgjorde i området, Tullberg, 2012, s. 92. Enligt andra uppgifter anges att sammanlagt omkring 6 300 personer tjänstgjorde i detta område mellan åren 1960–1964, Wikipedia ”FN:s fredsbevarande styrkor i Kongo”, besökt 2015-01-12.

Diagram 1. Antal insatta soldater i utlandsverksamhet per år 1964–2012

Källa: Kjäll och Åkerström, 2012, s. 8.

Som framgår varierade den insatta personalens antal kraftigt. Under det tidiga 1970-talet fanns exempelvis endast något mer än 500 personer i utrikes tjänst. Kontrasten till detta utgjordes av situationen år 1993, då något mer än 3 000 personer befann sig i sådan tjänst.³ De missionsområden där flest soldater tjänstgjort under perioden 1964–2012 var Cypern (ca 23 000), forna Jugoslavien (ca 10 800), Kosovo (ca 10 000) och Libanon (ca 9 000). År 2012 hade ditills vidare omkring 7 500 personer tjänstgjort i Afghanistan. Betraktar man den typ av förband som soldaterna tjänstgjort vid kan nämnas att omkring 30 000 tjänstgjort i en skyttebataljon eller i en mekaniserad bataljon (omkring 25 000 individer). De hittills enskilt största insatta förbanden var BA01 och BA02 i Bosnien vid 1990-talets början med omkring 1 100 befattningar per bataljon.⁴ Könsfördelningen var kanske inte helt förvånande kraftigt manligt dominerad, även om enstaka kontingenter haft en så hög andel som 30–40 procent kvinnlig personal. Vanligen återfanns denna personal vid sjukvårds- och stabsförband.⁵

Ett intressant mönster som kan iaktas är att soldaternas medelålder kontinuerligt steg under perioden 1964–2012. Från att ha legat strax under 25 år 1964, ökade den till att under 2010-talets första år ligga något under 35 år.⁶ Någon entydig förklaring till detta mönster kan inte rapportörförfattarna se. De förmodar dock att det möjligen kan sammanhålla med krav på

³ Noterbart är att det under senare tid uttalade målet att 2 000 personer kontinuerligt skulle befinna sig under insats inte tycks kunna mötas annat än periodvis.

⁴ Kjäll och Åkerström, 2012, s. 7.

⁵ Kjäll och Åkerström, 2012, s. 6–7.

⁶ För likartade kvantitativa mönster, se Eva Johansson och Gerry Larsson, 2001, "Swedish Peacekeepers in Bosnia and Herzegovina: A Quantitative Analysis" i *International Peacekeeping*, 8:1. Artikeln behandlar svenska skyttesoldater i forna Jugoslavien, närmare bestämt BA 01–04. Här framgår utöver uppgifter om medelålder och erfarenhet av utlandsmissioner också att de flesta av soldaterna (83 %) var ensamstående när de gjorde sin insats, liksom att vanliga anledningar att genomföra missionen var att söka en utmaning, privatekonomiska skäl och äventyrslystnad.

ökade specialistkunskaper i förbandens befattningssammansättning.⁷ Eftersom förändringen skett succesivt och inleddes långt innan Försvarsmaktens omriktning kan förändringen knappast kopplas till införandet av ett nytt personalförsörjningssystem. Det är också tveksamt om den stigande medelåldern verkligen i första hand kan kopplas till förändringar i befattningsstrukturen. En mer trolig förklaring är att mönstret istället sammanhänger med arbetsmarknadens förändrade villkor. Ju senare etableringen på arbetsmarknaden sker, ju högre blir också soldaternas medelålder. Hypotesen ter sig inte minst rimlig då ju förbanden länge genererades på frivillig grund och som temporärt sammansatta förband.⁸

Uppgifterna om hur många soldater Sverige totalt skickat iväg på utlandstjänstgöring under undersökningsperioden varierar en del. Runt 100 000 brukar anges som en ungefärlig siffra. Osäkerheterna sammanhänger med att antalet insatta befattningar inte är liktydigt med antalet individer. En person kan ju åka på flera missioner och på så sätt bekläda flera befattningar (om än inte samtidigt). Att räkna antalet insatta befattningar ger därför en högre siffra än om antalet faktiska individer används som mått.⁹ Detta aktualiserar i sammanhanget frågan om insatsfrekvens. Försvarsmakten tog vid 1990-talets början ett personaladministrativt system i bruk för utlandsstyrkan. Information från tiden före 1990 kan förvisso arbetas in i detta system, men tillförlitligheten för äldre uppgifter är lägre. I SOU 2008:91 redovisas av dessa skäl uppgifter om insatsfrekvensen mellan 1991 och mars 2008 (oavsett längden på insatsen och utan hänsyn till eventuella avhopp).¹⁰

Uppgifterna i tabell 1 nedan speglar således en period om 17 år inom det paradigm då ett yrkesförsvar ännu inte införts. Rekryteringen byggde således ännu på frivillighet och tempoärt sammansatta förband. Frågan om hur det sett ut under perioden 1950–1990 är givetvis svårare att besvara, men möjligen var insatsfrekvensen något lägre då. Det som skulle kunna tala för det är att arbetsmarknaden i övrigt var bättre än under i synnerhet 1990-talet. För det andra var rimligen mer informella rekryteringsvägar (genom kamratskap och andra kontakter) samt kunskapen om FN-tjänstgöringens villkor mindre utarbetade och spridda vid undersökningsperiodens början än under den period som uppgifterna är hämtade ifrån. Insatsfrekvensen 1991–2008 framgår av tabell 1 nedan.

⁷ Kjäll och Åkerström, 2012, s. 6. Tullberg anger den 14:e bataljonens (som sattes in i Kongo 1961) personals artimetiska medelålder till 24,7 år. I denna siffra ingår emellertid även uppgifter för officerarna. Av soldaterna var majoriteten (omkring 60 procent av dem) mellan 20 och 24 år gamla, Tullberg, 2012, s. 100.

⁸ Detta är viktigt inte minst för att belysa möjligheterna för veteranens återinträde i det civila livet, men också en parameter då svenska veteraner jämförs i internationell kontext. Om det finns en korrelation mellan arbetsmarknadens struktur och soldaternas ålder, pekar detta på att den genomsnittlige veteranen är/var förhållandevis välintegrerad i samhället. Det omvända förhållandet vore att det inte finns någon korrelation alls, exempelvis på så sätt att medelåldern vore i det närmaste konstant, oavsett samhällsförändringarna de senaste 60 åren. Ett sådant mönster skulle då antyda att soldaterna hörde hemma i en mycket specialiserad organisation med strikta ålderskrav eller att man genom pliktlagstiftningen rekryterat soldater. Inget av detta har dock varit fallet.

⁹ För detta se exempelvis Kjäll och Åkerström, 2012, s. 2.

¹⁰ SOU 2008:91, s. 153 samt not 12 på samma sida.

Tabell 1. *Insatsfrekvens 1991–2008*

Antal insatser	Soldater	Övriga*	Totalt	Relativ fördelning, %
1	10 095	2 796	12 891	61 %
2	3 646	1 120	4 766	23 %
3	1 402	518	1 920	9 %
4	566	228	794	4 %
5 eller fler	458	137	595	3 %
Totalt	16 167	4 799	20 966	100 %

*Under övriga förstås yrkesofficerare, reservofficerare och civilanställda.

Källa: SOU 2008:91, bearbetning av uppgifter, s. 153.

Som framgår av tabell 1 hade under denna period omkring 60 procent av personalen tjänstgjort i enbart en utlandsmission. Läggs sedan de till som tjänstgjort i högst två utlandsmissioner stiger andelen till närmare 85 procent. De som genomfört tre missioner eller fler, de mer inbitna ”FN-yxorna”, är därmed att betrakta som en förhållandevis liten grupp. Mönstret pekar i stället på att veteranerna i regel ägnat en förhållandevis kort period av sitt liv åt utlandsverksamhet. För de flesta har den inskränkt sig till ett halvår. Detta är inte oviktig om Försvarmaktens stöd (eller uteblivet sådant) åt dessa veteraner skall värderas i historiskt ljus. Att allokeras stora stödresurser åt en tämligen flyktig personalkategori kan i det sammanhanget måhända ha tätt sig som mindre angeläget.

År 2012 gjorde Sveriges Veteranförbund Fredsbaskrarna en enkätundersökning av utlandsveteranernas bemötande efter hemkomsten. Enkäten skedde i form av ett utskick till 1 044 veteraner, varav 786 personer också svarade. Den övervägande delen svarande var män, vars erfarenheter sträckte sig från 1950-talets missioner i Gaza till dagens Afghanistan. Omkring 70 procent av de svarande var medlemmar av förbundet. Det generella intrycket av undersökningen var att 60 procent ansåg sig ha fått ett positivt bemötande efter hemkomsten, medan 40 procent ansåg att de bemötts med oförståelse, brist på respekt och ifrågasättanden i olika hög grad. Sammanställaren av undersökningen menar att en stor del av svaren kan härledas till bristande kunskaper om varför Sverige deltar/deltog i den aktuella insatsen. Av undersökningen framgår även att 79 procent menade att de blivit ”mycket bra”, ”bra” eller ”godkänt” bemötta av Försvarmakten och andra myndigheter, medan 21 procent angav att de istället blivit ”mindre bra” eller ”dåligt” bemötta.¹¹ Dyliga enkätundersökningar är givetvis värdefulla källor, men inte oproblematiske. I vissa svarandens fall har mer än ett halvt sekel gått sedan missionen genomfördes och enkätundersökningens frågor besvarades. Vidare kan misstänkas att den grupp som svarat på enkäten möjligen inte är representativ för hela kollektivet veteraner. I alla händelser är representativiteten inte närmare klarlagd.¹² Problemkomplexet kring

¹¹ Sveriges Veteranförbund Fredsbaskrarna, ”Kartläggning av bemötande av utlandsveteraner efter hemkomsten från missionsområde”, Bilaga till SVF daterad 2013-04-23, s. 1 och 4.

¹² I sammanhanget bör möjligen nämnas att Sveriges Veteranförbund Fredsbaskrarna har omkring 5 000 medlemmar, något som motsvarar mer än 5 procent – men i alla händelser mindre än 10 procent – av alla dem som genomfört utlandstjänstgöring. Av vilka skäl just dessa 5–10 procent av veteranerna sökt sig till föreningen, och i vilken mån de i olika avseende är representativa för veterankollektivet i stort, är okänt. Det kan dock konstateras att av samtliga veteraner har mindre än en procent deltagit i enkätundersökningen. Det är inte otänkbart att

veteranernas bemötande från allmänheten och proträtterande i media kommer att ägnas närmare uppmärksamhet i kapitel 7.

3.1 Sammanfattning

För att summera uppgifterna om den svenske militäre utlandsveteranen kan hävdas att dagens ”typveteran”, haft en bakgrund i värnpliktsförsvaret. Han – i den absoluta majoriteten av fallen rörde det sig om män – var typiskt i mitten av eller i den sena 20-årsåldern när han reste ut och tjänstgjorde i ett skytteförband av bataljonsstorlek i FN:s regi, i många fall på Cypern eller i forna Jugoslavien. Detta skulle för mer än varannan också bli den enda missionen. Ett par av hans kamrater i den skyttegrupp han tillhörde hade redan varit ute på åtminstone en mission tidigare och några av skyttegruppens soldater skulle senare komma att genomföra ytterligare någon mission. Det är inte otänkbart att veteranen valde utlandstjänst medan hans generationskamrater istället valde att ge sig ut och resa som alternativ att få se sig omkring i världen. Efter sin hemkomst upplevde han sig (i majoriteten av fallen) överlag ha blivit väl bemött av olika myndigheter, medan han däremot fått ett mer blandat bemötande från grannar och arbetskamrater. Men, vad var det då för miljö dessa veteraner hade varit verksamma i? Vilka var de risker som resulterade i dödsfall och skador i samband med stridssituationer och hur mår veteranerna generellt idag? Detta är frågor som kommer att beröras i nästa kapitel.

personer med trista erfarenheter kan vara överrepresenterade bland de svarande, vilket då möjligen kan innebära att den generella bilden av bemötandet efter hemkomsten faktiskt skulle kunna vara mer ljus.

4. Stupade och skadade: en diskussion om stridsliknande förhållanden

I detta kapitel skall följande fråga besvaras: i vilken grad har svenska soldater i internationell tjänst direkt eller indirekt utsatts för stridsliknande handlingar, jämförbara med konventionella strider och hur har de i sådana fall reagerat?

Frågan om konventionella, stridsliknande förhållanden närmas här i tre steg. Inledningsvis belyses förluster i form av döda generellt och i synnerhet form av stupade i samband med stridshandlingar. Efter detta behandlas antalet skadade i strid. Därefter görs ett försök att utifrån dessa uppgifter extrapolera antalet incidenter/tillfällen som kan ge en fingervisning om utsträckningen av sådan verksamhet. För att svara på hur soldaterna reagerat, belyses utifrån gjorda registerstudier bosnien- och afghanistanveteranernas psykiska välbefinnande idag.

Detta sätt att närma sig frågeställningen ger en fingervisning om soldaternas insatsmiljö, men knappast hela bilden. Ett förband kan exempelvis utsättas för beskjutning utan att för den sakens skull lida förluster beroende på sådana skiftande omständigheter som adekvat utrustning till ren och skär tur. Situationen måste likväl beskrivas som ”stridsliknande” och förknippad med varierande grader av stress, obehag och ångest. Utöver detta bör betonas att också andra omständigheter – som inte närmare efterfrågas här – kan förekomma och som är förknippade med en konflikt vilka inte direkt kan kopplas till strid, men som ändå kan medföra psykiskt obehag – i vissa fall också långt efter insatsen. Exempel på sådana situationer rör övergrepp mot civilbefolkningen, omhändertagande av flyktingar under svåra förhållanden, spår av etnisk rensning samt långvarigt arbete med ammunitions- och minröjning. Denna sista kategori omständigheter är naturligtvis omöjlig att fånga med olika slags förlust- och skadeutfallsmått, utan måste hanteras kvalitativt med utgångspunkt i beskrivningar från olika missioner och/eller genom registerstudier. Det bör därutöver betonas att spännvidden kan vara betydande, såväl mellan olika missioner som mellan olika kontingentsdelar i samma missionsområde.

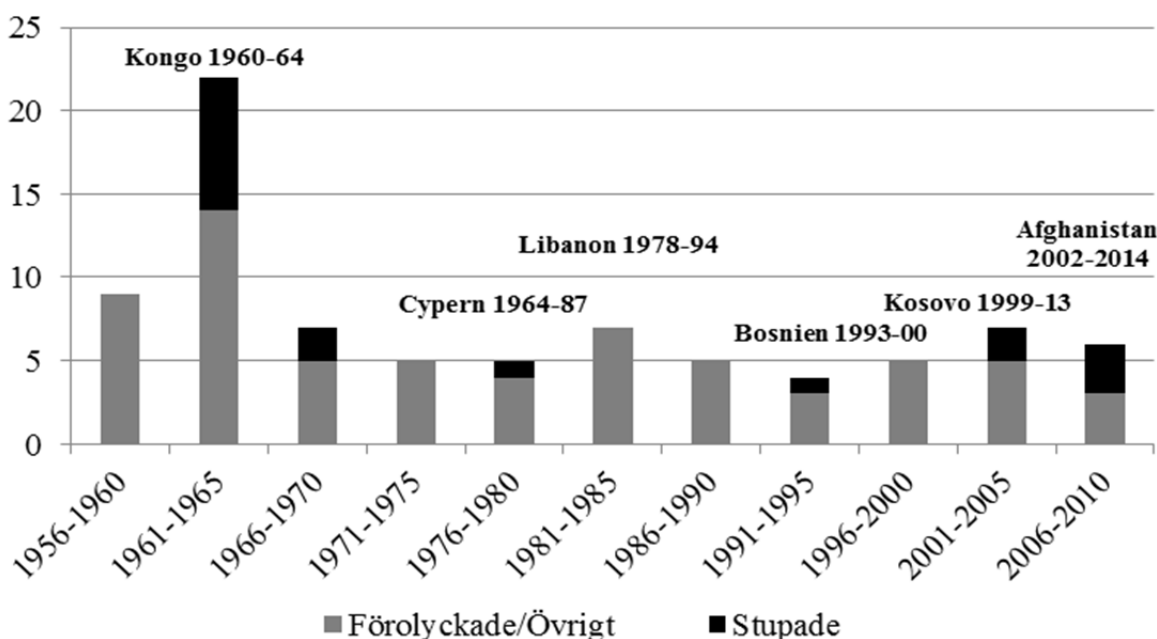
4.1 Förluster i form av dödsfall

Totalt har till och med år 2014 82 individer avlidit under eller i samband med utlandstjänstgöring sedan den första FN-missionen inleddes. I uppgiften ingår inte bara sådana som stupat, utan också sådana som omkommit på andra sätt, exempelvis genom olyckor. För att kunna räknas in i denna statistik måste den avlidne ha ingått i Försvarens utlandsstyrka. Detta innebär exempelvis att Dag Hammarskjöld som hade ett personligt uppdrag på FN:s vägnar, inte finns upptagen. Som tillhörande utlandsstyrkan räknas soldaterna från den dag de anländer till missionsområdet till den dag missionen avslutas. Om en person avlider under permission anses vederbörande alltjämt alltså tillhöra utlandsstyrkan.

Det bör nämnas att majoriteten av dessa missioner alltså inte haft reguljär strid som främsta medel att nå insatsens syften. Huvuddelen av dem har haft en fredsbevarande profil, något som givetvis också spelat en stor roll för soldaternas förväntningar. Detta utesluter emellertid inte att svenska förband inom mer klassiska FN-operationer av olika anledningar ändå hamnat i sådana situationer, såsom exempelvis under flera operationer i Kongo och i samband med det underställda danska stridsvagnskompaniets insatser under operation Bøllebank i det forna Jugoslavien.

Hur fördelade sig då förlusterna under perioden 1956–2010 med hänsyn tagen till dödsorsak? I korthet kan konstateras att omkring hälften av de personer som mist livet hade gjort detta till följd av olyckor. Den näst största kategorin hade avlidit av andra orsaker såsom sjukdomar och självmord (tillsammans närmare 30 procent). Slutligen hade 20 procent mist livet (i absoluta tal 17 personer) till följd av stridshandlingar.¹ Var femte avliden soldat hade således stupat i strid. Hur såg då fördelningen över tid ut och fanns det några missionsområden som var mer förlustbringande eller olycksdrabbade än andra? Diagram 2 visar detta.

Diagram 2. Samtliga dödsfall, samt fördelning mellan stupade och förolyckade 1956–2010 (större utlandsmissioner angivna i fet stil)

Källa: Bearbetning av uppgifter ur ”Avlidna och stupade i Utlandsstyrkan till och med 2010-10-19”, Försvarsmakten, 2010.

Som framgår av diagram 2 står insatsen i Kongo (ONUC) i en klass för sig (totalt förlorades 19 soldater under denna mission, merparten av de omkomna stupade dock inte i strid). Det är delvis mot bakgrund av dessa uppgifter som den särställning insatsen i Kongo fått skall förstås. De genomsnittliga förlusterna i form av dödsfall under hela perioden var annars omkring 1,5 förlorade soldater per år. Intressant att notera i sammanhanget är att de periodvis stora kontingenterna till forna Jugoslavien (framförallt Bosnien) och det långvariga engagemanget i Kosovo ändå inte resulterat i större förluster än vad som i förstone skulle kunna befaras bli fallet.² Som framgår har också vissa perioder präglats av mer lugn än andra. De förluster som uppstått har då enbart kunnat hänföras till olyckor, medan andra missioner (i synnerhet Kongo) lidit betydligt större förluster till följd av stridshandlingar. Den svenska insatsen i Afghanistan har medfört sammanlagt fem stupade soldater i stridshandlingar (exklusive en afghansk tolk), det högsta antalet i ett enskilt missionsområde sedan Kongo.

¹ Bearbetning av uppgifter ur ”Avlidna och stupade i Utlandsstyrkan till och med 2010-10-19”, Försvarsmakten, 2010.

² För tydlighets skull bör här nämnas att den soldat som dödade i strid i spannet 1991–1995 inte stupade i Bosnien.

I förhållande till den stora volymen insatt personal, antalet avlidna och orsakerna bakom dödsfallen, kan konstateras att de *generella* förlustmönstren – trots verksamhetens militära ramverk – kanske snarare kan jämföras med de förhållanden som polis-, brandkårs- och ambulanspersonal verkar under.³ Givet hur missionernas profil sett ut är detta kanske inte heller särskilt förvånande. Frågan är därmed om inte dessa verksamhetsfält har mycken viktig lärdom att bidra med i det framtida arbetet med veteraner vad gäller frågor som rör hanterandet av dödsfall och rehabilitering av personalen. Detta sagt med förbehållet att det mer lågintensiva mönstret fortsätter att vara det dominerande. Om operationerna istället växlas upp längs konfliktskalan blir bilden naturligtvis en annan.

4.2 Försvarsmaktens medalj för sårade i strid

Antalet stupade soldater är emellertid ett mycket snävt mått på konventionella stridslikande förhållanden. Ett förband kan befinna sig i strid utan att för den sakens skull lida sådana förluster. För att vidga perspektivet måste också sådana soldater som sårats i strid också inkluderas. År 2011 fattades beslut om att införa ”Försvarsmaktens medalj för sårade i strid”. Belöningsmedaljen tilldelas Försvarsmaktens personal som fysiskt eller psykiskt skadats till följd av stridshandlingar vid en internationell insats. Medaljen kan tilldelas personal retroaktivt, det vill säga till personer som tjänstgjort innan medaljen instiftades.⁴ Ett kompletterande mått på soldaternas utsatthet för stridslikande förhållanden skulle således också Försvarsmaktens förlänande av denna utmärkelse vara. Måttet exkluderar andra typer av skador i samband med utlandsinsats, såsom arbetsolyckor. Som en indikation på mer allvarliga stridskontakter har det därför sina uppenbara förtjänster, medan de stridsmoment som inte resulterat i fysiska eller psykiska skador däremot går spårlosa förbi. Medaljen finns i två valörer, silver och guld. Guldmedaljen tilldelas postumt till dem som stupat. I skrivandes stund (tidigt 2015) har utmärkelsen delats ut vid fem olika tillfällen, nämligen vid Veterandagarna 2011, 2012, 2013 och 2014 samt vid Sveriges nationaldag 2012.⁵

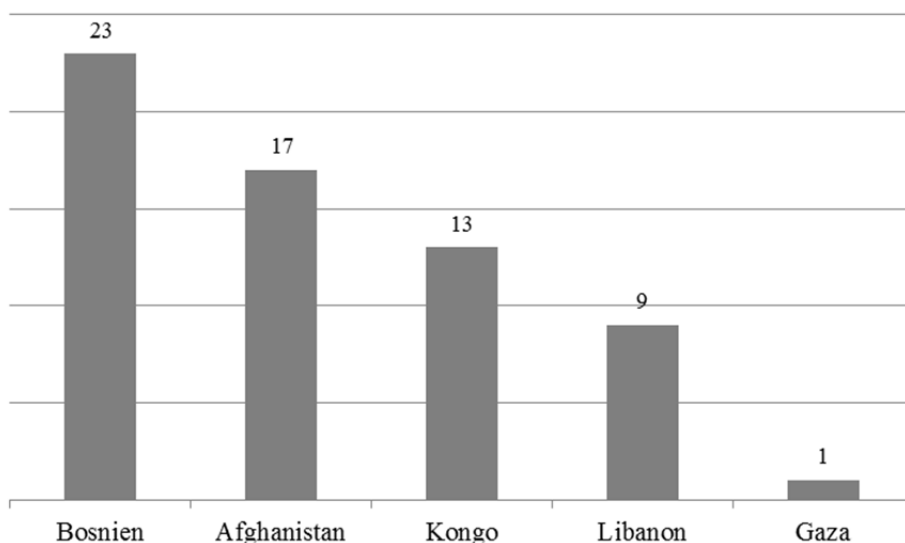
Hur många anser då Försvarsmakten gjort sig förtjänta av denna medalj och hur ser fördelningen ut med hänsyn tagen till insatsområde? Detta visas i diagram 3 nedan.

³ Undantag från detta generella mönster saknas givetvis inte. Men det bör ändå påpekas att Kongomissionen på 1960-talet eller insatsen i Afghanistan (i synnerhet efter 2009) inte är typiska för periodens närmare 60 år av svensk internationell verksamhet.

⁴ ”Beslut om Försvarsmaktens medalj för sårade i strid”, Försvarsmakten, 2011-03-25, s. 1-2.

⁵ Wikipedia, ”Försvarsmaktens medalj för sårade i strid”, besökt 2015-02-13. Något kort måste dock sägas om denna medalj som indikation på stridsaktivitet. Även om medaljen kan delas ut retroaktivt (vilket också skett) är det inte säkert att alla sårade i strid uppmärksammats i lika hög grad, exempelvis på grund av att personaluppgifterna från nu pågående missioner kan förmodas vara bättre än sådana som bedrevs för närmare 60 år sedan. Därför kan antas att åtminstone de tidiga missionernas soldater kan ha belönats i något lägre utsträckning i jämförelse med de senare.

Diagram 3. Medaljörer av Försvarets medalj för sårade i strid 2011–2014, fördelade på insatsområde

Källa: Bearbetning av uppgifter från Wikipedia, "Försvarets medalj för sårade i strid", besökt 2015-02-13.

Sammantaget har 17 soldater stupat och 63 sårade medaljerats sedan 1950-talet, något som i snitt ger en relation på nästan fyra sårade per stupad soldat. Som framgår framstår insatserna i Bosnien som de som (än så länge) genererat flest sårade i strid, åtminstone enligt den definition Försvarets tillämpat. Resultatet skulle kunna förklaras med att insatserna i området med hänsyn tagen till antalet insatta soldater understundom var mycket omfattande, men givetvis säger det också något om insatsmiljön. Som framgår har också insatsen i Afghanistan gett upphov till förhållandevis många anledningar att visa erkänsla. Den insatta personalens antal var här mindre än i forna Jugoslavien, men uppdragets karaktär var en annan med en högre grad av stridsintensitet som följd (i synnerhet från och med 2009). Att personal från Egypten (UNEF), inte uppvisar mer än en medaljerad kan måhända te sig något apart. Förmodligen kan detta förklaras med ett bristande bevarat personalunderlag.

Om fördelningen av medaljen analyseras kronologiskt, kan konstateras att år 1961 står i en klass för sig. 12 personer medaljerades retroaktivt för skador i strid som erhöles detta år. 13 soldater medaljerades för stridsskador erhållna i Bosnien under åren 1993 och 1994, ytterligare fyra för erhållna blessyrer i samma område 1995 och sex 1996. För Afghanistanmissionens vidkommande framstår 2010 som ett särskilt hårt år. Sju soldater medaljerades för blessyrer erhållna under detta år. Om några missioner därmed särskilt skall ringas in beträffande stridsliknande villkor är det Kongo (i synnerhet 1961), Bosnien 1993–1996 och slutfasen av Afghanistaninsatsen som särskilt förefaller sticka ut.

Det finns som sagt i högsta grad fog för att anta att antalet stridsliknande situationer varit betydligt fler även om de inte resulterat i något skadeutfall. Relationen mellan sådana situationer och antalet skadade soldater i strid kan belysas med uppgifter från den första Bosnienbataljonen, BA01. Elva av bataljonens soldater hade fram till 2014 fått medaljen "Sårad i Strid". Bataljonen var emellertid under sin tjänstgöring i strid eller utsatt för eldgivning 137

gångar.⁶ Detta skulle då innebära omkring 12,5 stridskontakter och/eller beskjutningstillfällen per dekorerad soldat. Vore det då möjligt att extrapolera det ungefärligen totala antalet stridsliknande situationer utifrån dessa siffror? Kanske, men i sådana fall med vissa förbehåll och endast med ett mycket grovt utfall som resultat. Detta sammanhänger inte minst med att det faktiska antalet sårade soldater i strid bör ha varit något högre än vad antalet dekorerade soldater antyder. För det andra var BA01 det första (närmast) helt mekaniserade förbandet som Sverige sände ut i FN-tjänst. Detta bör fått till följd att antalet incidenter/sårad generellt bör ha varit något högre. Man måste så att säga skjuta fler gånger på ett sådant förband för att få ett skadefall till stånd än på ett som saknar splitterskyddade fordon. Detta skulle möjligen kunna innebära att det gått färre stridsincidenter per dekorerad för stridsskador under exempelvis Kongo-insatsen än under Bosnien-missionen, även om några större växlar kanske inte heller skall dras på BA01:s pansarskydd.⁷

Om man emellertid antar att det gått omkring tio stridsliknande incidenter per dekorerad soldat och att 63 medaljer förmodligen ligger i underkant, skulle en grov uppskattning ge vid handen att svenska utlandsförband (eller snarare delar av dem) varit inblandade i incidenter som rör stridsförhållanden omkring 1 000 gånger.⁸ Det bör betonas att uppskattningen av antalet stridskontakter har skett inom en förhållandevis generös tolkning av begreppet konventionell strid. De gånger som svenska förband inte bara besvarat eld utan också varit involverade i verksamhet som är kopplad till mer offensiva stridsuppgifter såsom exempelvis att ta/rensa terräng/byggnader samt att slå en motståndare är rimligtvis betydligt färre. Däremot torde å andra sidan de tillfällen som svenska soldater i internationell tjänst *indirekt* varit påverkade av förlopp som ligger konventionell strid varit betydligt fler än de här uppskattade 1 000 incidenterna.

4.3 Det psykiska välbefinnandet hos soldater efter utsatta missioner

Den sista frågeställningen som detta kapitel skall besvara rör hur soldaterna reagerat på stridsliknande förhållanden. För att besvara frågan skulle en registerstudie behöva genomföras på soldater som särskilt befunnit sig i sådana situationer, vilka sedan jämföras med sådana som inte varit det. De resurser som skulle krävas för att genomföras en sådan studie står emellertid inte till förfogande för denna undersökning. Det som istället står till buds är resultaten från en undersökning som genomförts på veteraner som varit delaktiga i ett antal missioner som anses ha varit särskilt krävande. Fördelen med tillvägagångssättet är att det utifrån den ställda frågan är missioner med ”rätt” profil som undersöks. Nackdelen är att det inte enbart är de soldater som varit involverade i strid som inkluderas (däremot bör rimligen de flesta ha varit det i en indirekt

⁶ Peter Larsson, 2013, ”Första svenska bosnienbataljonen. BA01” (film), Mirakel Film & TV AB. Uppgifterna presenteras mellan 45:07 och 45:30. Uppgifterna ligger för övrigt i paritet med de förhållanden som rätt vid BA02 som var utsatt för beskjutning vid 148 tillfällen. För detta se, Molin och Salomonsson, 2013, s. 32.

⁷ En anledning till försiktighet är att förband med mer statiska uppgifter bör ha haft tillgång till värn och andra befästningsanläggningar som reducerar vapenverkan utan att för den sakens skull vara mekaniserade. Ett annat skäl till försiktighet med sådana bedömningar är att i de fall ett bepansrat fordon faktiskt träffas av ett pansarbrytande vapen eller kör på en mina, är sannolikheten hög att flera soldater skadas och/eller dödas på en och samma gång. Skadefallet kan då bli betydligt högre än en skadad soldat per incident.

⁸ I denna uppskattning ingår emellertid inte specialförbandens verksamhet, något som möjligen skulle kunna innebära en viss justering uppåt.

mening). I den här använda undersökningen som publicerades 2014, undersöks särskilt veteraner med erfarenheter från forna Jugoslavien och Afghanistan. Närmare bestämt rör studien bosnienveteraner ur förbanden BA01–BA06 samt veteraner från Afghanistan (FS17–FS19). Dessa kontingenter anses i hög utsträckning ha varit utsatta för stridslänkande förhållanden. Som mått på psykisk ohälsa användes självmord, självmordsförsök, uttag av psykofarmaka och sjukvårdsbesök med psykiatrisk diagnos som indikatorer. Gruppen veteraner jämfördes sedan genom körningar i olika hälso- och mönstringsregister med den övriga befolkningen.

Resultatet pekar på att veteranerna från Bosnien inte skilde sig från den övriga befolkningen. Uttaget av psykofarmaka var 15 år efter hemkomst till och med lägre än i befolkningen generellt. Afghanistanveteranerna hade färre sjukdomsbesök med efterföljande psykiatrisk diagnos. Uttaget av psykofarmaka var för övrigt inte heller högre i gruppen Afghanistanveteraner. Den psykiska hälsan bland bosnien- och afghanistanveteranerna var således, med detta mått mätt, lika bra eller bättre i jämförelse med befolkningen i övrigt.⁹

Även vid en jämförelse med andra länders krigsmakter framstår de svenska veteranerna som förhållandevis välmående. Bland 16 318 amerikanska soldater som deltagit i ”Operation Enduring Freedom” och 222 620 soldater som varit involverade i ”Operation Iraqi Freedom”, var situationen mer dystert. Omkring elva procent av de amerikanska afghanistanveteranerna och 19 procent av dem med erfarenheter från Irak uppges lida av psykisk ohälsa efter hemkomst. I ett par studier med mindre underlag från samma operationsområden uppges elva procent av afghanistanveteranerna lida av depression, allmän oro eller PTSD, något som gällde mellan 16 och 17 procent av dem med erfarenheter från Irak. Orsakerna bakom de skiftande resultaten menar man kan sökas dels i hur soldaterna togs ut, men givetvis också i den militära verksamhetens karaktär. I sammanhanget påpekas att även om insatsområdet är det samma, kan uppgifterna mellan olika nationer skilja sig avsevärt åt, något som också kan förklara de stora variationerna.¹⁰ Den senare av dessa förklaringsgrunder framstår för oss som den rimligare. Att uttagningssystemet skulle spela en sådan roll ter sig paradoxalt. Detta eftersom resultaten ter sig likartade för båda de studerade missionerna, trots att insatsen i forna Jugoslavien skedde med frivilliga före detta värnpliktiga som rekryteringsbas, medan åtminstone en andel av soldaterna i Afghanistan bör ha haft en bakgrund i det nya personalförsörjningssystemet. Likaså förefaller det märkligt att amerikanska soldaters ohälsotal skulle variera med var de tjänstgjort om det enbart vore på selektionsprocessen det kommer an. En mer rimlig tolkning bakom de förhållandevis sunda svenska veteranerna är alltså att de utlandsmissioner som i en svensk kontext beskrivs som särskilt högintensiva snarare ligger i det mer lågintensiva spannet i jämförelse med många andra nationers insatser.¹¹

⁹ Martin Neovius, Kari Johansson et al., 2014, ”Mental ohälsa efter militär utlandstjänst vid missioner med hög stridsexponering. Fokus: BA01–BA06 & FS17–FS19”, s. 3 och 16–28.

¹⁰ Ibid., s. 29–30.

¹¹ Ett exempel på detta är att den svenska insatsen i Afghanistan som skördade fem svenska soldaters liv, ibland beskrivs som särskilt förlustbringande. I ett svenskt historiskt perspektiv är detta givetvis riktigt. Vid en internationell jämförelse kan dock konstateras att Danmark – liksom Sverige ett litet land med en tradition av fredsbevarande verksamhet – förlorade mer än dubbelt så många soldater till följd av stridshandlingar enbart i Afghanistan som Sverige totalt förlorat under närmare 60 år i internationell tjänst. För de danska förlusterna se, ”iCasualties Operation Enduring Freedom Afghanistan”, på <http://icasualties.org>, besökt 2015-12-26.

Med detta sagt bör det understrykas att bilden av förhållandevis välmående svenska utlandsveteraner rör de *generella* mönstren. Det betyder alltså inte att det inte finns veteraner som fått problem, sådana finns nämligen visst. Resultaten indikerar inte desto mindre att gruppen med mer grava problem ändå förefaller vara ganska liten.

4.4 Sammanfattning

Syftet med detta kapitel var att undersöka i vilken grad svenska soldater i internationell tjänst direkt eller indirekt utsatts för stridsliknande handlingar, jämförbara med sådana som soldater möter under konventionella strider samt hur de har reagerat på detta. Frågorna har besvarats dels genom en närmare analys av orsakerna bakom svenska dödsfall i militär utlandsverksamhet, genom antalet individer som förlänats medalj för blessyrer (såväl fysiska som psykiska) erhållna i strid samt genom en extrapolering mot bakgrund av hur ofta ett antal insatta förband rapporterats ha befunnit sig i strid. Omkring 20 procent av de svenska soldater som avlidit i utlandstjänst har gjort detta till följd av stridshandlingar (i absoluta tal rör detta strax under 20 individer), ytterligare ett sextiotal har medaljerats för skador erhållna till följd av stridshandlingar. I detta avseende finns dock ett visst mörkertal.

Extrapoleringen från ett antal stridsincidenter och antal skadade pekar på omkring 1 000 sådana incidenter under närmare 60 år av svenska utlandsmissioner. Även rörande denna uppskattning finns dock en rad osäkerheter och siffran skall snarare ses som en uppgift att fortsätta diskussionerna utifrån. En osäkerhetsfaktor sammanhänger med att den är kraftigt beroende på vilken definition av strid som används och huruvida störst vikt skall läggas vid direkta respektive indirekta stridshandlingar. Antalet sådana incidenter blir avsevärt lägre om fokus läggs på reguljära stridsuppgifter där våldsanvändning är en del av det aktiva lösandet av en uppgift (med andra ord inte av typen självförsvar vid sporadisk finkalibrig eldgivning), men rimligtvis avsevärt högre än anförda 1 000 incidenter om särskilt avseende fästs vid indirekt utsatthet för strid. Ett närmare och mer kvalificerat svar kräver att samtliga svenska utlandsförbands handlingar ingående undersöks på arkiv. De nödvändiga tidsresurserna för ett sådant arbete har emellertid inte funnits till förfogande för denna rapport.

En antydning om hur soldaterna reagerat psykiskt på sådana incidenter har erhållits i form av resultaten från en registerstudie som undersökt det psykiska välbefinnandet hos soldater som varit insatta i forna Jugoslavien och i Afghanistan, två insatsområden som kan beskrivas som mer krävande i den svenska internationella verksamhetens historia. Resultatet gav vid handen att dessa veteraner som grupp mådde lika bra och i vissa fall bättre än den svenska genomsnittsbefolkningen i övrigt i detta avseende. I jämförelse med amerikanska veteraner insatta i Irak och Afghanistan framstod de svenska veteranerna som betydligt mer välmående. Resultatet har här förklarats med de svenska insatsernas karaktär, som trots att de kan beskrivas som krävande i en svensk historisk kontext, snarast varit av lågintensiv karaktär i jämförelse med en del andra nationers utlandsverksamhet.

5. Psykisk hälsa, stöd och omhändertagande

Utlandsmissioner anses idag vara förknippat med ett antal risker för den deltagande personalen. Vid sidan om fysisk fara handlar det också om en särskild stress som sammanhänger med att personalen riskerar att bevittna och direkt beröras av stridigheter och andra potentiellt traumatiska händelser.¹ De risker som sådan stress medför för personalens välmående finns alltid närvarande i krigs- och krigsliknande situationer. Något som ibland lyfts fram som komplicerande för deltagare i fredsbevarande insatser är dock att de dessutom alltid måste eftersträva ett återhållet och neutralt förhållningssätt till parterna i den konflikt de bevakar.² Hemkomsten och återanpassningen till vardagen hemma, kan också vara allt annat än enkel för den som varit ute på mission.³ I fokus för detta kapitel står, som förklarats inledningsvis, det stöd och omhändertagande som personal fått för att hantera psykiska problem som kan uppstå till följd av tjänstgöringen. Här har vi också inkluderat det närliggande problemkomplex som rör stöd och hjälp till anhöriga, under och efter uppdrag. På senare år har frågan om samverkan mellan olika samhällseliga aktörer i stödet till veteraner ägnats stor uppmärksamhet, och på fältet finns ett antal frivilligorganisationer som är aktiva med kamratstöd och liknande. Här har dock fokus lagts helt och hållet vid hur aktörer inom Försvarsmakten tänkt och agerat.

Att skaffa sig en överblick över hur hanteringen av soldaters psykiska välmående – eller stödet till anhöriga – fungerat från 1956 till tidigt 2010-tal är utan tvekan en ganska diger uppgift. Någon tidigare historisk forskning som tagit ett helhetsgrepp på frågan finns inte att luta sig tillbaka på.⁴ Här har i stället en eklektisk, källpluralistisk metod använts. Till att börja med har information om läget vid enskilda missioner och tidpunkter inhämtats från såväl offentliga utredningar som psykiatriska och psykologiska facktexter. Värde ett särskilt omnämnande är också en skrift om situationen för de första två Gazabataljonerna, som sammanstälts av en av dess deltagare, Olle Brennius. Dessa verk har alltså bidragit med information om hur man vid olika tidpunkter uppfattat risker kopplade till psykisk stress och ohälsa bland svenskar på utlandsmission och hur man försökt hantera dem. Dessutom har samtal förts med två nyckelpersoner i den svenska utlandsverksamheten och dess utveckling under perioden. Det rör sig om Nils-Ivar Tetting, som under åren 1974 till 2007 var aktiv i utlandsstyrkans hemmaadministration, delar av perioden som chef för arméstabens FN-avdelning; samt Gunnar Westling, som under det tidiga 1990-talet var anställd på konsultbasis för att arbeta med uppbyggnaden av hemkomstverksamhet för förband i utlandstjänstgöring.

För att få en överblick över hur veteranerna upplevt stödet har en tidigare genomförd enkätstudie använts.⁵ Dels har deltagarnas betygssättning av Försvarsmaktens agerande använts för att skapa en grov bild av hur personal från olika tidpunkter upplevt det. Dels har relevanta

¹ SOU 2008:91, s. 167–170.

² Se t.ex. Anders Carlström, 1992 ”Psyko-sociala aspekter på tjänstgöring vid svenska FN-förband”, i Tom Lundin (red.), *Försvarspsykiatri igår, idag och imorgon: En antologi tillägnad Ulf Otto 60 år den 8 oktober 1991*, Lund, s. 75.

³ Michel, 2008, s. 12.

⁴ För exempel på en populärhistorisk redogörelse som för svenskt vidkommande framför allt uppehåller sig vid förekomsten av psykisk ohälsa bland trupperna i Kongo, och hur denna bör tolkas, se dock Levin & Nilsson, 2005.

⁵ SOU 2014:27, Bilagor till slutbetänkande av veteranutredningen, bilaga 8.

fritextsvar som studien avkastat analyserats.⁶ Enkätundersökningen genomfördes 2014 av FOI, på uppdrag av den utredning som då hade i uppdrag att utvärdera den svenska veteranpolitiken. Enkäten besvarades av något mer än 1 200 personer, som delats in i fyra olika kategorier. Den första utgörs av sådana som tjänstgjort före 2008 och lämnat Försvarsmakten, med andra ord en grupp som skulle kunna betecknas som ”äldre veteraner”. Den andra gruppen började sin tjänstgöring före 2008 och kvarstår alltså i Försvarsmaktens tjänst. Den tredje gruppen började tjänstgöra 2008 eller senare. Denna senare grupp skulle således kunna betecknas såsom ”yngre veteraner”. Till detta kommer ett antal anhöriga till veteraner som också de besvarat valda delar av enkäten, vars svar också inkluderats här när de ansetts kunna tillföra relevant information.⁷ I hanteringen av informationen från studien måste man vara medveten om att den rör hur de svarande år 2014 uppfattar olika aspekter av veteranernas omhändertagande. Det rör sig med andra ord om en kvantifiering av en subjektiv och i många fall tillbakablickande blick på stödet som i olika hög grad kan ha påverkats av utomliggande faktorer under tidens gång.

5.1 Veteraners uppfattning om stödet: en bild av perioden i dess helhet

Innan vi går vidare och tittar på olika delar av perioden i större detalj, ska en mer generell bild ges av hur veteraner själva betygsatt det stöd de fått. I den ovan presenterade enkätundersökningen hade flera frågor särskild bäring på detta. Deltagarna i studien hade här tillfälle att värdera ett antal aspekter av det stöd de fått av försvarsmakten (mellan 1 och 5, där fem är det högsta betyget). Betygen visar i sig en grov utvecklingslinje under perioden.

Frågan om hanteringen av försäkrings- och ersättningsfrågor efter hemkomst uppfattades som mest problematiskt. Mest kritiska var de veteraner som upphörde med sin tjänstgöring redan före 2008; snittvärdet ligger här på 2,2. Mest positiva var de som började tjänstgöra efter 2008 med ett medel på 2,7. Vad gäller det medicinska omhändertagandet för fysiska skador i fält, var uppfattningarna betydligt mer positiva. De äldre veteranerna (som återigen är de mest kritiska) gav snittbetyget 3,4, medan de (mest positiva) yngre veteranerna gav snittbetyget 3,9. Ett liknande mönster återfinns även i frågor som rör hanterandet av fysiska skador efter hemkomst. De äldre veteranerna gav där snittbetyget 2,7, och motsvarande siffra för de yngre var 3,4. Mönstren går även igen vad gäller hanterandet av stresspåverkande händelser i fält; de äldre gav snittbetyget 2,5, de yngre 3,5. Vad gäller stöd med stressrelaterade åkommor efter hemkomsten gav de äldre veteranerna snittbetyget 2,1 och de yngre 3,1. Försvarsmak-

⁶ Enkätundersökningen genererade ett stort antal fritextsvar (mellan 350 och 400 stycken). Av de något mer än 1 200 som svarat på enkäten hade 30–35 procent också lämnat ett fritextsvar. I analysen av dessa fritextsvar har information sökts om stöd, uppföljning och motsvarande rutiner under och efter insats, varpå denna sedan ordnats kronologiskt efter vilken huvudsaklig tidpunkt som avses. Dateringen har gjorts på decenniet när; en finare indelning (exempelvis efter insatt förband) skulle om den konsekvent genomfördes ha gett upphov till ett alltför stort bortfall. Kronologiskt svårplacerade utsagor har uteslutits ur undersökningen, men bedömningen har gjorts att detta inte förändrar de utvecklingsmönster som blottläggs nedan.

⁷ SOU 2014:27, Bilagor till slutbetänkande av veteranutredningen, s. 181–183.

tens arbete med anhörig- och familjefrågor, slutligen, betygssattes av de äldre veteranerna med 2,3 och av de yngre med 3,1.⁸

Värt att notera är att snittbetygen, annat än i enstaka fall (i synnerhet rörande hanterandet av skador uppkomna i fält), på sin höjd kan betecknas som knappt godkända, oavsett när i tiden de svarande tjänstgjort. Betygen ger också intrycket av att yngre veteraner är mer nöjda än de som tjänstgjort längre tillbaka i tiden. I och med att det i många fall gått decennier mellan veteranens tjänstgöring och den tidpunkt då betygen efterfrågats, måste de dock tolkas med viss försiktighet. Här krävs också att olika delperioder närmare belyses var och en för sig.

Det bör påpekas att fritextsvaren som presenteras i den följande redogörelsen präglas av en högre grad av negativt präglad feedback än vad de ovan presenterade betygen ger vid handen. Det förefaller därmed som att de som var missnöjda i större utsträckning också skrev ett fritextsvar. För denna rapport är detta inte något större problem eftersom svaren inte används för att ge en representativ bild av veteraners åsikter. Snarare handlar det dels om att ge en provkarta över åsikter, dels om att se vilka slag av stöd som förekommit (det senare gäller framför allt för den äldre delen av perioden). Ett svar som exempelvis uttrycker missnöje med en form av lösning, avslöjar inte desto mindre att denna faktiskt funnits, även om det naturligtvis är svårare att uttala sig om verksamhetens kvalitet.

5.2 1950- och 1960-talens missioner

Endast två enkätsvar har hittats som säkert kunnat härledas till veteraner som tjänstgjort under *1950-talet*, och som har bäring på frågan om stöd. De anger att några särskilda stödrutiner inte fanns att tillgå efter hemkomsten, att individen inte ägnades någon närmare tanke och att det efter avrustning bara var att gå ut genom kasernvakten.⁹ Detta stöds också av en sammanställning av erfarenheter från de första och andra Gazabataljonerna, som sändes till överbefälhavaren våren 2014 av Olle Brennius (som själv deltog som fordonsförare i dessa bataljoner).¹⁰ Enligt Brennius utgjordes det enda riktiga psykologiska stödet under den pågående missionen av fältprästen. Denne fungerade bland annat som samtalspartner och ansågs uppenbarligen vara ett stort stöd.¹¹ Efter genomförd högvaktstjänstgöring och avrustning hemförlovades soldaterna utan några vidare stödåtgärder. Både Brennius själv och flera av hans kamrater ska ha upplevt återinträdet i den civila tillvaron som svårt, och mottagandet hemma som dåligt.¹²

⁸ SOU 2014:27, Bilagor till slutbetänkande av veteranutredningen, s. 184–185. Mellangrupen, de som började tjänstgöra före 2008, men som kvarstår i Försvarens maktens tjänst har i samtliga dessa frågor lämnat snittbetyg som ligger över de mer kritiska äldre veteranerna, men under de mer positiva yngre veteranerna.

⁹ SOU 2014:27. Bilagor till slutbetänkande av veteranutredningen, s. 205 och 207.

¹⁰ Olle Brennius, 2014, ”FN-Svenskar utan stöd efter hemkomsten”, skrivelse till överbefälhavaren.

¹¹ Vid sidan om prästen framhåller Brennius explicit också den katt som hans kompani tagit som sin maskot, och som kom att ha betydelse för deras välmående: ” När mina kamrater hade varit med om hemska upplevelser, kom dom ofta in i vårt tält och ville klappa katten. Några krisgrupper fanns ej på den tiden. Efter att ha kelat med katten och snackat med honom en stund, kändes allt mycket bättre.” Brennius, 2014, s. 17–18, 27–28, 31.

¹² Brennius, 2014, s. 33–34.

Någon uppföljning av deras hälsa gjordes inte heller efter hemkomsten, trots att vissa soldater enligt Brennius redan 1957 led av såväl psykiska som fysiska problem.¹³

Brennius är i efterhand kritisk mot den behandling som han och hans kamrater utstått.¹⁴ Han menar att Krigsmakten borde ha vidtagit åtgärder och han finner det vidare anmärkningsvärt att inte någon från armén förhörde sig om soldaternas hälsotillstånd eller om deras förvärvade erfarenheter. Han förmodar att en av anledningarna till detta kan ha varit att ansvariga antingen inte fått underrättelser om de problem som fanns, eller helt enkelt inte begrep vad soldaterna utsatts för.¹⁵ Brister och luckor påpekas också både i bataljonens krigsdagbok och i de rapporter som månadsvis sändes hem av bataljonschefen. Bland annat beskrivs hur rapporterna utelämnade att soldater tagits ur tjänst på grund av traumatiska händelser.¹⁶ Brennius håller det samtidigt för ”fullständigt uteslutet” att varken bataljonens högre befäl eller ledningen hemma kände till hur krigsupplevelser kunde påverka soldater.¹⁷ Som visats i rapportens bakgrundsdel var detta också ett rimligt antagande. Även om dåtidens förståelse av sambandet mellan krig och psykisk ohälsa var annorlunda än den som är förhärskande idag, var problemkomplexet vid denna tid känt och diskuterat, också i Sverige. Inget tyder dock på att 1950-talets svenska FN-soldater omfattades av något speciellt stöd från Försvarets maktens sida, utöver den själavård som bataljonsprästen kunde bistå med under själva insatsen. Den första Gazabataljonen verkade visserligen under mer harmoniska förhållanden än Kongomissionen en handfull år senare, men Brennius redogörelse ger samtidigt vid handen att det ändå kan ha funnits ett behov av mer omfattande stöd.

För *1960-talet* ser källäget väsentligt bättre ut. Dels är fritextsvaren från veteraner vars tjänstgöring säkert kan dateras till 1960-talet betydligt fler än de för 1950-talet, omkring 30 stycken. Dels gjordes förekomsten av psykisk ohälsa och stridsreaktioner bland svenska FN-soldater under detta decennium till föremål för forskning. Närmare bestämt riktades då intresset mot personal som deltagit i ONUC (Opération des Nations Unies au Congo, 1960–1964), och det är också från Kongo som huvuddelen av enkätsvarsförfattarna från denna period har sina erfarenheter.¹⁸

Kongomissionen kom att utveckla sig på ett annat sätt än tidigare uppdrag, framför allt genom den offensiva roll som FN-trupperna sedermera intog i stridigheterna. Även om krigföringen i samtiden bedömdes som förhållandevis mild till sin intensitet innebar striderna mot Katangas gendarmeri under hösten och vintern 1961 att man lämnade den polisiära roll som ursprungli-

¹³ T.ex. ska fältprästen i sina anteckningar ha tagit upp åtminstone ”en olycklig soldat, vars nerver inte hållit för påfrestningarna”, och Brennius menar utifrån det att det i första bataljonen förekom PTSD (som då, värt att märka, ännu inte existerade som diagnos). Brennius, 2014, s. 17.

¹⁴ Utöver den kritik som refereras i brödtexten, anfördes bland annat också att personalens anställningskontrakt saknat information både om vad soldaterna kunde komma att utsättas för, och vilket omhändertagande de hade att vänta om något gick fel. Brennius, 2014, s. 29.

¹⁵ Brennius, 2014, s. 5, 17–18, 27–28, 31.

¹⁶ Brennius, 2014, s. 30–32.

¹⁷ Brennius, 2014, s. 29–30.

¹⁸ Till viss del kan kanske den stora andelen fritextsvar gällande Kongo förklaras av att veteranerna därifrån – som kommer beröras närmare nedan – varit både välorganiserade och engagerade i veteranfrågor i relation till personalen från många andra missioner. En stor förklaring till att deras svar kan synas överrepresenterade är dock att antalet insatta soldater under 1960-talets andra hälft minskade, varför de också utgör en stor andel av dem som har erfarenheter från 1960-talets utlandsinsatser.

gen varit ämnad för missionen.¹⁹ Utöver att ett antal män (som redan berörts) dödades och sårades i striderna förekom det också psykiatriska förluster. Inom ramen för en psykiatrisk studie några år senare beräknade Bertil Kettner utifrån rapporter och medicinska journaler att närmare 50 män behandlats för psykiska åkommor under 1961. Han påpekar att det i efterhand är svårt att bestämma orsakerna bakom dessa, men menar att de i åtminstone tjugotalet fall direkt kunde kopplas till en föregående händelse av traumatisk karaktär.²⁰ Med varandra närmast identiska skildringar av Staffan Hedenskog och N. E. Kullander – som båda tjänstgjorde som läkare till förfogande i Kongo under hösten och vintern 1961 – omtalar för denna tid 10–15 man som chockats i strid, och 28 man i underhållsfunktioner som antogs ha brutit samman efter att ha utsatts för mer långvarig, lågintensiv stress, bland annat på grund av utsattheten för prickskytteeld i lägret.²¹ Oavsett hur man räknar, står det alltså klart att uppdraget var förenat med förhållanden som kunde föranleda psykisk ohälsa.

Psykiatrisk specialistkompetens saknades på plats, och eftersom sjukvårdsdetaljen var anpassad för att verka under mer fredslignande förhållanden arbetade den under svår press när de värsta stridigheterna pågick.²² De behandlingar som sattes in vid mentala sammanbrott förefaller utifrån rapporterna ändå ha hjälpt många av de drabbade att återhämta sig, åtminstone kortsiktigt. Av de män som brutit samman i strid ska de flesta snabbt ha kommit på fötter efter att ha erbjudits vila, samtalsterapi, och viss psykofarmakologisk behandling.²³ Vad för slags samtalsterapi det rörde sig om är oklart, men med tanke på att varken psykiater eller psykolog fanns tillgänglig rörde det sig troligtvis om enklare sådan. Bertil Kettner uppger att psykoterapeutiska tekniker inte användes, men pekar samtidigt på den avlastande funktion som samtal med fältprästen kunde ha.²⁴

De som uppgavs ha drabbats av vad som beskrevs som ”psykiska störningar av mer kronisk typ”, till följd av mer lågintensiv stress, hade enligt Hedenskog och Kullander svårare att återhämta sig än de som brutit samman i strid, och svarade sämre på de psykofarmakologiska preparat som först fanns tillgängliga.²⁵ Flera sattes därför på försöksbehandling med det då nya antipsykotiska och ångestdämpande preparatet dixyrazin. Att man experimenterade på detta sätt kan tyckas etiskt anmärkningsvärt, men resultatet beskrevs som gott.²⁶

Även om det förekom att personal sändes hem, eller omplacerades, förefaller det utifrån såväl de tjänstgörande läkarnas som Kettners beskrivningar som om de allra flesta kunde återgå i

¹⁹ Karaktäriseringen av stridernas intensitet som mild återfinns bland annat hos Bertil Kettner, som då jämförde med andra världskriget och Koreakriget. Se Kettner, 1972, s. 69.

²⁰ Kettner, 1972, s. 56.

²¹ Staffan Hedenskog, 1962, ”Några erfarenheter från tjänst som läkare vid Sv. F.N.-bataljonen i Kongo”, i *Svenska läkartidningen* 59: 11, s. 838–839; N. E. Kullander, 1962, ”Dixyrazin – ett nytt psykofarmaka prövat på 21 soldater under fältförhållanden”, i *Svenska läkartidningen* 59: 23, s. 1787–1788.

²² Hedenskog, 1962, s. 839–840; Kettner, 1972, s. 55. Att det inte fanns någon psykiater på plats har senare beskrivits som beklagansvärt. Ulf Otto et al., 1986, *Katastrof- och försvarspsykiatri*, andra uppl., Lund, s. 153.

²³ Hedenskog, 1962, s. 839.

²⁴ Kettner, 1972, s. 56.

²⁵ Hedenskog, 1962, s. 839; Kullander, 1962, s. 1788–1789

²⁶ Kullander, 1962, s. 1789–1791. Det skulle dröja fram till 1964 innan läkemedel innehållande dixyrazin godkändes för försäljning i Sverige. Se uppslagsord ”dixyrazin” och ”Esucos” i sökverket Läkemedelsfakta, på www.lakemedelsverket.se [hämtad 2015-12-04].

tjänst med meningsfulla arbetsuppgifter.²⁷ Samtidigt påpekar Kettner att flera soldater som brutit samman i september åter fick liknande problem när striderna på nytt bröt ut i december, vilket kan antyda att de goda resultaten i dessa fall varit kortsiktiga.²⁸ Kettner noterar också att de soldater som kollapsade i december inte verkar ha omgivits av lika omfattande vårdåtgärder på plats som de som bröt samman under september månad, vilket enligt honom troligtvis berodde på att de flesta hörde till en bataljon som snart skulle avlösas.²⁹

Det är tydligt att utvecklingen i Kongo 1961 också skapade ett intresse för att närmare studera soldaterna och deras reaktioner på förhållandena under missionen. Direkt i samband med avrustningen fick en stor andel av de hemkommande från 12:e bataljonen fylla i en enkät framtagen av Militärpsykologiska institutet (MPI). Syftet med undersökningen – som utgjorde ett prövande försök för att utröna hur denna typ av studier bäst skulle utföras – var framför allt att studera personalens reaktioner på striderna som varit, samt på informations- och propagandaspridning.³⁰ Författarna till MPI:s rapport menade att undersökningen visserligen inte gav någon ”alarmerande bild” av nervösa besvär bland de hemvändande, men förklarade samtidigt att det fanns omständigheter som omgav resultaten med viss osäkerhet. De föreslog också att man i framtiden borde utbilda personal som skulle skickas på mission om krigets psykiska skadeverkningar, och konstaterade att

Det är viktigt, att alla är medvetna om att en moraliserande eller nedsättande attityd till psykiska störningar är klart olämplig. Sådana störningar skall betraktas och värderas i likhet med fysiska skador och få adekvat behandling.³¹

I Bertil Kettners ovan nämnda studie följdes de 12:e och 14:e bataljonernas personal upp, i syfte att studera följderna av stressen de medverkande utsatts för. Resultaten visade att de soldater som bröt samman i regel tillhört de yngre i bataljonerna, men att det generellt inte gick att dra några statistiskt säkra slutsatser om att de skulle skilja ut sig till exempel avseende social bakgrund eller psykisk sjukdom i familjen. En rimlig tolkning var enligt Kettner att den selektion de genomgått gjorde FN-soldaterna till en homogen grupp där individuella sårbarhetsfaktorer inte fick samma betydelse som i förband som rekryterats på annat sätt. Han fann inte heller något stöd för att de som brutit samman utmärkt sig från sina kamrater efter hemkomsten vare sig avseende sjukskrivningar, psykiatriska symtom, sysselsättning eller familjeförhållanden.³²

En jämförelse mellan veteraner med och utan erfarenhet av strid visade vidare att de förra – trots de psykiska sammanbrott som förekommit bland dem – i stort sett inte heller de utmärkte sig från de senare efter att de återvänt till Sverige varken vad gällde psykisk hälsa, annan sjukdom, eller alkoholrelaterad brottslighet.³³ Trots att de inte uppvisade någon förhöjd psy-

²⁷ Hedenskog, 1962, s. 839; Kullander, 1962, s. 1789–1790; Kettner, 1972, s. 56.

²⁸ Avseende 19 män som bröt samman i september 1961 visar Kettner att 5 av dessa omplacerades till fredliga områden i Kongo, medan 14 efter en kortare tids vila sändes tillbaka till sina enheter. Inte färre än 6 av dessa kom dock att åter drabbas av liknande problem under december månads stridigheter. Kettner, 1972, s. 56.

²⁹ Kettner, 1972, s. 56–57.

³⁰ Walter Korpi & Ruth Nisbel, 1962, *Stridsreaktioner samt informations- och propagandaverksamhet vid ett förband under fältförhållanden. Redogörelse från en försöksundersökning genomförd i den XII. Svenska FN-bataljonen*, MPI rapport nr 18, Stockholm.

³¹ Korpi & Nisbel, 1962, s. 18.

³² Kettner, 1972, s. 92–97.

³³ Kettner, 1972, s. 41–44.

kisk sjuklighet, tjänade de dock mindre och var inblandade i fler olycksfall. Det senare föreslog Kettner kunde förklaras med en fatalism bland personer som överlevt stridssituationer.³⁴ Hans slutsatser gällande stridernas effekter i stort var försiktiga: "The results support to some extent the assumption that exposure to the strain of fighting can effect subsequent health and social adjustment."³⁵

De anförda artiklarna och undersökningarna ger sammantaget bilden av att Kongokrisen satte frågan om psykisk ohälsa bland de svenska FN-trupperna på kartan, men att problemen i efterhand inte bedömdes vara riktigt så stora som man kanske kunde ha förväntat sig utifrån den tidvis svåra situationen på plats. En annorlunda bild av läget ges av ett antal kritiska röster i de enkätsvar som undersökts. Beskrivningarna harmonierar väl med den bild som framkommit av 1950-talets förhållanden ovan. Inga särskilda stödåtgärder förefaller ännu ha varit i bruk efter hemkomsten: soldaterna avrustades och genomgick en somatiskt inriktad hälsoundersökning.³⁶ Flera nämner de urin- som avföringsprov som undersökningen omfattade, som motiverades av risken för tropiska mag- och tarmåkommor.³⁷ Veteranernas uppfattning om uppföljningen av deras hälsa varierar i övrigt från att den varit obefintlig till att den varit högst bristfällig. Endast i ett fåtal fall anges att Försvarsmakten varit i kontakt med svarsförfattarna, exempelvis i samband med enstaka enkätundersökningar.³⁸ I flera av svaren framgår samtidigt att författaren kände till veteraner som antingen tagit livet av sig eller drabbats av psykiska problem som de i vissa fall inte heller fått någon hjälp att komma till rätta med.³⁹ Sammantaget är det lätt att av dessa svar få intrycket att veteranerna från Kongo varit mer missnöjda än många andra veterangenerationer.

I linje med detta bjuder fritextsvaren också på hård kritik mot de ansvariga. En respondent uttrycker visserligen viss förståelse för att man i början av 60-talet inte visste hur man skulle ta hand om soldater som varit i strid, men menar att det inte skulle ha behövt ta så lång tid innan sådana problem började uppmärksammas.⁴⁰ I ett annat svar återfinns förklaringen i stället i Försvarsmaktens dåvarande makrorationalitet, och hur utlandsinsatser värderades inom ramen för denna. Respondenten menar att han och de övriga som upplevde striderna i Kongo 1961 blev behandlade som om de varit på manöver i Sverige i fredstid och att detta bidrog till att deltagare med psykiska problem fick bearbeta dem utan något stöd från Försvarsmakten.⁴¹ Endast ett svar från denna period bryter av från den generella bilden. Författaren menar att det inte skall "daltas med fullvuxna män", eftersom de frivilligt sökt sig till uppdraget och själva varit medvetna om riskerna. Han anger också att han både varit utsatt för eldgivning och själv använt vapen, men inte tagit någon skada av det.⁴²

³⁴ Kettner, 1972, s. 43.

³⁵ Kettner, 1972, s. 44.

³⁶ Bertil Kettner skulle några år senare beskriva denna läkarundersökning som summarisk ("a summary medical examination"). Kettner, 1972, s. 57.

³⁷ Syftet med provtagningen framgår i Hedenskog, 1962, s. 833.

³⁸ SOU 2014:27, Bilagor till slutbetänkande av veteranutredningen, s. 204. 207–210, 215–217, 221–222, 224–225, 231–232, 234, 236, 241, 243–244, 247–249.

³⁹ SOU 2014:27, Bilagor till slutbetänkande av veteranutredningen, s. 204, 207, 209, 216, 217, 225, 234.

⁴⁰ SOU 2014:27, Bilagor till slutbetänkande av veteranutredningen, s. 225.

⁴¹ SOU 2014:27, Bilagor till slutbetänkande av veteranutredningen, s. 204.

⁴² SOU 2014:27, Bilagor till slutbetänkande av veteranutredningen, s. 208.

Trots att samstämmigheten i svaren är förhållandevis hög finns det skäl till att mana till viss källkritisk försiktighet. Kongo-veteranerna var den grupp som först bildade en veteranförening (i mitten av 1980-talet). Detta innebär att denna kategori veteraner haft mest tid att prata med varandra om sina erfarenheter, och därför också störst möjligheter att bli påverkade av varandras berättelser. Det finns alltså anledning att misstänka att många kongoveteraners minnen har formats i lika hög grad av erfarenheterna i Kongo på 1960-talet som av samtal och samvaro efteråt. Med detta sagt är det dock viktigt att framhålla att den personal som tjänstgjorde i Kongo under de tidvis intensiva stridigheterna också var mer utsatta än deltagarna i många andra FN-uppdrag. Diskrepansen mellan den bild som ges i de ovan refererade undersökningarna – av ett kollektiv som sina erfarenheter till trots klarat sig väl efteråt – och den som ges i enskilda fritextsvar är därför värd att kommentera. Troligtvis kan den åtminstone delvis förklaras av de skilda perspektiven. Det är inte svårt att tänka sig att enskildas tragiska livsöden har gjort större avtryck bland kamraterna än i forskares statistiska analyser. Det är också möjligt att veteraner från striderna i Kongo upplevde problem efter hemkomsten som inte nödvändigtvis fångats upp av de parametrar som använts i de studier som gjorts på ämnet.

Sammanfattningsvis har strukturen som blottläggs i källorna gällande 1960-talet stora likheter med de mer fåtaliga beskrivningarna av 1950-talets förhållanden, i det att de påpekar bristen på stöd och uppföljning. Vad gäller stödet *på plats* ger det intryck av att ha varit improviserat snarare än rutinmässigt, och inriktat på att ge akut medicinsk behandling till de som brutit samman snarare än att förse personalen med något mer systematiskt stöd för att hantera situationen. Vid sidan om det spontana kamratstöd som högst troligen förekommit var emellertid fältprästen en befattningshavare som på plats fungerade som samtalspartner efter svårare händelser. Med detta sagt förefaller de soldater som bröt samman i Kongo ha behandlats på ett adekvat sätt av sjukvårdspersonalen, så till vida att många av dem åtminstone tillfälligtvis återställdes och kunde uppfylla något slags uppgifter.

Vad gäller omhändertagande *i samband med eller efter hemkomsten* har vi inte funnit något som tyder på att sådant förekommit. Detta negativa resultat stöds av enkätsvaren från denna period, men också av uppgifter från Nils-Ivar Tetting. Hans uppfattning är att de hemkommande utöver viss inledande hjälp med försäkringsfrågor var i stort sett utlämnade åt det civila välfärdssystemet.⁴³ Visserligen fanns det som visats aktörer som med viss systematik följde upp soldaters psykiska välmående och sociala situation, men det tycks då i första rummet ha skett i forskningssyfte.

5.3 1970- och 1980-talens missioner

Som berörts i rapportens inledning hände det under 1980-talet viktiga saker på det försvarspsykiatriska området i Sverige: bland annat tillkom en post som överpsykiater inom ramen för Försvarsmaktens sjukvårdsorganisation. I tjänsten som försvarsöverpsykiater kom Ulf Otto att verka som konsult i psykiatriska frågor för de svenska FN-styrkorna i Cypern och Libanon. På Försvarets FN-skola i Almnäs, där man 1984 samlat utbildningen av förbanden, infördes nu också viss undervisning kring ”de psykiska reaktioner, som man normalt kan förvänta sig

⁴³ Samtal med Nils-Ivar Tetting, Försvarshögskolan, 2015-11-05.

under tjänstgöring”.⁴⁴ Vilken omfattning denna undervisning hade är oklart, men forskaren och dåvarande Milo-läkaren Anders Carlström beskrev vid 1990-talets början hur erfarenheter som gjorts under tidigare svenska FN-missioner vid det laget hade kommit till nytta både i utbildningen och i hanteringen av skarpa fall.⁴⁵ Kanske kan en attitydförändring i vardande under 1980-talet också spåras i hur utlandsinsatser och deras villkor hanterades i den lärobok i försvarspsykiatri som publicerades i början av 1980-talet. I den andra upplagan av denna bok – utgiven 1986 – ägnades nämligen fredsbevarande uppdrag ett helt eget underavsnitt, medan ämnet i bokens första upplaga från 1982 bara berörts i förbifarten.⁴⁶

Carlström, Otto och psykiatern Tom Lundin bedrev under 1980-talet också forskning kring svenska FN-soldaters sociala och psykiska situation inom ramen för då pågående FN-missioner i Libanon och på Cypern. Den sammantagna bild som ges i dessa studier är att personalen i dessa missioner generellt anpassade sig väl till situationen, med en viss variation som förklarades med hänvisning till skiftande medelålder samt förbandens uppgifter. Bland de symtom på stress som rapporterades fanns dock såväl ökad alkoholkonsumtion, irritabilitet, ångest och depression.⁴⁷

Om antalet fritextsvar som säkert kan kopplas till svaranden som tjänstgjort under 1960-talet (och i synnerhet till insatsen i Kongo) var förhållandevis många, råder det omvända förhållandet för dem som tjänstgjorde under *1970-talet*. Enbart fyra svar säkert kunnat kopplas till erfarenheter gjorda under detta decennium. Hade då några avgörande förändringar skett? Med ovan nämnda utveckling på det försvarspsykiatriska området i åtanke, och erfarenheterna från Kongo, skulle man kanske tro det. Faktum är dock att dessa veteraner fortfarande tämligen samstämmigt anger att den vanliga rutinen efter hemkomst var avrustning, fysisk läkarkontroll och ett i övrigt bristfälligt intresse för det psykiska välbefinnandet.⁴⁸ Från veteraner som varit verksamma under *1980-talet* är antalet fritextsvar något fler, sju stycken. Även bland dessa ser mönstren likartade ut som för det föregående decenniet.⁴⁹ Ingen mission som påminde om Kongoinsatsen avseende stridsintensitet, åtminstone inte av den omfattningen, ägde rum under dessa decennier, och de studier som gjorts visar heller inte på några alarmerande problem med personalens psykiska hälsa. Det utsluter emellertid inte att situationer uppkommit som idag förmodligen skulle ha hanterats på annat sätt. Ett konkret exempel på detta ger en sagesman, som berättar att han tog hand om kroppen efter en död svensk i Libanon 1978, utan att någon närmare frågade honom hur han mårde efter det.⁵⁰

⁴⁴ Tom Lundin, 1992, ”Några ord till Ulf”, i Tom Lundin (red.), *Försvarspsykiatri igår, idag och imorgon: En antologi tillägnad Ulf Otto 60 år den 8 oktober 1991*, Lund, s. 8.

⁴⁵ Carlström, 1992, s. 79.

⁴⁶ Otto et al., 1986, s. 151–154. Jfr Ulf Otto, Åke Bliding & Hans Fries, 1982, *Katastrof- och försvarspsykiatri*, första uppl., Lund, s. 41–42.

⁴⁷ Tom Lundin & Ulf Otto, 1989, ”Stress reactions among Swedish health care personnel in UNIFIL, South Lebanon, 1982–84”, i *Stress Medicine* 5; Anders Carlström, Tom Lundin & Ulf Otto, 1990, ”Mental adjustment of Swedish UN soldiers in South Lebanon in 1988”, i *Stress Medicine* 6; Tom Lundin & Ulf Otto, 1992, ”Swedish U.N. soldiers in Cyprus UNFICYP. Their psychological and social situation”, i *Psychotherapy and Psychosomatics* 57:4. Se också Carlström, 1992.

⁴⁸ SOU 2014:27, Bilagor till slutbetänkande av veteranutredningen, s. 208, 219, 235 och 247.

⁴⁹ SOU 2014:27, Bilagor till slutbetänkande av veteranutredningen, s. 205, 217–218, 223, 233, 241 och 247.

⁵⁰ SOU 2014:27, Bilagor till slutbetänkande av veteranutredningen, s. 247.

Den satsning som åtminstone från och med 1980-talet gjordes på att genom utbildning och psykiatrisk konsultation i särskilda fall ta tag i frågor om psykisk hälsa och stresshantering bör samtidigt ha fått konsekvenser. Till skillnad från till exempel i Kongo fanns viss tillgång till psykiatrisk specialistkompetens, där det tidigare varit helt upp till förbandens läkare att hantera psykisk sjukdom och ohälsa. Samtidigt har inget framkommit som tyder på att man vid sidan om utbildningsinsatserna försökte koppla något bredare grepp kring frågan om personalens psykiska välbefinnande. Inga av de nämnda åtgärderna berörs heller av de veteraner från perioden som deltagit med fritextsvar i enkätstudien. Svaren som behandlar stöd och uppföljning under 1970- och 1980-talen är visserligen få, men också samstämmiga, och de ger således anledning att tro att decennierna huvudsakligen präglas av kontinuitet snarare än av förändring i detta avseende. Även om psykiatrisk expertis konsulterades då det ansågs finnas särskilt behov av det, finns det inget som talar för att det genomfördes några mer omfattande eller systematiska insatser för att tillhandahålla psykologiskt eller socialt stöd varken under eller efter insats.

5.4 1990-talet: En ny ordning i vardande

Om vissa åtgärder genomfördes för att hantera frågan om stress och psykisk ohälsa bland FN-soldater under 1980-talet, förefaller det vara först under det därpå följande decenniet som kontinuiteten från 1950-talet på allvar började brytas upp vad gäller rutiner för detta. Detta inbegrep både stödet under insats och efteråt.

Gällande stöd och omhändertagande *på plats* tycks det åtminstone från och med insatsen av den första Bosnienbataljonen nämligen ha börjat skapas rutiner för mer genomgripande stödåtgärder som inte bara omfattade dem som var så illa därän att medicinsk eller psykiatrisk intervention krävdes. Pedagog och dåvarande officeren Lars Andersson förlägger en vändpunkt i detta avseende till tiden omedelbart efter händelserna i Vareš och Stupni Do i slutet av oktober 1993. Andersson omnämner hur vissa i personalen berusade sig för att hantera sina upplevelser, medan andra visade ”tydliga tecken på akuta stresstillstånd”.⁵¹ Som ett svar på dessa omständigheter arrangerade sjukvårdspersonalen debriefing-samtal (vad detta kan ha inneburit kommer vi att återkomma till nedan). Enligt Anderssons mening var kunnandet bland läkare och annan sjukvårdspersonal på plats av stor betydelse i detta skede.⁵² Samtidigt bedömer han att även om ”omhändertagandet på grupp- och plutonnivå oftast varit bra” så hade stödet till stabspersonalen samtidigt fungerat sämre. Han nämner också att chefer var särskilt utsatta på grund av att deras integritet gjorde det svårt för dem att öppet tala om vad de kände.⁵³ Det kan vara värt att nämna att stabsläkaren på bataljonen i detta fall var psykiater, något som vi upplever har varit relativt ovanligt.⁵⁴

Efter att ha återvänt från Bosnien tog Lars Andersson, i samråd med reservofficeren och personalvetaren Gunnar Westling och psykiatern Per-Olof Michel, fram ett diskussionsmaterial, som innehåller idéer som förefaller ha fått stor betydelse i det fortsatta arbetet med dessa frågor. Det

⁵¹ Lars Andersson, 1994, *Den första striden: Anteckningar om stress, reaktioner, ledarskap och kamratstöd under den första Bosnienbataljonen*, Stockholm, s. 17.

⁵² Andersson, 1994, s. 17–19.

⁵³ Andersson, 1994, s. 19.

⁵⁴ Henricsson, 2013, s. 24–25.

slogs fast att ledning, gruppdynamik och förståelse av uppgiften var viktiga för soldaternas reaktioner på strid. Som vägledande principer för hanteringen av stress och traumatiska händelser under mission angavs snabbhet, närhet, enkelhet och förväntan – i det närmaste en svensk variant av det anglosaxiska PIE (*proximity–immediacy–expectancy*).⁵⁵

En central roll i den krishantering som skisserades intogs avlastande samtal av olika art, under samlingsbegreppet debriefing.⁵⁶ En modell etablerades – ibland benämnd som en krisstöds-trappa – där olika slags åtgärder ordnades hierarkiskt. Den sträckte sig från spontant och ständigt närvarande kamratstöd ("eftersnack"), via "teknisk debriefing" (en enklare genomgång) efter varje insats, till "emotionell debriefing". Emotionell debriefing, som bara skulle anordnas vid behov, kunde också genomföras i en intensiv form, och skulle alltid ledas av för ändamålet utbildad personal.⁵⁷ Gunnar Westling framhåller att detta system också var tänkt att underlätta individuella psykiatriska vårdåtgärder, eftersom eventuella behov av sådana kunde fångas upp inom ramen för de övriga stödformerna.⁵⁸ Liknande idéer om "psykologisk förstahjälps" i krissituationer hade förekommit i tidigare lärobokslitteratur men här presenterades alltså förslag på konkreta åtgärder, samtidigt som betydelsen av att arbeta systematiskt med dessa frågor underströks.⁵⁹

Det som ovan beskrivits kan främst betraktas som en *normativ* bild, av hur aktörer kopplade till Försvarsmakten och akademien föreslog att man borde ordna omhändertagandet av personalen. Vikten av att chefer såg till att personalen utbildades i dessa frågor betonades.⁶⁰ Att detta tankegodis fick genomslag också i praktiken är dock tydligt, även om det är svårare att uttala sig om i vilken mån – eller om hur det anammades – inom olika förband. Klart är dock att man nu inför insats började utbilda officerare för att bättre kunna se till att omhändertagandet på plats i missionsområdet fungerade, bland annat genom att träna dem i att hålla avlastningssamtal.⁶¹ En psykiatrisk studie genomförd några år senare visar också att åtgärder liknande de föreslagna då kommit till användning, åtminstone i en Bosnienbataljon. Studien, som rör effekterna av intervention efter traumatiska händelser i BA06 (1996), visar att det i denna bataljon utöver kamratstöd också förekom såväl avlastningssamtal som debriefing.⁶²

⁵⁵ Andersson, 1994, 6. Liknande tankar hade dock lanserats tidigare i svensk försvarspsykiatrisk litteratur.

⁵⁶ För att undvika oklarheter är det värt att påpeka att ordet *debriefing* kan användas i flera delvis olika betydelser. Andersson beskriver det på följande vis: "I försvaret har debriefing blivit ett samlingsnamn för en särskild metodik vid omhändertagande efter påfrestande och omskakande händelser. Ordet kommer från engelskan och betyder utfråga, rapportera." Andersson, 1994, s. 37. Detta kan ställas mot mer utförliga och strikta definitioner av begreppet inom medicin och psykologi, där tydligare krav ställs upp för samtalens syfte, struktur och *timing*. Av Anderssons definition blir det tydligt att användningen av begreppet inom Försvarsmakten inkluderar mer än vad som strikt vetenskapligt brukar avses. För definitioner av begreppet, och diskussion kring problem kopplade till dem, se t.ex. uppslagsordet "debriefing" i Henry Egidius, 2008, *Psykologilexikon*, Stockholm; eller Per-Olof Michel, Gerry Larsson & Tom Lundin, 2000, "Ryktet om debriefingens död är betydligt överdrivet!", debattinlägg i *Läkartidningen* 97:22.

⁵⁷ Andersson, 1994, s. 37, 40–41.

⁵⁸ Samtal med Gunnar Westling, Försvarshögskolan, 2015-11-10.

⁵⁹ Se Otto et al., 1986, s. 42, 120–124, 216.

⁶⁰ Andersson, 1994, s. 6.

⁶¹ Gerry Larsson, Per-Olof Michel & Tom Lundin, 2000, "Systematic assessment of mental health following various types of post-trauma support", i *Military Psychology* 12, s. 133; Samtal med Gunnar Westling, Försvarshögskolan, 2015-11-10.

⁶² Larsson Michel & Lundin, 2000. Se också Per-Olof Michel, 2005, *The Swedish Soldier and General Mental Health Following Service in Peacekeeping Operations*, Digital Comprehensive Summaries of Uppsala Disserta-

Enligt studien ledde kamratstöd i kombination med avlastningssamtal under ledning av chef till relativt goda resultat, medan tillägget av debriefing med en extern samtalsledare utöver detta gav mindre tydlig effekt. Utfallet kan dock ha påverkats av att debriefingsessioner kommit till stånd främst efter svårare händelser som troligtvis drabbat de närvarande hårdare.⁶³ Vissa av studiens deltagare menade att de efter traumatiska incidenter inte fått något stöd – men dessa individer förefaller enligt undersökningen å andra sidan också ha varit med om både färre och mindre allvarliga händelser än de övriga.⁶⁴

Hur eventuellt psykologiskt stöd organiserades inom ramen för övriga utlandsinsatser under decenniet är svårare att säkert uttala sig om. Det är dock troligt att liknande åtgärder togs till också på andra håll än i Bosnien, eller åtminstone att en medvetenhet om problematiken kring stress gjorde avtryck efter att det börjat uppmärksammas i bland annat chefsutbildningen. Vid sidan om att se över förhållandena under pågående uppdrag började Försvarmakten också ägna hemkomsten från utlandstjänstgöring större uppmärksamhet än tidigare. Under det tidiga 1990-talet utformades ett hemkomstprogram som varje hemroterande förband skulle genomgå. Även om det skedde främst med BA01 i åtanke, hann man redan innan denna bataljons rotering pröva former för sådan verksamhet på andra hemkommande förband.⁶⁵ Efter att den första Bosnienbataljonen genomgått programmet kom det sedan att permanenteras.

Hemkomstprogrammen utformades som en form av stöd som skulle komma hela personalen till del i samband med avslutandet av en mission. Lars Andersson anger ett antal syften bakom dem:

- att komplettera den verksamhet inom krisstöd som genomförts i missionsområdet.
- att genomföra en symbolisk avslutning av uppdraget.
- att ge en mjuk övergång till livet i Sverige.
- att förbereda den enskilde för eventuella egna och kamraters sena stressreaktioner.
- att orientera om det skyddsnet som byggs upp.
- att främja att nätverket behålls efter tjänstgöringens slut.⁶⁶

tions from the Faculty of Medicine 17, Uppsala. Avlastningssamtal är den svenska termen för vad som på engelska benämns *defusing sessions*, och åsyftar ett slags krishanterande samtal för att hjälpa de medverkande att komma över det de varit med om. Ett sådant samtal saknar de terapeutiska syften som styr debriefing i striktare mening (se uppslagsordet ”avlastningssamtal” i Egidius, 2008). Troligt är dock att även de i Försvarmaktens dåtida språkbruk också de hade fallit under beteckningen debriefing.

⁶³ Michel, 2005, s. 34.

⁶⁴ Michel, 2005, s. 30.

⁶⁵ Samtal med Nils-Ivar Tetting, Förvarshögskolan, 2015-11-05; Samtal med Gunnar Westling, Förvarshögskolan, 2015-11-10.

⁶⁶ Andersson 1994, s. 43.

Kort sammanfattat handlade det alltså om att motta de hemkommande på ett värdigt sätt, underlätta återanpassningen till vardagslivet hemma, samt ge hjälp att fortsättningsvis hantera eventuella psykiska reaktioner på tjänstgöringen. Utöver det som tidigare i regel inträffat vid hemkomst – det vill säga avrustning, hälsokontroll och lösandet av administrativa spörsmål – var tanken att dessa program, som spände över flera dagar, också skulle omfatta såväl avlastande gruppsamtal som information och medaljutdelning.⁶⁷ Efter detta skulle sedan följa en återträff. BA01:s hemkomst, som följde dessa övergripande linjer, beskrivs i efterhand av både Gunnar Westling och Nils-Ivar Tetting som lyckad.⁶⁸

Hemkomstprogrammet var inte den enda nymodigheten under det tidiga 1990-talet, som syftade till att fånga upp personalens eventuella problem efter tjänstgöringen. Nu inrättades också bland annat krisstödsgrupper både lokalt ute på vissa regementen och centralt på Swedint.⁶⁹ Ytterligare en åtgärd för att undvika att soldater skulle drabbas psykiskt och socialt av sin tjänstgöring, till exempel genom anpassningssvårigheter efter avslutat uppdrag, var att en spärr infördes för att begränsa möjligheten att efter hemkomst genast ge sig ut på ny mission.⁷⁰

Hur upplevdes då dessa åtgärder? Tittar man på de totalt 16 fritextsvar som säkert kan härledas till veteraner med erfarenheter från 1990-talets insatser och som direkt eller indirekt kommenterar stödverksamhet av olika slag, visar de stor spridning. Om samstämmigheten tidigare varit stor, spretar de nu alltså i betydlig utsträckning. Trots att det som tidigare nämnts är de negativa åsikterna som i högst grad kan förväntas komma till uttryck i den här typen av material, går det nu att hitta exempel på positiva vittnesmål. En person uppger att en nära anhörig fick PTSD efter att ha deltagit i BA01. Mellan åren 1994–1999 ska dock denne ha fått stöd från P10 och anges idag vara helt återställd.⁷¹

Andra för fram negativa synpunkter gällande stödverksamheten. En sagesman menar att debriefingen efter BA01 var ”ett skämt”, där soldaterna plutonsvis fått samtala med en psykolog som frågat rakt ut hur de mårde. Ytterligare en, som tjänstgjorde vid ungefär samma tid (1994), bedömer att den debriefing som då genomgicks i samband med hemkomst inte var särskilt utvecklad. Samma svarande nämner också att Försvarmakten skickade ut enkäter, men att han aldrig angav att han behövde hjälp.⁷² Även om det utifrån sådana påståenden gi-

⁶⁷ Andersson 1994, s. 42.

⁶⁸ Samtal med Nils-Ivar Tetting, Förvarshögskolan, 2015-11-05; Samtal med Gunnar Westling, Förvarshögskolan, 2015-11-10.

⁶⁹ Andersson, 1994, s. 45.

⁷⁰ Samtal med Nils-Ivar Tetting, Förvarshögskolan, 2015-11-05; Samtal med Gunnar Westling, Förvarshögskolan, 2015-11-10. Värt att notera är dock att det så sent som 2007 påpekades att det saknades generella regler gällande detta – och i ljuset av detta är det troligt att det tidigare handlat om informella riktlinjer. SOU 2007:77, s. 57.

⁷¹ SOU 2014:27, Bilagor till slutbetänkande av veteranutredningen, s. 204. Försvarets FN-skola hade fram till 1984 varit förlagd till P10 i Strängnäs och flyttades då till Almnäs utanför Södertälje. Även I 4 i Linköping hade använts för FN-utbildning. För de mekaniserade bataljonerna som skulle sättas in i Bosnien räckte emellertid inte Strängnäs garnison till och i Almnäs fanns inte de riktiga resurserna för denna utbildning. BA01:s olika förbandsdelar kom därför att utbildas decentraliserat i Strängnäs, Skövde och Hässleholm. För detta se Henricsson, 2013, s. 23. Detta mönster med att en bataljons förbandsdelar utbildades av flera regementen kom att leva vidare, åtminstone vad beträffar några av de efterföljande bosnienbataljonerna.

⁷² SOU 2014:27, Bilagor till slutbetänkande av veteranutredningen, s. 205 och 216. Försvarmaktens utskickande av enkäter nämns även i ett par andra svar. För detta, se s. 215 och 231.

vetvis är svårt att säga något om kvaliteten på debriefing och liknande står det alltså klart att de stödformer som man klagat på faktiskt förekom.

Det finns emellertid även uppgifter som ger uttryck för förhållanden som snarare liknar dem som varit förhärskande tidigare. Några anger att det i princip handlade om att återlämna materielen och sedan åka hem dagen efter, att det inte ställdes några frågor eller att hanteringen var under all kritik i största allmänhet. I ett svar framgår att man skall ha sagt att omhändertagandet på 1990-talet skulle ha blivit bättre än för dem som var i Kongo, men sagesmannen säger sig då inte kunnat märka någon större skillnad.⁷³ Ytterligare några anger att de enbart fått en enkät att fylla i efter hemkomsten.⁷⁴ En svarande frågar sig hur det överhuvudtaget kunde vara möjligt att en administratör utan egen erfarenhet från utlandsmissioner kunde friskriva soldater och anser därutöver att det är ett hån mot alla som ställt upp att Försvarmakten inte fört statistik över dem som begått självmord.⁷⁵ Att soldater som deltagit i missioner i Bosnien (kanske i synnerhet BA01) drabbats av mer ihållande psykiska problem beskrivs också i ett fåtal ytterligare svar.⁷⁶

Svaren indikerar att man i vissa fall verkar ha introducerat någon typ av debriefing-rutiner och i andra fall tycks ha bedrivit verksamheten på tidigare sätt. Varför är i sig en intressant fråga. Tidigare hade uppsättandet av utlandsförband skötts av en central utbildningsenhet, men nytt för denna period var att ansvaret för vissa av dem alternerade mellan olika regementen.⁷⁷ Som vi kommer att återkomma till gällande anhörigstödet, kan Försvarmaktens stödverksamhet alltså ha varierat beroende på vilket regemente som satte upp förbandet. Det förefaller hur som helst inte som om alla förband hade samma rutiner, vilket skulle förklara de olika upplevelser som fritextsvaren ger exempel på. Såväl Nils-Ivar Tetting som Gunnar Westling håller det också för troligt att kvaliteten på hemkomstverksamheten varierat, både vad gäller organisation och enskilda samtal.⁷⁸

En hypotes är att förbandens sätt att hantera stöd till utlandspersonalen sammanhängt med deras rutiner i samband med utbildningen av värnpliktiga, rutiner som sedan ”spillt över” på de förbandsdelar de haft ansvar för att utbilda inför en internationell insats. En annan tänkbar förklaring är att de delar som ett sådant regemente hade ansvar för att sätta upp också i högre grad bestod av soldater som hade gjort sin värnpliktsutbildning vid förbandet. Även om den var temporärt sammansatt fick enheten därmed kanske en viss prägel av ”hembygdsförband” i högre grad än tidigare centralt genererade temporära förband. Om så vore fallet är det rimligt

⁷³ SOU 2014:27, Bilagor till slutbetänkande av veteranutredningen, s. 206, 213, 219, 226–227 och 241. För referensen till Kongo-veteranerna, se s. 206.

⁷⁴ SOU 2014:27, Bilagor till slutbetänkande av veteranutredningen, s. 215 och 231.

⁷⁵ SOU 2014:27, Bilagor till slutbetänkande av veteranutredningen, s. 211.

⁷⁶ SOU 2014:27, Bilagor till slutbetänkande av veteranutredningen, se här särskilt s. 204–205, 211, 216 och 247.

⁷⁷ Försvarets FN-skola hade fram till 1984 varit förlagd till P10 i Strängnäs och flyttades då till Almnäs utanför Södertälje. Även I 4 i Linköping hade använts för FN-utbildning. För de mekaniserade bataljonerna som skulle sättas in i Bosnien räckte emellertid inte Strängnäs garnison till och i Almnäs fanns inte de riktiga resurserna för denna utbildning. BA01:s olika förbandsdelar kom därför att utbildas decentraliserat i Strängnäs, Skövde och Hässleholm. För detta se Henriesson, 2013, s. 23. Detta mönster med att en bataljons förbandsdelar utbildades av flera regementen kom att leva vidare, åtminstone vad beträffar några av de efterföljande bosnienbataljonerna.

⁷⁸ Samtal med Nils-Ivar Tetting, Försvarshögskolan, 2015-11-05; Samtal med Gunnar Westling, Försvarshögskolan, 2015-11-10. Den sistnämnda aspekten har också uppmärksamats gällande debriefing under insats, Larsson, Michel & Lundin, 2000, s. 133.

att tänka sig att många av soldaterna åtminstone befann sig i samma landsända efter genomförd insats, vilket rimligen borde underlätta deltagande i återträffar och spontant kamratstöd. Även om det insatta förbandet upplöstes efter genomförd mission skulle man alltså kunna tänka sig att regementet med sin högre grad av lokal förankring i någon mån kanske kunde överbygga de temporärt sammansatta förbandens problematik.

Flera svaranden visar på det problematiska i ett alltför tätt och frekvent deltagande i utlandsmissioner, något som man nu alltså försökte förhindra. I detta sammanhang är ett enkätsvar värt att särskilt beröra, eftersom det belyser de problem som kunnat uppstå då en individ gjort utlandsmissioner till närmast en livsstil. Den svarande i fråga uppger att han tjänstgjort i åtta missioner mellan 1982 och 1991. Han intygar att han har många fina minnen från sin tid som FN-soldat, men menar att han i gengäld fick offra resten av sitt liv då han fick svårt att återanpassa sig till ett civilt liv, skaffa ett förhållande och än mindre bilda familj.⁷⁹ Citatet är intressant såtillvida att det belyser de särskilda problem den kategori FN-soldater som gjort många missioner kan drabbas av.⁸⁰

Även om det redan tidigare införts viss utbildning för att minska riskerna för psykiska sammanbrott och punktinsatser gjorts för att hantera situationen då personal brutit samman, markerade hemkomstprogrammet – liksom det nya sättet att betrakta stödet på plats – ett kvalitativt skifte i Försvarmaktens förhållningssätt till denna typ av problem. En psykologisk förståelse av stress och psykisk hälsa förefaller nu fått större betydelse än tidigare. Värt att märka är dock att fältprästens betydelse för truppersnas välmående också fortsättningsvis betonats – och att introduktionen av psykologisk metodik alltså inte innebar att denna befattning förlorade hela sin betydelse i sammanhanget.⁸¹

Nils-Ivar Tetting menar att dessa åtgärder helt enkelt var ett svar på ett behov som inte uppfattats tidigare utan som hade aktualiserats i samband med genomförandet av vad man upplevde som särskilt tuffa missioner.⁸² Lars Andersson menade 1994 att det rörde sig om en nödvändig utveckling för att ”tillgodose många års uraktlåtenhet inom området stress och krisbearbetning”, och talar om ”uppdämda behov” vad gäller detta. Han påpekade också att hanteringen av problem kopplade till stress fortfarande vid denna tid försvårades av att de omgavs av ett tabu.⁸³ Gunnar Westling, som alltså var en drivande kraft i skapandet av hemkomstprogrammet, delar bilden av att det var en oro – mer specifikt gällande personalens välmående på Balkan – som var den omedelbara katalysatorn bakom att det kom till stånd. Han påtalar också vikten av att frågan om psykisk stress bland FN-soldaterna vid denna tid fått offentlig

⁷⁹ SOU 2014:27, Bilagor till slutbetänkande av veteranutredningen, s. 218. För ytterligare ett exempel, se också s. 247.

⁸⁰ Som tidigare framgått förefaller denna grupp vara förhållandevis liten; endast 3 procent av den insatta personalen 1991–2008 hade exempelvis genomfört fem missioner eller fler. Inte desto mindre utgör denna lilla grupp exempel på att det även inom ramen för en ordning där styrkorna genereras med frivillighet och med hjälp av temporärt sammansatta förband funnits individer som där hittat en mer regelbunden tillvaro. Dessa soldater har troligen genomfört fler missioner än vad den genomsnittlige soldaten i det nya yrkesförsvaret någonsin kommer att genomföra under sin karriär.

⁸¹ Det finns således ingen given konflikt mellan det gamla och det nya här – och präster har dessutom använts som ledare för krishanteringsamtal, Andersson, 1994, s. 41; Larsson, Michel & Lundin, 2000, s. 133.

⁸² Samtal med Nils-Ivar Tetting, Försvårshögskolan, 2015-11-05.

⁸³ Andersson, 1994, s. 5, 7.

uppmärksamhet genom massmedia, vilket satt viss press på de ansvariga.⁸⁴ Förebilder i form av liknande stödverksamhet fanns bland annat utomlands. Innehållet i hemkomstprogrammet var pragmatiskt utformat efter förutsättningarna och det behov som man tyckte sig se, men viktig inspiration förefaller ha hämtats från verksamhet inom den amerikanska krigsmakten under Gulfkriget.⁸⁵ Det är också tydligt att en medvetenhet om problematiken kring PTSD funnits närvarande i planeringen, i och med att hemkomstprogrammets fokus till inte ringa del låg vid att lära känna och hantera senkomna stressreaktioner.⁸⁶

5.5 Stödet under det tidiga 2000-talet

Vi börjar nu närma oss nutiden, och befinner oss i den period då veteranfrågor såg dagens ljus som samlat politikområde. Under 1990- och 2000-talen genomgick Försvarsmakten omfattande förändringar. Ett stort antal förband lades ned och under perioden gick även invasionsförsvaret samma öde till mötes. I någon mening är det befogat att hävda att myndigheten hamnade i ett slags identitetskris. Ett uttryck för detta var den så kallade ”strategiska time-outen” år 2004. Under 2000-talet framstod internationella operationer allt mer som Försvarsmaktens huvudsysselsättning och inte som under kalla kriget som en bisyssla. Värnplikten behölls men omfattade allt mindre delar av årskullarna. År 2009 gjordes den vilande i fredstid och ersattes av ett på frivillig grund baserat personalförsörjningssystem (i praktiken ett yrkesförsvaret) med stående förband, bemannade med kontinuerligt och tidsbegränsat tjänstgörande soldater och sjömän. Etablerandet av den nya ordningen har dock skett successivt och i praktiken har Försvarsmakten för sina utlandsmissioner varit beroende av tidigare värnpliktsutbildad personal in på 2010-talet. Hur fungerade omhändertagandet av soldater under denna dynamiska period?

Något som direkt kan noteras är att frågan om psykisk hälsa tog relativt stor plats när veteraners situation och relation till Försvarsmakten började utredas under det senare 00-talet, vilket i sig bekräftar att problemet ansågs äga stor dignitet.⁸⁷ Liksom i den försvarspsykiatriska handbokslitteraturen förstods problemet framför allt som en fråga om personalens utsatthet för olika slags stress, och om hur såväl akuta stressreaktioner som mer långsiktiga konsekvenser i form av PTSD bäst skulle förebyggas eller på andra sätt hanteras.⁸⁸ Det betonas bland annat att människor reagerar på olika sätt och att stödåtgärder därför bör vara individualiserade. I linje med detta manas också till viss försiktighet med att göra psykologiska interventioner, eftersom de i värsta fall kan ha negativa effekter.⁸⁹

Utifrån vad som framkommer i de betänkanden som presenterades av Veteransoldatutredningen (år 2007 respektive 2008) går det att konstatera att många av de stödåtgärder som prövats i praktiken under 1990-talet vid mitten av 2000-talets första decennium hade blivit mer eller mindre rutin. Krisstödstrappan, med dess efter behov gradvisa stegring av interventionens intensitet, beskrevs nu som norm för omhändertagandet av personal med behov av psyko-

⁸⁴ Samtal med Gunnar Westling, Försvarshögskolan, 2015-11-10.

⁸⁵ Samtal med Gunnar Westling, Försvarshögskolan, 2015-11-10.

⁸⁶ Andersson, 1994, s. 44; Samtal med Gunnar Westling, Försvarshögskolan, 2015-11-10.

⁸⁷ SOU 2007:77, s. SOU 2008:91, kap. 10, bilaga 5.

⁸⁸ SOU 2007:77, s. SOU 2008:91, kap. 10, bilaga 5; Michel, 2008, passim.

⁸⁹ Se t.ex. SOU 2008:91, bilaga 5, s. 419.

logiskt stöd *under insats*.⁹⁰ I normalfallet var varje större insatsförband (större än ett kompani) försett med ett antal personalkategorier vars kompetenser särskilt lyftes fram i sammanhanget. Hit hörde läkare och annan sjukvårdspersonal, präst och personalsektion. Mindre enheter fick i stället förlita sig på andra närvarande förbands resurser, vilket tydligen inte alltid fungerade optimalt.⁹¹ I samband med särskilda händelser kunde de permanenta resurserna också stärkas med psykolog och annan stödperson, och i individuella fall kunde psykolog också sättas in telefonledes eller i samband med att den som behövde hjälp var tjänstledig.⁹² I sällsynta fall förekom att personal under pågående insats repatrierades och remitterades till den civila allmänpsykiatrin.⁹³ År 2008 etablerades ett samarbete med Akademiska sjukhuset i Uppsala, som bland annat inbegrep akutpsykiatriska resurser.⁹⁴ Oavsett skadetyyp involverade rehabiliteringen hemma också ”psykosocialt stöd” om detta ansågs nödvändigt.⁹⁵

Vad gäller *uppföljning* och *rehabilitering* av personer som skadats under insats belades Försvarsmakten redan år 1999 genom Lag om utlandsstyrkan inom Försvarsmakten (1999:568) med ett i längsta fall femårigt subsidiärt ansvar att följa upp och utreda vad som skulle krävas för att göra dem arbetsföra igen, och att vidta möjliga åtgärder för att uppnå detta.⁹⁶ Handläggningen av dessa ärenden sköttes av personalsektionen Prehab.⁹⁷ Under ansvaret föll inte bara fysiska skador som uppkommit till följd av tjänsten, utan också psykiska. Försvarsmakten ska dock enligt Veteransoldatutredningen också ha gått utanför dessa ramar, och givit stöd också i vissa fall där ”besvären inte skulle bedömas som arbetsskada vid prövning”.⁹⁸ Om regeln var att vård och rehabilitering skulle utföras av den offentliga sjukvården, tog Försvarsmakten dessutom i vissa fall också ett större ansvar när det kom till vård gällande psykisk ohälsa än vad som var aktuellt för somatiska vårdåtgärder. Detta bottnade i att den offentliga psykiatriska vården enligt myndighetens bedömning inte fungerade tillräckligt väl överallt i landet. Lösningen var att vid behov i stället vända sig till privata vårdaktörer.⁹⁹

Som ett första led i den uppföljande verksamheten undersöktes nu redan innan hemkomsten vilka behov som personalen kunde ha av stöd.¹⁰⁰ Försvarsmakten fortsatte också att – i samarbete mellan central och lokal nivå – arrangera hemkomstprogram för de hemroterande förbanden, som i grova drag förefaller ha följt den form som tagits fram under 1990-talet.¹⁰¹ En skill-

⁹⁰ Förfarandet förefaller snarlikt det som föreslagits och prövats redan på 1990-talet: ”Enligt [krisstödstrappan] utnyttjas i första hand kamratstöd. Efter incidenter eller allvarliga händelser skall avlastningssamtal genomföras under ledning av befäl. Om detta upplevs som otillräckligt kan samtalsstöd erbjudas via personalvårdsbefäl eller förbandets präst. Om individen uppvisar svåra symptom tas kontakt med förbandsplatssjukvården där läkaren får bedöma behovet av åtgärder.” SOU 2007: 77, s. 34–35.

⁹¹ SOU 2007:77, s. 32.

⁹² SOU 2007:77, s. 35.

⁹³ Under år 2006 ska endast tre av ett tjugotal medicinskt repatrierade ha haft en psykiatrisk diagnos. SOU 2007:77, s. 35.

⁹⁴ SOU 2008: 91, s. 194. Förlagt vid Akademiska sjukhuset fanns då (och finns) dessutom Kunskapscentrum för katastrofpsykiatri (vilket upprättats av Uppsala universitet på Socialstyrelsens uppdrag).

⁹⁵ SOU 2007:77, s. 34.

⁹⁶ SOU 2007:77, s. 36.

⁹⁷ Prehab är en sektion under operativa staben, som senare kom att ligga under personalavdelningen på insatsstaben. SOU 2007:77, s. 27; SOU 2008:91, s. 249.

⁹⁸ SOU 2007:77, s. 37.

⁹⁹ SOU 2007:77, s. 37

¹⁰⁰ Detta skedde genom ”[s]amtal [...] med alla chefer med personalledningsansvar”. SOU 2007: 77, s. 37.

¹⁰¹ SOU 2007:77, s. 37–38; SOU 2008:91, s. 108.

nad var att de stödsamtal som ingick, och som kunde genomföras både enskilt och i grupp, inte längre var ett obligatoriskt inslag för alla deltagare, utan att de sparades som en särskild uppföljning för ”[d]e individer eller grupper som har upplevt någonting utöver det vanliga eller som har symptom på stress eller andra psykiska besvär”, och att det således kunde variera.¹⁰² Något som däremot var obligatoriskt var dock nästa steg i uppföljningen, nämligen den återträff som alltid hölls mellan fyra och sex månader senare. Också den kretsade kring stresshantering och återanpassning till det civila, och inbegrep strukturerade samtal, bland annat i syfte att bli varse om någon behövde mer stöd. Av samma skäl sändes slutligen också en enkät ut ett par år efter hemkomsten.¹⁰³ Hemkomstprogrammen och återträffarna hade naturligtvis en social och stöd- jande funktion i sig, men de passade också in i en kedja av åtgärder som kom till stånd i syfte att fånga upp personer som på olika sätt led men av sin tjänstgöring.¹⁰⁴

När 2000-talets första decennium gick mot sitt slut rörde det på sig generellt i veteranpolitiken, och förändringarna gällde också vissa stödåtgärder. Som en del i ett stärkande av stödet till personal på insats inrättades år 2008 en missionspsykologbefattning, vars innehavare bland annat skulle verka inom Nordic Battle Group.¹⁰⁵ Det diskuterades i samband med detta om alla enheter som åkte ut skulle åtföljas av en psykolog, som kunde arbeta direkt med avlastning och krisstöd bland personalen, men det förefaller inte ha blivit verklighet. Det var först under det tidiga 2010-talet som det kom det att ske någon större expansion av antalet psykologer som var ämnade att syssla med just denna typ av frågor inom Försvarmakten (förebyggande och behandling av psykisk ohälsa i motsats till exempelvis rekrytering). I en intervju med dåvarande Försvarsöverpsykologen Mats Liljegren framkommer dock att det inte heller då var fråga om att varje mission skulle ha psykologer ute, utan om att chefer skulle kunna begära hjälp och rådgivning när de såg behov av det.¹⁰⁶ Vid sidan om detta inledde Försvarmakten under det senare 00-talet översyner av såväl rekrytering som utbildning, i vilka frågan om psykiska reaktioner och stödåtgärder tillerkändes betydelse.¹⁰⁷

Stöd till personal på och efter insats var alltså uppenbart något som Försvarmakten på olika nivåer arbetade aktivt med under 2000-talets första decennium. Höjer vi blicken från det konkreta exemplet med den missionspsykologbefattning som sedermera inrättades, så riktades det från flera håll, däribland inifrån, också en mer generellt formulerad kritik mot Försvarmaktens stöd till veteraner. En återkommande punkt var bristen på samordning och systematik.¹⁰⁸ I en rapport som Försvarmakten själv offentliggjorde 2007 konstaterades bland annat att svaret för krishantering inom myndigheten saknade helhetsperspektiv, och att lösningarna ofta var – med veteransoldatutredningens uttryckssätt – ”*ad hoc*” snarare än ”systematiska och

¹⁰² SOU 2007:77, s. 37–38.

¹⁰³ SOU 2007:77, s. 38.

¹⁰⁴ Det kan dock vara värt att nämna att inte bara de som avslutade sin tjänstgöring som planerat, utan även de som kom hem individuell t.ex. efter att ha repatrierats av medicinska skäl, följdes upp. SOU 2007: 77, s. 35.

¹⁰⁵ Utöver att det handlade om krisstöd, förefaller det ha varit mer oklart exakt vilka arbetsuppgifter som missionspsykologen var tänkt att utföra, och olika aktörer verkar också ha haft olika visioner för detta. SOU 2008: 91, s. 104, 107–108.

¹⁰⁶ Eva Brita Järnefors, 2011, ”Försvarmakten nyanställer 22 psykologer”, i *Psykologtidningen* 56:10, s. 24–26.

¹⁰⁷ SOU 2008:91, s. 108–109.

¹⁰⁸ Se t.ex. kritiken från officersförbundet, och Försvarmaktens egen utredning, som finns återgiven i SOU 2007:77, s. 40, 43–46.

metodiska”.¹⁰⁹ Även om det fanns en medvetenhet om problemet, och åtgärder utfördes för att hantera det, återstod det således även enligt Försvarmaktens egen bedömning arbete för att få stödet att fungera tillfredställande. Detta gör det intressant att se hur omhändertagandet upplevdes av personer som tjänstgjorde utomlands (eller hade anhöriga som gjorde det) under detta decennium.

Tio enkätsvar har någorlunda säkert kunnat bindas till veteraner som tjänstgjort under 00-talet. Liksom var fallet för 1990-talets soldater, kan konstateras att svaren spretar. Grundtonen är dock mer positiv såväl gällande stöd under mission som efter hemkomsten. Flera svaranden nämner att förhållandena förbättrats i jämförelse med tidigare perioder. En menar att han tycker sig märka en positiv skillnad bara mellan åren 2002 och 2004 och lägger till att han tycker att det är för stort fokus på utlandsveteraner med problem. Sagesmannen vill istället lyfta fram att många faktiskt utvecklats på ett positivt sätt efter sin utlandstjänstgöring. En annan menar också att han märkt positiva förändringar sedan han år 2002 kom hem från Kosovo (KS05). En tredje jämför den första missionen som han genomförde 1995 med den sista 2008. Han menar att Försvarmakten lärt sig mycket under den gångna tiden och att han har stort förtroende för utvecklingen. Ytterligare en bedömer hanteringen avseende fysiska skador och psykiska problem på plats i missionsområdet som god och att hanteringen i samband med hemkomst förbättrats i jämförelse med 1990-talet, även om han också finner det synd att man tappar kontakten med Försvarmakten efter avslutad mission.¹¹⁰

Här finns emellertid också några mindre positiva omdömen. Dels handlar det om *obefintlig* uppföljning. En svarande uppger att han utöver två gruppsamtal efter sin hemkomst år 2009 inte haft någon kontakt med Försvarmakten. En annan, som kom hem år 2000, menar sig inte heller ha hört något från sin forne arbetsgivare. Dels gäller klagomålen *bristande kvalitet* på det stöd som tillhandahållits. En anhörig nämner att vederbörandes son befann sig i ett fordon som körde på en IED i Afghanistan, varvid en av kamraterna avled. Det enda stödet som sonen skall ha fått var sex terapisesessioner á 40 minuter. Ytterligare en anhörig framför synpunkter gällande vad som upplevts som bristande psykologiskt stöd under pågående insats. Enligt den svarande var allt som fanns att tillgå i denna väg en präst, och eftersom sonen inte var troende hade han inte upplevt sig få något stöd alls. Istället framhålls de möjligheter han hade till telefonkontakt med de hemmavarande som det enda verkligt värdefulla stödet. Vad som är värt att notera är att flera av dem som i sina fritextsvar anför kritik och brister ändå inte stått helt utan hjälp. Det är i dessa fall snarare omfattningen av stödet som kritiserats än dess totala frånvaro.¹¹¹

Om stödet till utlandspersonal och veteraner under 2000-talets första decennium kan man sammanfattningsvis säga att det nu fanns åtgärder på plats som spände från förebyggande utbildning, över förberedelser för att hantera förbandens funktionsduglighet (och individers hälsa) under insats, till uppföljande åtgärder efteråt. Såväl de utredningar som gjordes, som de synpunkter från veteraner som anförts, antyder dock att det fanns utrymme för variation, och att stödet fungerat olika bra vid olika tidpunkter. Samtidigt är det viktigt att påpeka att tillva-

¹⁰⁹ SOU 2007:77, s. 45–46.

¹¹⁰ SOU 2014:27, Bilagor till slutbetänkande av veteranutredningen, s. 212, 227, 229 och 243.

¹¹¹ SOU 2014:27, s. 213–214, 222 och 229.

ratagandet av insatspersonalens behov av stöd under och efter mission redan innan politikområdet utretts på uppdrag av riksdagen, var betydligt mer likt dagens, än det som funnits så sent som på 1980-talet. Härnäst ska vi till sist titta närmare på en viktig form av stöd som hittills inte berörts, nämligen stödet till anhöriga.

5.6 Anhörigstödetts uppkomst

Enligt dagens definition av vad en veteranpolitik ska innehålla, omfattar den stöd inte bara till veteraner, utan också till deras anhöriga.¹¹² Idag finns också ett kodifierat och väl utvecklat stöd till anhöriga till personal i utlandstjänstgöring, som inte bara omfattar den tid då dessa är på uppdrag, utan också inbegriper förberedelser innan, och stöd efter hemkomsten. Detta innefattar exempelvis möjlighet till stödsamtal, familje- och relationsrådgivning och krisstöd efter allvarliga händelser.¹¹³ Av allt att döma är tanken om ett systematiskt stöd till de hemmavarande relativt ny. Åtgärder i denna riktning förefaller i själva verket, liksom idén om hemkomstprogram och liknande stöd till *personalen*, ha börjat göra sig gällande i försvarsmaktens verksamhet först under 1990-talet.

Så som Nils-Ivar Tetting beskriver hur Försvarsmaktens kontakter med anhöriga gick till fram till och med 1990-talets början, kan de enklast sammanfattas som *osystematiska* och *reaktiva*. Anhöriga informerades på förekommen anledning, om något särskilt inträffat. I samband med sjukdom, olyckor och andra händelser i vilka personal kommit till skada informerades de direkt berörda. Detta gällde självklart också vid dödsfall, som man i regel försökte hantera i samarbete med präst och polis. Dessutom gjorde man också sitt bästa för att lugna anhöriga när de på eget initiativ hörde av sig, till exempel efter nyhetsrapportering om strider eller allvarliga tillbud i missionsområdet. Något kontinuerligt eller planerat stöd som gick utanför dessa kontakter, eller som liknar det mer omfattande stöd som ska beredas anhöriga idag, förekom dock inte.¹¹⁴ Att det skulle ha sett annorlunda ut tidigare, på 1950- och 1960-talen, ter sig inte heller troligt.

Som berörts började FN-förbanden under 1990-talet att genereras på ett nytt sätt, genom att utbildningen av förband decentraliserades och i varierande delar lades ut på olika regementen. Därigenom, menar både Tetting och Gunnar Westling, fanns plötsligt en naturlig plattform för att inkludera och informera de anhöriga på ett annat sätt än tidigare.¹¹⁵ Nu kunde det nämligen betraktas som en del i den ordinarie personalvården vid förbanden. Dessutom, påpekar Westling, är det oklart om Swedint eller dess föregångare inom ramen för sina resurser själva skulle ha klarat av att underhålla någon mer omfattande verksamhet riktad mot anhöriga.¹¹⁶ Decentraliseringen ska alltså ha lett till att någon form av anhörigstödande verksamhet utvecklades, men gör det samtidigt svårare att överblicka hur den fungerat. Troligen har det skiljt sig åt mellan olika förband. I ett fritextsvar från den enkät vi har använt oss av anges också att anhörigstödet

¹¹² SOU 2013:8, s. 29.

¹¹³ Se t.ex. Försvarsmaktens HR-centrum, 2013, "Försvarsmaktens metodhandbok för veteran- och anhörigstöd", kap. 8.

¹¹⁴ Samtal med Nils-Ivar Tetting, Försvarshögskolan, 2015-11-05.

¹¹⁵ Samtal med Nils-Ivar Tetting, Försvarshögskolan, 2015-11-05; Samtal med Gunnar Westling, Försvarshögskolan, 2015-11-10.

¹¹⁶ Samtal med Gunnar Westling, Försvarshögskolan, 2015-11-10.

utformning och kvalitet berodde på vilket förband som satte upp styrkan. I svaret görs gällande att Hallandsbrigaden (I 16) var bäst, åtminstone avseende BA03.¹¹⁷

Bristen på överblick och samordning kom under 2000-talet att kritiseras. När veteransoldatutredningen år 2008 yttrade sig om den då befintliga veteranpolitiken konstaterades det att anhöriga för att få hjälp till stor del var utlämnade till sina egna sociala nätverk, och till myndigheter och organisationer utanför Försvarmakten.¹¹⁸ Bedömningen var att ”enskilda, goda initiativ tagits” på anhörigstödet område, men att det fortfarande saknades en sammanhållen policy. En sådan efterlystes.¹¹⁹ Mer konkret fanns bland förslagspunkterna bättre information, förbättrade kommunikationsmöjligheter under insats, samt större möjligheter att vid behov erbjuda stöd.¹²⁰ I en veteranpolitisk handlingsplan som Försvarmakten upprättade år 2010 märks också att det tillgängliga anhörigstödet då breddats till sitt innehåll, och att det nu syftade till att ge hjälp i fler sorters situationer än tidigare (se inledningen till detta avsnitt för exempel på former av hjälp som nu erbjöds).¹²¹ Redan 2007 hade Försvarmakten avtalat med Svenska soldathemsförbundet om de senares medverkan i stödet till anhöriga. Organisationen har sedan också stått som faktiska utförare av relationsrådgivning, och även funnits som en resurs för familjer som inte kunnat få sitt behov av stöd tillgodosett av sina hemkommuner.¹²²

¹¹⁷ SOU 2014:27, Bilagor till slutbetänkande av veteranutredningen, s. 204.

¹¹⁸ SOU 2008:91, s. 262.

¹¹⁹ SOU 2008:91, s. 262.

¹²⁰ SOU 2008:91, s. 245.

¹²¹ SOU 2013:8, s. 70–74.

¹²² 2007:77: s. 42; SOU 2013:8, s. 72–73.

5.7 Avslutande diskussion: Att förklara förändring

Som vi sett, har stödet till insatspersonalen från Försvarmaktens sida förändrats på avgörande sätt under de senaste sextio åren. Detta gäller både avseende stöd under missioners genomförande och efteråt. I tablan nedan har vi sammanfattat viktiga tendenser i dessa förändringar.

Tablå 1. Stöd till personal och anhöriga, under och efter insats. Övergripande förändring 1956–2010

	Från	Till
Övergripande form	Reaktivt, osystematiskt, vid särskilda behov	Aktivt och rutinmässigt
Inblandad personal	Fältpräst, läkare	Fältpräst, läkare, psykiater, psykolog, samtalsledare, chefer och personalvård
Former under insats	Kamratstöd Själavård Sjukvård	Kamratstöd Själavård Psykologisk krishantering Psykiatrisk bedömning Sjukvård
Former efter insats	Viss vägledning i försäkringsfrågor	Hemkomstprogram Uppföljande utredning och rehabilitering
Målgrupp	Svårt drabbade	Alla, i varierande grad
Tidsperspektiv	Kortsiktigt: Situationen under insats	Långsiktigt: Situationen under insats och under överskådlig tid (fr. år 1999: minst 5 år) efteråt
Stöd till anhöriga	Reaktivt, osystematiskt, efter särskilda händelser	Aktivt och strukturerat

Det stöd som personal haft att luta sig tillbaka på under pågående mission förefaller under större delen av perioden mer eller mindre ha tillhandahållits reaktivt, utan särskild beredskap eller rutiner för att hantera soldaternas psykiska välmående. I samband med kriser under pågående mission fick kamrater, och gängse själavårdande och medicinsk personal, i stället träda in och göra det bästa av situationen. Fältprästen kan särskilt lyftas fram som en befattningshavare som fanns med redan på 1950-talet, och som förefaller vara viktig än idag. Efter genomförd mission var något rutinmässigt stöd från Försvarmaktens sida överhuvudtaget inte att vänta, och inte heller fanns det något allmänt eller mer utarbetat stöd till anhöriga.

Även om Försvarmakten redan under det föregående decenniet fått till stånd viss utbildning kring stressfrågor för personal som skulle iväg på mission, och att försvarspsykiatriska resurser börjat tillgängliggöras, var det under 1990-talet som det skedde ett reellt brott med denna ordning. Nu började nämligen en ny rationalitet göra sig gällande i arbetet med frågor om såväl psykisk ohälsa och stresshantering som den sociala situationen för personalen och deras anhöriga.

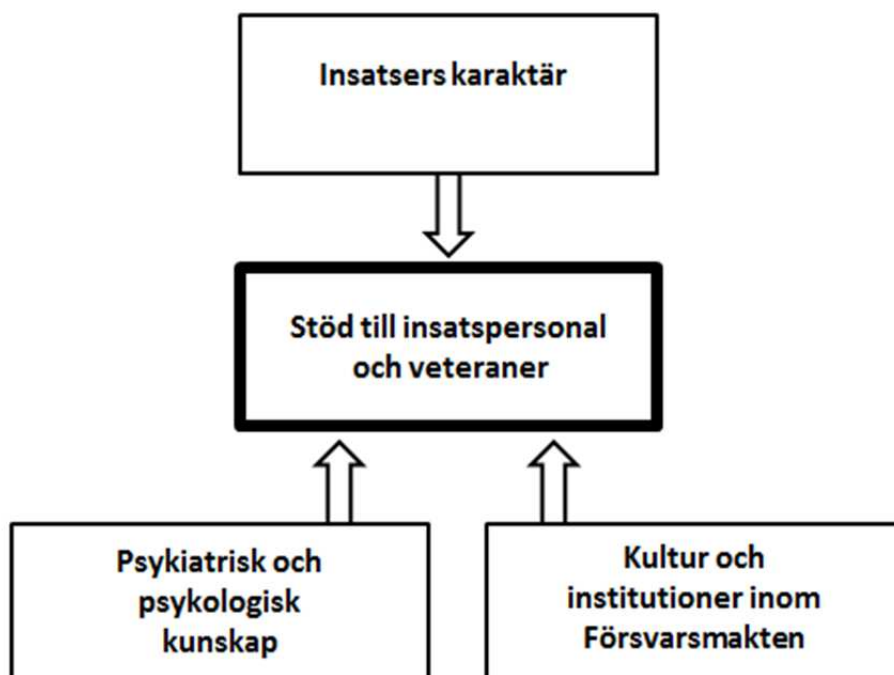
På en generell nivå kan man beskriva det som att Försvarsmakten nu började erkänna och ta sig an dessa problem på ett mer aktivt och metodiskt sätt än tidigare. Om man under tidigare insatser främst tagit om hand dem som drabbats av starka och tydliga symtom på psykisk ohälsa, lanserades nu tankar om att alla skulle få tillfälle till avlastning – och att ansvariga skulle visa lyhördhet inför tecken på att personer inte mår bra. Ett nytt tidsperspektiv gjorde sig också gällande. Efter avslutad insats skulle personalen inte släppas vind för våg utan omges av ett stöd som underlättade återkomsten till Sverige och deras civila liv. Slutligen började man nu också förhålla sig mer aktivt till de anhöriga, och inkludera dem genom information och sociala aktiviteter.

Oavsett om vi talar om hemkomstprogram och uppföljande verksamhet, eller om rutiner på plats inom ramen för olika insatsförband, är det troligt att stödet till personalen varierat till både kvalitet och kvantitet, både under 1990-talet och senare. Rör vi oss fram till det tidiga 2000-talet är det dock tydligt att 1990-talets utveckling konsoliderats. Åtgärder som då var nya fanns fortfarande kvar och förefaller alltså ha blivit en del av systemet, samtidigt som andra tillkommit. Som känt är har denna del av veteranpolitiken inte heller slutat förändras. Bland de sex decennier som studerats inom ramen för denna rapport är det dock 1990-talet som tveklöst visar prov på det största kvalitativa brottet med det förflutna. Sedan dess har det handlat framför allt om att finjustera, höja kvaliteten och förbättra samordningen av stödet.

Hur ska då denna förändring, som här ovan omtalas som inträdet av en ny rationalitet, förklaras? Varför händer det något med stödet från och med det tidiga 1990-talet, och varför just på detta sätt? Vi menar att utvecklingen inte kan förklaras med hänvisning till endast en faktor, utan att förklaringen måste bli mångkausal.¹²³ Vi vill föra fram tre faktorer – som redan framskymtat i undersökningen – som vi menar har spelat stor roll i det här sammanhanget. Det rör sig om (upplevelsen av) att utlandsuppdragen skiftat i karaktär, närvaron av ett visst sätt att förstå sambanden mellan stress och psykisk ohälsa, samt till sist, strukturella förändringar inom Försvarsmakten under 1980- och det tidiga 1990-talet.

¹²³ Begreppet *contingency* används för att beskriva just detta. Grundtanken är att en händelse eller utveckling kan förklaras av ”att ett antal faktorer möts och hakar i varandra i en given historisk situation”, Maria Ågren, 2011, ”Inledning: Genus och arbete under tidigmodern tid”, i Benny Jacobsson & Maria Ågren, *Levebröd: Vad vet vi om tidigmodern könsarbetsdelning?*, Uppsala, s. 11.

Figur 1. Tre samverkande faktorer som förklarar förändringarna i personalstödet från och med 1990-talets början

Det händelseförlopp som den svenska utlandsstyrkan var inblandat i på Balkan under det tidiga 1990-talet upplevdes då som något som bröt av från de mesta som man upplevt tidigare. Som redan framkommit menar flera aktörer som på olika sätt var inblandade i förändringarna att det var mot bakgrund av de tuffa förhållandena för den personal som då var ute som man beslöt att något måste göras för att ge bättre stöd än tidigare. Här betonas alltså relativt tillfälliga omständigheter, nämligen *utlandsuppdragens karaktär* vid denna tidpunkt. Även om det i dåtiden också talades om förändringarna som nödvändiga mot bakgrund av ett eftersatt arbete, som svarade mot ett illa tillgodosett behov, går det enligt oss inte att bortse ifrån att upplevelsen av att man ansåg sig stå inför en ny utmaning var en utlösande faktor, som hade betydelse för att arbetet faktiskt påbörjades.

1990-talets omsvängning i synsätt inbegrep också att posttraumatisk stress började uppmärksammas som ett reellt och viktigt problem. Detta väcker frågor om vilken betydelse som *psykiatrisk och psykologisk kunskapsutveckling* (teori, begrepp och metodik) haft för förändringarna. Av naturliga skäl framhålls i medicinska texter idag att introduktionen av PTSD som diagnostisk kategori 1980 markerar övergången till en modern eller mer vetenskaplig syn på konsekvenserna av stress och trauman i krig, det vill säga till den modell som idag anses giltig.¹²⁴ Det rör sig också om ett tänkande som otvivelaktigt haft betydelse i det här konkreta fallet, både direkt och indirekt. Den vikt som lagts vid både debriefingförfaranden och vid uppföljning av personalen, menar vi måste förstås i ljuset av en specifik förståelse av stress: att den inte bara kan framkalla omedelbara psykiska sammanbrott, utan också föranleda psy-

¹²⁴ Se t.ex. SOU 2014:27, bilaga 6, s. 11 (en litteraturoversikt författad av Per-Olof Michel); Martin Neovius, Kari Johansson et al., 2014, s. 6.

kiatriska reaktioner relativt lång tid efteråt, i synnerhet om den inte i ett tidigt skede hanteras på ett bra sätt.

Att PTSD-begreppet, och den metodik det förknippades med, vid denna tid redan slagit igenom i andra verksamheter hade också det betydelse. Det gjorde att förändringsarbetet inom Försvarsmakten åtminstone till del kunde luta sig tillbaka mot andra svenska och utländska förlagor, exempelvis i form av myndigheter som laborerat med liknande frågor. Gunnar Westling, som utformade det svenska hemkomstprogrammet, omtalar att inspiration togs från material använt inom den amerikanska krigsmakten, men också från ett nätverk av internationella kontakter som gjordes under dessa år. Inte minst i själva utförandet av hemkomstprogrammen drogs nytta också av kompetens inom räddningstjänsten.¹²⁵ Utvecklingsarbetet inom Försvarsmakten var således inte det första försöket att hantera liknande problem och det pågick heller inte isolerat från liknande initiativ i omvärlden.¹²⁶

1990-talets åtgärder var alltså beroende av att man identifierat ett behov, och av att en viss förståelse av problemet fanns på plats. Vi menar dock att man för att förklara förändringarna i synsätt också måste ta hänsyn till ett antal bakomliggande skeenden. Om vi vänder på frågan om förändring fokuseras i stället den kontinuitet som tidigare präglat området. Varför kom det inga åtgärder tidigare, trots att det bevisligen förekommit att personal på utlandsinsats för illa psykiskt? Den sista faktorn vi vill lyfta fram som viktig är vidare *kulturella och institutionella utvecklingslinjer* inom Försvarsmakten. Här kan flera skiften skönjas, som troligtvis varit av betydelse i detta sammanhang.

Det försvarspsykiatriska området i Sverige beskrevs – som vi berört – länge som starkt eftersatt. Fortfarande på 1980-talet föll dess krigstida organisation till stor del tillbaka på planer som gjorts upp under den tidiga efterkrigstiden, och i fredstid kunde man fortfarande inte tala om en egentlig organisation över huvud taget. Först 1983 inrättades inom myndigheten en fast post för en försvarsöverpsykiater. Även om soldaters psykiska hälsa åtminstone sedan 1900-talets mitt framhållits som ett viktigt problem att förhålla sig till, och även gjorts till föremål för forskning, är det således inte förrän relativt sent som det gjorts något som helst avtryck i Försvarsmaktens organisation. Att man inte tidigare lade större vikt vid den svenska FN-personalens eventuella behov av stöd, måste alltså förstås i ljuset av att det under lång tid *över huvud taget* inte fanns någon i fred aktiv psykiatrisk organisation inom försvaret. Psykisk hälsa och psykiska skador var helt enkelt inte ett prioriterat område inom Försvarsmakten. Det skifte i logik som svensk försvarspsykiatri ska ha genomgått från och med 1960-talet – från att betona försvarets behov

¹²⁵ Samtal med Gunnar Westling, Försvarshögskolan, 2015-11-10.

¹²⁶ Detta kan också ha betydelse för hur vi bäst bör förhålla oss till ett komplicerande förhållande, nämligen att liknande problem beskrivits redan innan begreppet PTSD på allvar hittat in i den svenska försvarspsykiatriska litteraturen. Det länder till eftertanke att man i Sverige redan flera decennier tidigare intresserade sig för de mer långsiktiga konsekvenser som stridsupplevelser kunde ha på psyket (se presentationen av Bertil Kettners forskning ovan). I 1980-talets försvarspsykiatriska lärobokslitteratur presenterades begreppet ”försenade psykiatriska stridsreaktioner”, som även om det inte var identiskt med PTSD, också det åsyftade psykisk ohälsa som kunde uppstå i efterhand. I 1986 års upplaga av läroboken *Katastrof- och försvarspsykiatri* figurerade faktiskt också posttraumatisk stress-störning, men som Anna Levin och Peter M. Nilsson påpekat skedde det i kapitlet om katastrofpsykiatri, och utan att det integrerades med det resterande försvarspsykiatriska stoffet. Problem med psykisk ohälsa efter hemkomst från en konflikt förefaller hur som helst inte ha ansetts vara av särskilt stor vikt. Otto et al., 1986, s. 109–110, 190, 207–208; Levin & Nilsson, 2005, s. 171.

till att lyfta fram individens – måste rimligtvis också det betraktas som en viktig faktor som sedermera gjorde förändring möjlig.¹²⁷ Skiftet gick också i hand med samhällsspännande tendenser, och hur individen och hennes rättigheter (i relation till bland annat staten) under efterkrigstiden tillskrivits en växande betydelse.¹²⁸

För det andra var detta inte den enda utvecklingen under 1980-talet som bäddade för ett nytt förhållningssätt i denna fråga. Nils-Ivar Tetting upplever att utlandsverksamheten under 1980-talet kom att få en ny status inom Försvarsmakten, till följd av politiska beslut som gav den större prioritet än tidigare. Antalet aktiva missioner, inte minst observatörsuppdragen, blev under detta årtionde fler än någonsin tidigare, och samtidigt samlades utbildningen av förbanden till den nyinrättade FN-skolan i Almnäs. Tetting menar att en äldre syn på utlandsstyrkan och Swedint som något som närmast störde den övriga verksamheten, nu började luckras upp och ersättas med attityden att också utlandsinsatserna var viktiga.¹²⁹ Detta kan förklara valet att ägna sådana uppdrag viss uppmärksamhet i 1986 års upplaga av den svenska läroboken i katastrof- och försvarspsykiatri, och varför man ytterligare några år senare påbörjar försök att stärka stödet till personalen.

Vi menar att båda dessa utvecklingslinjer måste ha bidragit till att skapa förutsättningar för den utveckling som började ta fart under 1990-talet. Detta gäller i viss mån också uppkomsten av ett mer aktivt och omfattande anhörigstöd under denna period, men i avseende på det måste man också ta hänsyn till en annan strukturell förändring, nämligen den omorganisation av FN-förbandens utbildning som vi redan berört i relativt stor detalj och pekat ut som nödvändig för att en sådan utveckling skulle kunna äga rum.

Ytterligare något som troligen varit med och format behovet av till exempel sådana åtgärder som relationsterapi för hemkommande, är dessutom insatspersonalens demografi, som förändrats avsevärt sedan 1950-talet. Medelåldern var lägre för de soldater som tjänstgjorde under 1960-talet (och rimligen också för dem som tjänstgjorde under 1950-talet) än för senare generationers soldater. Detta torde betyda att en mindre andel av dem i jämförelse med soldaterna idag hade en egen familj i form av hustru och barn.¹³⁰ Vi har idag också ett rekryterings- och anställningssystem i vilket soldaterna, med tiden, kommer att ha hunnit bildat familj i högre utsträckning än vad som var norm tidigare. Med andra ord har behovet av stöd till anhöriga troligtvis förändrats under perioden 1956–2015, men det betyder inte nödvändigtvis att det ökat *per se*. Mot detta kan nämligen invändas att soldaterna under *hela* perioden haft anhöriga i form av syskon och föräldrar, vars behov av information och kanske också stöd, bör ha varit av mer konstant karaktär. Tettings beskrivning av FN-avdelningens kontakter med anhöriga bekräftar också att inte minst den massmediala rapporteringen kunde leda till oro bland hemmavarande redan innan det blev vanligare att också soldaterna själva hunnit bilda egen familj.

¹²⁷ För detta se rapportens inledning.

¹²⁸ Tanken har också framförts att det generella genomslag som PTSD haft i det senare 1900-talets västvärld kan betraktas som en del av en sådan individualiseringsprocess. Se Jones & Wessely, 2005, s. 212.

¹²⁹ Samtal med Nils-Ivar Tetting, Försvarshögskolan, 2015-11-05.

¹³⁰ Helt säkert är detta nu inte, eftersom man också kan ha skaffat barn i en lägre ålder. Tullberg anger dock att 83 procent av den 14:e bataljonen (insatt i Kongo 1961) var ungar, Tullberg, 2012, s. 100.

* * *

Att det skedde ett historiskt brott vad gällde stödet till insatspersonal, veteraner och anhöriga under 1990-talet måste alltså förstås som resultatet av ett samspel mellan ett antal faktorer som gjorde det möjligt. Även om de faktorer som diskuterats här inte kan anses uttömmande, ger de tillsammans en relativt god förklaring till förändringarna under 1990-talet, och en schematisk bild av förhållanden som torde ha format utvecklingen. För att komma längre – och till exempel säkrare bestämma den inbördes relationen mellan olika faktorer – krävs mer ingående undersökningar av detta skede i stödets historia.

Ser vi till utvecklingen under det senaste decenniet är det tydligt att också andra krafter varit med och format den veteranpolitik som förs idag. Den vikt som i nuläget läggs vid uppföljning och ansvar för personalen måste till stor del betraktas i ljuset av Försvarens förvandling under det senaste decenniet, från en organisation för nationellt invasionsförsvar på värnpliktsbasis, till en för insatsförsvar på grundval av en mer eller mindre fast kader av yrkessoldater. Denna transformation av verksamheten har skapat nya prioriteringar, och inte minst en ny roll för Försvarens makten som arbetsgivare än den som tidigare varit norm vid utlandsuppdrag.¹³¹ Att missionerna numera – åtminstone i idealfallet – inte längre skall bedrivas inom ramen för temporärt sammansatta förband, kan inte minst *i sig* antas förebygga vissa icke önskvärda konsekvenser som det äldre systemet för att generera förband medförde. Att soldaterna efter genomförd mission förhållandevis snabbt blev avskurna från sin tidigare arbetsgivare låg nämligen latent i den tidigare lösningen.

Denna redogörelse har fokuserat på stöd och omhändertagande som funnits i formaliserad och/eller institutionaliserad form, eller som kan kopplas till särskilda personalkategorier och resurser. Något som inte fångats upp på samma sätt är det omhändertagande som kamrater och chefer säkerligen bistått med under interna, informella och mindre systematiska former, utan att det lämnat några tydliga spår efter sig i källorna – eller kanske ens uppfattats som stöd. Enligt Nils-Ivar Tettings övertygelse har sådant kamratstöd och ledarskap under hela perioden funnits med i bilden, om än i varierande omfattning.¹³² Det finns dock en tydlig poäng med att skilja mellan detta och de former av stöd som givits av därtill utsedda professionella och funktionärer, eller sådant som skett med större rutinmässighet och förutsägbarhet.

¹³¹ Vill man t.ex. förstå den ställning som anhörigstödet intar i dagens veteranpolitik tillkommer måste hänsyn tas till den tid som soldater i dag kan tänkas spendera på utlandsuppdrag. Som tidigare framgick genomförde något mer än 60 procent av soldaterna under 1990- och 2000-talet enbart en mission. Åtagandet för den enskilde, liksom belastningen för soldatens anhöriga, var begränsat i tid och skulle i många fall inte heller skulle upprepas. Om detta är talande också för en större del av perioden, har det knappast bidragit till att ge området prioritet. Anhörigstödet har på så vis en mer naturlig hemvist inom ramen för dagens veteranpolitik, som ju i synnerhet i framtiden kommer att rikta sig primärt mot yrkessoldater, som dels kommer att kvarstå i anställning även efter det att den aktuella missionen avslutats, dels också rimligen kan förväntas göra fler liknande uppdrag.

¹³² Samtal med Nils-Ivar Tetting, Försvarens högskolan, 2015-11-05.

6. Symboliskt stöd

I fokus för detta kapitel står de former för officiellt symboliskt erkännande som stått utlandsveteranerna till buds under undersökningsperioden. Denna genomgång fokuserar på medaljer och utmärkelser, vissa ceremoniel samt de åtgärder som vidtagits under tidigt 2010-tal. Kapitlet avslutas med en redovisning av veteranernas åsikter kring dessa senare åtgärder.

6.1 Medaljer och utmärkelser

Det kan konstateras att alla som tjänstgjort i en utlandsmission allt sedan undersökningsperiodens början tilldelats en FN-medalj efter det att vissa kriterier mötts. Utmärkelsen kan betraktas som en symboliskt visad erkänsla från FN, men också som ett slags distinktionstecken på bärarens veteranstatus och inte minst som ett minne från den genomförda utlandsmissionen. Minimikravet för att få en sådan medalj är vanligen 90 dagars tjänst i en mission. Medaljerna är försedda med FN:s emblem på framsidan och inskriptionen ”In the Service of Peace” på framsidan. Vilken specifik mission medaljen givits för anges av färgsättningen på medaljens band och släppspanne.¹ En särskild medalj präglades med anledning av att FN 1988 erhöll Nobels Fredspris. Hur FN:s Nobel-medalj delats ut till den tjänstgörande personalen är okänt för denna rapport. Idag finns den att köpa genom Sveriges Veterantjänstförbund för dem som tjänstgjort före den 10:e december 1988.² Formerna för hur FN:s missionsmedaljer utdelats kan ha skiftat, men det vanliga var att den utdelades vid en ceremoni i missionsområdet. Medaljen tilldelas således alla som tjänstgjort i en mission under den stipulerade minimitiden, men lyfter inte fram enskilda särskilda prestationer. Det var också formellt Förenta Nationerna som förlänade medaljen, inte Sverige som nation eller Försvarsmakten som myndighet.

Nils-Ivar Tetting menar att Försvarsmakten som sådan länge varit ganska dålig på att ge sin personal symboliskt erkännande för dess insatser och att det var ganska sent som myndigheten tog sådana initiativ.³ En möjlig anledning till detta förhållande kan delvis sökas utanför Försvarsmaktens snävare domäner, närmare bestämt i vad som skulle kunna benämnas som ett slags modernistisk jämlikhetskultur som i synnerhet under 1970- och 1980-talen var särskilt framträdande. I sammanhanget rör det sig om 1970-talets ordensreform. I ett yttrande från Riksarkivet år 2011 till försvarets traditionsnämnd framskyntar något av denna bakgrundshistoria. Här pekar man särskilt ut 1970-talet och hänvisar till det svenska ordensväsendets reformering som skedde under decenniets början. Man menar bland annat att:

”[...] stödet för statliga utmärkelser stundom mötts med misstänksamhet och ibland ringaktning. I ett mer allmänt perspektiv kan det ligga nära till hands att tro att den nu föreslagna medaljen [som ärendet gäller, förf. anm.] är ett uttryck för det som ibland brukar kallas för tidsandan och att denna anda nu skulle vara en annan än under den period som föregick ordensreformen under början av 1970-talet.”⁴

¹ ”Medals of the United Nations”, på www.medals.org.uk, besökt 2015-12-29.

² ”Profilshop”, på www.sverigesveteranforbund.se, besökt 2015-12-29.

³ Samtal med Nils-Ivar Tetting på Försvarshögskolan 2015-11-05

⁴ Riksarkivets yttrande över regeringens belöningsmedalj för internationella insatser till Statens försvarshistoriska muséer, Försvarets traditionsnämnd, 2011-02-02.

En annan anledning till Krigs- och Försvarsmaktens låga aktivitet på området kan givetvis också tänkas vara hur man tidigare betraktat den internationella tjänstens roll i förhållande till det man tidigare menat vara huvuduppgiften, något som tidigare redan berörts.

Förutsättningarna för att Regeringen eller Försvarsmakten under i synnerhet 1970- och 1980-talens rådande samhällsklimat skulle ha skapat särskilda utmärkelser – dessutom för ett verksamhetsfält som bitvis betraktades som ett slags bisyssla och ibland med professionell miss-tänksamhet från försvarets sida – ter sig kort sagt inte som särskilt goda.

Emellertid skedde förändringar på området under 1990-talet och mot den bakgrunden måste ändå sägas att Försvarsmakten var tidigt ute. Redan 1991 instiftade Försvarsmakten utmärkel-sen *Försvarsmaktens belöningsmedalj för internationella insatser*. Medaljen utdelas efter minst 30 dagars tjänstgöring i en utlandsmission. Det vanliga förfarandet är att medaljen utdelas vid en särskild ceremoni efter det att förbandet anlant till Sverige, och inte i missionsområdet vilket varit vanligt för FN-medaljen. Gunnar Westling menar på denna punkt att utformningen av me-daljceremonin blev en av flera punkter som man ägnade uppmärksamhet åt vid 1990-talets bör-jan då hemkomstprogrammen utformades. Det ansågs exempelvis betydelsefullt att det var en general som medaljerade de hemkomna.⁵ Medaljens framsida visar Försvarsmaktens heraldiska vapen med texten ”För internationella insatser” graverat runt ytterkanterna.

Till skillnad från FN:s medaljer tillåter denna utmärkelse ett visst mått av individualisering. Om bäraren deltagit i flera missioner markeras detta med en siffra som fästs på medaljbandet eller på släpspannet. Efter beslut av överbefälhavaren kan medaljbandet fördes med en lagerkrans i silver som tecken på mod eller rådigt ingripande. Från 2012 anges även det land som missionen genomfördes i på ett särskilt spänne över medaljens band. Efter år 2009 ges medaljen endast i brons.⁶ Medaljen fanns åren 1995–2009 även i silver och guld med svärd och delades ut för förtjänstfullt agerande under strid eller stridsliknande förhållanden under internationella upp-drag. Guldvalören delades ut för utomordentligt personligt mod, upprepat personligt mod som inneburit ett betydelsefullt föredöme eller vid dödsfall i tjänsten. Silveralören utdelades för stort personligt mod och/eller förtjänstfull ledning av förband under svåra förhållanden. Medal-jen har även delats ut retroaktivt. De som fått utmärkelsen i guld, varav vissa postumt, har i re-gel tjänstgjort i Kongo (12 personer). Ett undantag utgörs av Överste Ulf Henricsson som fick den för sina insatser som chef i Bosnien.⁷ *Försvarsmaktens belöningsmedalj för internationella insatser i guld (och silver) med svärd* ersattes senare av *Försvarsmaktens förtjänstmedalj*, när-mare presenterad nedan.

En annan förändring var att utlandsmissionerna från och med 1990-talet inte längre enbart skedde inom ramen för FN:s verksamhet utan också inom ramen för NATO- och EU-operationer. I likhet med FN har också NATO en särskild medalj för insatser som ligger utan-för artikel fem (NATO-ledda operationer under ett FN-mandat). Exempel på sådana där svensk trupp deltagit är KFOR (Kosovo) och ISAF (Afghanistan). Medaljen delas i likhet

⁵ Samtal med Gunnar Westling på Försvarshögskolan, 2015-11-10, ”Försvarsmaktens belöningsmedalj för inter-nationella insatser”, på www.wikipedia.org, besökt 2015-12-29.

⁶ ”Försvarsmaktens belöningsmedalj för internationella insatser”, på www.wikipedia.org, besökt 2015-12-29.

⁷ ”Försvarsmaktens belöningsmedalj för internationella insatser med svärd”, på www.wikipedia.org, besökt 2015-12-29.

med *Försvarets belöningsmedalj för internationella insatser* ut efter ett minimum av 30 dagar i en sådan mission. Medaljens framsida visar NATO:s emblem och på dess framsida finns inskriptionen ”In Service of Peace and Freedom”. På det blå-vita medaljbandet står också missionens namn.⁸

År 2008 instiftades *Försvarets förtjänstmedalj*. Medaljen kan tilldelas alla oavsett om insatsen skett i nationell eller internationell verksamhet, eller om det skett under krig/krigsliknande förhållanden eller andra omständigheter. Medaljen finns i fyra valörer, närmare bestämt i guld och silver med svärd (för strid eller stridsliknande situationer), respektive i guld och silver utan svärd (för övriga situationer). Guldvalörerna (såväl med som utan svärd) ges bland annat för dödsfall i tjänsten. I övrigt finns stora likheter i kriterierna med guld och silvervalörerna för *Försvarets belöningsmedalj för internationella insatser i silver och guld med svärd* (ovan). Medaljens framsida visar Försvarets heraldiska emblem med texten ”För förtjänstfulla insatser” runt kanten. Framsidan pryds av en lagerkrans och en yta där mottagarens namn, årtal samt vid behov land där insatsen gjordes, ingraveras. Av de 16 personer som hittills fått utmärkelsen i guld med svärd har samtliga tjänstgjort i Afghanistan och majoriteten har fått dem för insatser gjorda år 2010. Omkring 25 personer har fått utmärkelsen i silver med svärd, likaledes för insatser i Afghanistan, huvudsakligen gjorda under 2009 och 2010. Fyra personer har för övrigt fått den utan svärd i guld för särskilt goda insatser under skogsbranden i Sala.⁹

Medaljen *Försvarets medalj för sårade i strid* är en utmärkelse av en annan karaktär. Den instiftades och delades ut första gången 2011. Totalt har ett sextioal individer fått utmärkelsen fram till år 2015. Till skillnad från övriga här uppmärksammade utmärkelser som antingen ges som erkänsla för att ha deltagit i missionsverksamhet eller som ett tecken på särskilt berömvärda gärningar, är denna medalj avsedd som en distinktion för skador erhållna under strid eller indirekt som en följd av sådana förhållanden under en utlandsinsats. Medaljen finns i två valörer; guld och silver. Guldmedaljen delas endast ut postumt till personal som stupat. Medaljens framsida visar ett avbrutet svärd och tre kronor, omgärdade av en lagerkrans. På baksidan står medaljens motto ”Med livet som insats. För Sverige” samt mottagarens namn. Medaljbandet är till skillnad från de övriga som antingen är helblå eller blå med gult band, röd med ett svart band i mitten som skall symbolisera sorg. Medaljen har även utdelats retroaktivt till soldater som skadats så tidigt som under 1950-talet. Liksom *Försvarets förtjänstmedalj* utdelas utmärkelsen vid särskilt högtidliga tillfällen. Närmare bestämt har den utdelats vid veterandagarna 2011–2015 samt på nationaldagen 2012.¹⁰ Utmärkelsen kan erhållas för såväl fysiska som psykiska men, en omständighet som närmare berörs nedan.

Som framgått har det alltså under hela den studerade tidsperioden funnits åtminstone någon form av symboliskt erkännande i form av medaljer som använts för att visa erkänsla för gjorda insatser, även om detta länge alltså skedde i FN:s regi. Tydligt är också att Försvaretsmakten sedan 1990-talets ingång inte bara inrättat en egen sådan utmärkelse på liknande sätt

⁸ ”Andra organisationers medaljer”, på www.forsvarsmakten.se, besökt 2015-12-29.

⁹ ”Försvarets förtjänstmedalj”, på www.wikipedia.org, besökt 2015-12-29. Det är oklart om medaljen kan utdelas retroaktivt, några sådana fall har inte påträffats.

¹⁰ ”Försvarets medalj för sårade i strid”, på www.wikipedia.org, besökt 2015-12-29.

som FN och NATO, utan också skapat ett system som uppmärksammar den enskildes särskilda prestationer, såväl under krigsliknande förhållanden som under andra omständigheter. Därutöver har även Försvarsmakten uppmärksammat personal som sårats i strid, såväl fysiskt som psykiskt. Myndigheten har också retroaktivt uppmärksammat såväl särskilda insatser som sådana som sårats i strid.

Dessa senkomna tecken på uppskattning skall dock inte tas till intäkt för att någon uppmärksamhet av enskildas insatser alls inte skett före 1990-talets ingång, även om möjligheterna att göra så sett annorlunda ut. En insats som även i samtiden föranledde sådan erkänsla var insatsen i Kongo. Ett antal soldater, närmare bestämt elva stycken erhöll redan under 1960-talets första hälft *Vasamedaljen*. Medaljen är en kunglig belöningsmedalj (instiftad av Oscar II 1895) för allmänt medborgerliga förtjänster. Medaljen delas däremot inte ut efter 1974, något som sammanhänger med reformeringen av ordensväsendet.¹¹ Fem sådana medaljer delades ut till soldater som tjänstgjort i Kongo 1962, ytterligare fyra 1963 och därefter två 1964. Två av de mer bekanta mottagarna var Torsten Stålnacke och Stig von Bayer.¹² I motiveringarna bakom utdelandet av medaljen framkommer att det rör sig om insatser som idag skulle ha belönats med *Försvarsmaktens förtjänstmedalj*. Motiveringen bakom Stålnackes medalj var exempelvis ”För ådagalagt synnerligt mod och behjärtansvärt handlingssätt till räddande av människoliv i Kongo, september 1961.”¹³

Utöver *Vasamedaljen* har ytterligare 12 medaljer tillhörande regeringens fyra belöningsmedaljer utdelats inom Försvarsdepartementets område (av sammanlagt 259 mellan åren 1975–2005). Fem av dessa har varit *Illis quorum meruere labores*, samtliga för militär personal utdelade under perioden 1992–94, varav åtminstone en delats ut för synnerligen förtjänstfulla insatser i FN:s fredsbevarande operationer (nämligen generallöjtnant L-E Wahlgren år 1993). De övriga sju har utgjorts av utmärkelsen *För berömliga gärningar*. I detta senare fall är det däremot oklart om de varit kopplade till insatser under internationell tjänst. Den senaste säkert belagda *För berömliga gärningar* för insatser i internationell tjänst delades ut 1957 (till korpral Stig Brehmer i FN styrkan i Gaza). Anledningen till att inte fler *Illis quorum* eller *För berömliga gärningar* delats ut till personal i internationell tjänst har att göra med deras statuter. Den förstnämnda delas exempelvis vanligen ut som ett slags summering av en hel livsgärning.¹⁴

6.2 Ceremoniell och monument

Nils-Ivar Tetting menar att de ceremoniella aspekterna länge och åtminstone före 1990-talets ingång var av en mer begränsad karaktär för de som dagligdags arbetade med de internationella uppdragen på arméstaben. FN-dagen observerades exempelvis huvudsakligen av personalen på arméstabens FN-avdelning, medan intresset i övrigt var mer begränsat. Dagen uppmärksammades vanligen med ett litet tal och tårta. I övrigt gick det ganska spårlöst förbi.¹⁵ Indirekt säger detta också något om den internationella verksamhetens plats i den militära förvaltningskulturen

¹¹ SOU 2008:91, del 2, s. 284.

¹² Edvardsson, Anja i Carl Sjöstrand (red.) *Utlandsstyrkan i fredens tjänst. Försvarsmaktens internationella insatser*, Malmö, 2006, s. 226.

¹³ Edvardsson, 2006, s. 226.

¹⁴ SOU 2008:91, del 2, s. 284–287.

¹⁵ Samtal med Nils-Ivar Tetting på Försvarshögskolan 2015-11-05

under åtminstone delar av den tid Tetting tjänstgjorde på arméstaben (i det här fallet torde särdeles 1970- och 1980-talen ha avsetts).

Gunnar Westling förlägger annars en förändring i samband med soldaternas avresa och hemkost till 1990-talet. Westlings egen erfarenhet när han skulle åka på mission till Somalia vid decenniets början, var att biståndsministern vinkade av förbandet. Däremot var han/hon inte med när förbandet kom hem. Detta var en ordning som han menar att man senare ändrade på. Istället för att vinka av förbanden, skulle det istället vara någon från regeringen som mötte förbandet när det kom hem.¹⁶ En annan viktig förändring som rör veteranernas hemkomst under 1990-talet, hemkomstprogrammet, har redan berörts i föregående kapitel. Detta hade utöver medaljceremonin där *Försvarsmaktens belöningsmedalj för internationella insatser* delades ut (berörd ovan) ett större fokus på psykosociala åtgärder.

För de soldater som återvände hem efter sin tjänstgöring (och som ofta avrustades snabbt) fanns emellertid redan före 1990-talets förändringar en annan möjlighet att i Sverige uppträda som ett förband i ceremoniella sammanhang efter genomförd mission, genom att gå högvakten. Högvaktstraditionen för FN-förband tycks ha varit i bruk redan från 1950-talet. Så genomförde exempelvis den första svenska FN-kontingenten (UNEF) högvakt, något som också omnämns i positiva ordalag av Olle Brennius.¹⁷

Även Tetting menar att högvakten sattes högt i kurs hos soldaterna. Ofta hade styrkan genomgått specialexercis inför denna som borgade för spektakulära framträdanden med hög professionell klass. Emellertid kom omsider bestämmelser som förbjöd åtminstone de mer extravaganta framträdandena. I alla händelser var högvaktstjänstgöringen något som soldaterna i regel förefaller ha uppskattat.¹⁸

Hur hanterades då de soldater som inte återvände hem levande? Andreas Tullberg som närmare undersökt den svenska insatsen i Kongo på 1960-talet konstaterar att de ceremoniella arrangemangen då faktiskt var förvånansvärt lika dem som användes då stupade soldater senare förts hem från Afghanistan. Ceremonier hölls på plats som leddes av befälhavaren och en präst innan kropparna transporterades hem. I Sverige publicerades namn, ålder och bild på alla soldater som stupat och de flesta tidningar rapporterade om när åtminstone de första stupade Kongo-svenskarnas kistor kom hem. *Aftonbladet* täckte exempelvis detta 1961 genom en stor bild på kistorna draperade i svenska flaggan med sörjande stående framför den. En militär hedersvakt närvarade då liksom för övrigt idag, liksom även representanter från regeringen och monarkin. I Kongo-missions fall kunde de döda i retoriken användas som en symbol för svensk hängivenhet gentemot FN. Till detta kan också läggas att det offer Dag Hammarskjölds död representerade i någon mån också färgade av sig på rapporteringen kring öv-

¹⁶ Samtal med Gunnar Westling på Försvarshögskolan 2015-11-10.

¹⁷ Brennius, 2014, s. 26–27.

¹⁸ En bevekelsegrund ska ha varit risken att soldaterna kunde tappa sina vapen i marken. Exakt när högvaktstraditionen upphörde kan Tetting inte på rak arm dra sig till minnes, men den förefaller ha varit i bruk under 1970-talet och under åtminstone delar av 1980-talet. Denna förmodan baseras på grundval av Tettings tjänstgöringsförhållanden. Samtal med Nils-Ivar Tetting på Försvarshögskolan 2015-11-05.

riga stupade.¹⁹ Detta skilde sig givetvis åt från de som stupat i Afghanistan, men som framgår i nästa kapitel utvecklades ett ceremoniel som på det hela taget liknade det som var i bruk på 1960-talet. Här finns alltså fog att hävda att en kontinuitet råder, åtminstone vad beträffar missioner där flera soldater stupat.

Vad i övrigt beträffar monument bör särskilt nämnas FN-monumentet på Djurgården vid Sjöhistoriska muséet. Monumentet är av förhållandevis sent datum, närmare bestämt invigdes det 1995. Skapat av Liss Eriksson är det rest till minne av de svenskar som omkommit i FN-tjänst.²⁰ Vid monumentet genomfördes åtminstone tidigare på FN-dagen (den 24 oktober) en ceremoni med kransnedläggning. Bland andra deltog här Sveriges Veterantförbund, men även polisen och flera andra organisationer som verkat inom ramen för FN:s operationer. I och med att också insatser i EU:s och NATO:s regi har börjat genomföras sedan monumentets tillkomst, samt att man även menat att internationella insatser genomförda av personal från exempelvis Sida och Socialstyrelsen borde uppmärksammas, ansågs inte detta längre vara en helt ändamålsenlig ordning. I stället diskuterades i SOU 2008:91 möjligheterna att skapa en årlig officiell veteranceremoni och till denna också knyta ett veteranmonument som vände sig till en bredare krets veteraner. Ett datum som föreslogs för en särskild högtidsdag, en veterandag, var den 29 maj, ett datum som för övrigt också hade en stark anknytning till FN, genom att dagen är den internationella fredssoldatdagen.²¹

Detta blev också verklighet. Den 29 maj fastställdes som högtidsdag och 2011 fick veterandagen statsceremoniell status, något som innebär att datumet är fastlagt år från år. Till detta kom också ett veteranmonument som förlades i närheten av FN-monumentet vid Sjöhistoriska muséet. Monumentet med namnet *Restare*, skapat av Monika Larsen Dennis invigdes 2013. Idag kan veterandagen, veteranmonumentet samt utdelandet av *Försvarsmaktens medalj för sårade i strid* och *Försvarsmaktens förtjänstmedalj* sägas utgöra de tyngsta inslagen i de ceremoniella arrangemangen kring utlandsveteranerna, såväl militära som sådana som för dem som gjort civila insatser.

6.3 Veteranernas uppfattningar om dagens symboliska stödåtgärder

Hur uppfattar då veteranerna under 2010-talets första hälft det symboliska stöd som Försvarsmakten och det svenska samhället visar? Ur FOI:s enkätundersökning från 2014 framgår något av detta. Uppgifterna får emellertid här snarast ses som ett slags temperaturmätare på stämmningsläget idag eftersom förhållandevis stora insatser på området nyligen har gjorts, fler är planerade och närmare uppgifter om specifikt äldre veterangenerationers uppfattningar på de tidigare förhållandena inte är kända för denna rapport. Inte desto mindre kan detta ge en fingervisning om läget just nu.

En farhåga som flera fritextsvar i enkätundersökningen ger uttryck för är att det finns en risk för att fokus i alltför hög grad riskerar att handla om veteraner som skadats fysiskt eller drab-

¹⁹ Tullberg, 2012, s. 219–225. För en närmare beskrivning av de svenska förlusterna i Afghanistan och hur de hanterades i media hänvisas till nästa kapitel.

²⁰ ”Tävlingsprogram. Minnesmonument för veteraner vid Sjöhistoriska muséet i Stockholm”, Statens konstråd och Försvarsmakten, 2012-02-21.

²¹ SOU 2008:91, s. 288–291.

bats av psykiska men efter sin tjänstgöring och att det flertal som inte gjort det riskerar att glömmas bort. En svarande menar att en viktig del av en väl fungerande veteranpolitik, utöver att ta hand om dem som skadats bör vara att höja meritvärdet hos veteranerna. En ensidig fokusering på veteraner med problem riskerar dock att stigmatisera hela veterankollektivet, befärdar svarsförfattaren. Ytterligare en menar att man skall akta sig för att bygga upp ett romantiskt skimmer, men också för att skapa en verksamhet med ”tycka-synd-om-profil”. I slutändan menar denne/-a att man ändå inte skall glömma bort att det trots allt varit ett frivilligt val att tjänstgöra utomlands.²² Man kan därmed konstatera att det finns en viss ambivalens till uppmärksamheten; den förefaller uppskattas, men bör inte ensidigt fokusera på veteraner som en utsatt samhällsgrupp. Som kommer att framgå i kapitel 7 går detta huvudsakligen problemorienterade fokus igen i medias hantering av utlandsveteranerna. Utöver detta framkommer mer praktiska spörsmål; åtminstone ett par svarande menar att veteraner borde få möjlighet att låna en permissionsuniform att använda vid högtidliga tillfällen som veterandagen.²³

Ur samma enkätundersökning kan utläsas att efter det att omkring 1 200 svarande fått betygssätta olika sätt som Försvarsmakten sökte uppmärksamma veteranernas insatser, så hamnade *Försvarsmaktens medalj för sårad i strid* i toppen. Snittbetyget varierade mellan 4,7 och 4,8 mellan olika grupper av svarande, där fem var högst. Nästan lika högt värderades medaljen *Försvarsmaktens förtjänstmedalj för insatser i strid/under krigsliknande förhållanden/övriga situationer*. Betyget varierade här mellan omkring 4,6 och 4,7. Veterandagen som sådan betygsattes till mellan 4,3 och 4,4. Veteranmonumentet fick lägst betyg, 3,1–3,8, vilket i sammanhanget ändå kan sägas motsvara godkänt, gränsades till väl godkänt.²⁴

Den åtgärd som veteranerna var minst nöjda med var alltså veteranmonumentet, som i fritextsvaren allmänt benämns ”Kotten”. I de fritextsvar som bilagts SOU 2014:27, kommenteras monumentet i elva av dem. Flera av dem skjuter in sig på att utförandet inte har någon anknytning till det som monumentet skall symbolisera och att det därför inte uppfattas representera veteranernas upplevelser. Flera svarande menar att monumentets utformning är ovärdigt och en går så långt att han betecknar den som ett ”skämt” och ”ett hån mot oss veteraner”. Därtill påpekas att det är skräpigt runtomkring och att platsen är olämpligt vald, då folk sitter på det och har picknic eller står och hänger där i största allmänhet. En svarande menar att samhället inte värderar veteranernas gjorda insatser, något som monumentets ”nonsensutförande” snarast ger uttryck för. Ytterligare en efterfrågar istället en plats dit man kan gå för att minnas sina tjänstgöringar, stupade och sårade kollegor. En annan svarsförfattare skulle mer uppskatta en vägg med namnen på samtliga stupade i utlandsmissioner, kompletterat med uppgifter om levnadstid och missionen, då det nuvarande monumentet uppfattas vara alltför anonymt.²⁵ Ytterligare en kritisk ståndpunkt sammanhänger egentligen mer med veteranbe-

²² SOU 2014:27, Bilagor till slutbetänkande av veteranutredningen, s. 216, 228, 237.

²³ Ibid., s. 211 och 238.

²⁴ SOU 2014:27, Bilagor till slutbetänkande av veteranutredningen, s. 181.

²⁵ Ett exempel på ett sådant monument är det danska veteranmonumentet på Kastellet i Köpenhamn, uppfört 2011.

greppet som sådant; monumentet riktar sig till såväl civil, polisiär som militär personal, vilket den svarande uppfattar som alltför brett.²⁶

Situationen runt monumentet har för övrigt också diskuterats i media av flera skribenter. En som gjort det är Niklas Wiklund i en artikel i *Svenska Dagbladet* rubricerad ”Veteranernas minne skändas av skräp”. Wiklund för fram åsikten att Sverige som nation länge varit dålig på att uppmärksamma och ta hand om de som tjänstgjort i olika oroshärdar, men att en förbättring skett de senare åren. Men fortfarande finns vissa problem. ”Varje sommar sedan monumentet uppfördes har platsen missbrukats och näst intill skändats i samband med diverse olika kommersiella evenemang.” Platsen skall bland annat ha använts som avställningsplats för utrustning och som läktare. Precis intill monumentet har bajamajor placerats ut i samband med olika arrangemang skriver Wiklund. Han avslutar sin artikel med att retoriskt fråga om någon skulle kunna tänka sig att arrangera en rockkonsert i en minneslund.²⁷

Om veteranmonumentet tycks ha mötts med lägst grad av uppskattning, förefaller veterandagen inte alls ha gjorts till måltavla för samma kritik. En menar att den dag då det är fler civilister på veterandagen än militärer, så har man kommit en bit på väg, medan en annan (som är yrkesofficer) upplever att veterandagen inte främst riktar sig till honom. På F21, där han arbetar, går dagen ganska ”spårlöst förbi”.²⁸

Vad gäller de nya utmärkelserna tycks de som framgått ha tagits emot mycket positivt. Ett fåtal fritextsvar uttrycker dock vissa dubier kring de sätt man menar att de delas ut på. En svarande som haft PTSD i många år menar i anslutning till en diskussion om utmärkelsen *Försvarets medalj för sårade i strid* att han känner sig bortglömd och uppfattar det som om att hans skador inte var tillräckliga. Han tycker att det nästan vore bättre om han förlorat en kroppsdel, eftersom det är lättare att prata om synliga skador. Av svaret framgår att sagesmannen uppfattar att det finns en hierarki mellan olika typer av skador. Av likartade anledningar föreslår en annan att en mer allmän veteranmedalj (vilket ju på sätt och vis redan finns, förf. anm.) borde instiftas som alla kunde få oavsett när de tjänstgjorde, eftersom det finns ett stort mörkertal. Ytterligare en svarande anser att reglerna för medaljens utdelande är alltför stelbenta och menar sig känna flera personer som på grund av detta inte uppmärksammats. Därutöver menar en svarsförfattare att medaljer förvisso är ”ett måste”, men att fördelningen av dem blir skev när de delas ut retroaktivt och bara ett fåtal av dem som tjänstgjort under tidigare missioner som gjort sig förtjänta av dem fått del av hedersbetygelserna. Många av dem som inte blir uppmärksammade uppfattar det som hårt slag, menar han.²⁹ Det kan därmed konstateras att medaljer och utmärkelser uppfattas som viktiga, men också att de premisser på vilka de delas ut kanske just därför gör dem till en känslig materia.

²⁶ SOU 2014:27, Bilagor till slutbetänkande av veteranutredningen, s. 206, 209–210, 218, 221, 224, 227, 235, 237–238, 246.

²⁷ Wiklund, *Svenska Dagbladet*, 2015-09-03.

²⁸ SOU 2014:27, Bilagor till slutbetänkande av veteranutredningen, s. 228 och 237.

²⁹ Ibid., s. 220–221, 236–237 och 242. Utmärkelsen *Försvarets medalj för sårade i strid* kan även delas ut till följd av psykiska skador. En stor del av problematiken ligger rimligen i att många av dem som lider av psykiska men inte gärna talar om dem. Av denna anledning blir troligen också mörkertalet större och många som hade kunnat vara berättigade till utmärkelsen förblir ouppmärksammade i jämförelse med dem som har fysiska skador. Till detta skall också läggas att psykiska skador till sin natur är mer diffusa och svårbedömda, ett problem som tycks vara något av en röd tråd genom den krigspsykiatriska historien.

6.4 Sammanfattning

Liksom i fallet med rutinutvecklingen kring hemkomstprogram utvecklades Försvarsmaktens symboliska belöningsystem kraftigt med början i 1990-talet. Många förändringar på området genomfördes redan innan den officiella veteranpolitiken som vi idag känner den. Viktigare förändringar som däremot kan kopplas till tiden för veteranpolitikens tillkomst utgörs av *Försvarsmaktens medalj för sårade i strid* samt den ceremoniella utvecklingen främst i form veterandagen som fick statsceremoniell status 2011 och veteranmonumentet som invigdes 2013.

Idag har Försvarsmakten redskap att själv premiera deltagandet i internationell verksamhet (sedan 1991) och möjligheter att belöna särskilt berömvärda insatser i såväl internationell som i nationell tjänst (sedan 1995/2008). Särskilda prestationer som kan belönas rör inte enbart insatser i strid, utan sedan 2008 även sådana som exempelvis kan kopplas till samhällsskydd och insatser vid katastrofer. Därutöver har myndigheten också möjlighet att uppmärksamma dem som skadats under stridliknande förhållanden i internationell tjänst (sedan 2011). Sammantaget ger detta en förhållandevis bred verktygslåda, inte bara för den internationella tjänstens behov, utan också för det nationella försvarets och krisberedskapens ändamål.

Emellertid måste också poängteras att soldater i internationell tjänst tidigare inte stått helt utan symboliskt erkännande. Inte minst fick de FN-medaljen efter ett minimum om tre månaders tjänstgöring (och får så än idag i de fall de varit verksamma i FN-missioner). Därtill måste även nämnas att trots att möjligheterna att belöna individer som särskilt utmärkt sig var mer begränsade före 1990-talet så saknades inte sådana helt. Exempel på detta är det tiotal soldater som under 1960-talet erhöll *Vasamedaljen* för sina insatser i Kongo. Det finns flera skäl till att sådana belöningar var mer sparsamma tidigare, varvid en kan kopplas till ordensväsendets reformering på 1970-talet. Någon motsvarande utmärkelse till *Försvarsmaktens medalj för sårade i strid* tycks emellertid inte ha varit i bruk tidigare. Detta är alltså något kvalitativt nytt. Det kan också konstateras att Försvarsmaktens medaljer för såväl stridsskador som sådana för särskilda insatser idag är mycket uppskattade av veterankollektivet.

Vad gäller monument och ceremonier finns vissa likartade utvecklingsdrag. Förhållandevis sent, men före den moderna veteranpolitikens tillkomst, invigdes 1995 FN-monumentet. Där genomfördes också en ceremoni på FN-dagen. Redan från och med 1950-talet genomförde FN-kontingenter högvakten efter det att de återvänt hem. Traditionen har emellertid varit vilande i ett antal decennier och troligen upphörde traditionen under 1980-talet. Vad gäller utvecklingen på området kan konstateras att den inte minst är kopplad till att profilen på de svenska utlandsinsatserna ändrats. Därtill tillkom också behovet att uppmärksamma andra typer av veteraner än de mer ”klassiska” FN-veteranerna. Av denna anledning tillkom därför veterandagen den 29 maj, vars datum förvisso anknöt till FN:s verksamhet, men som tillät en något friare ram än FN-dagen. Till veterandagen kopplades också ett särskilt veteranmonument. Även veterandagen förefaller vara uppskattad av veteranerna, något som även gäller veteranmonumentet (om än i något lägre utsträckning). Rörande veteranmonumentet har allmänhetens och framförallt andra evenemangsarrangörers hanterande av området monumentet står på särskilt uppmärksammas som problematiskt. Hälhetsintrycket måste dock sägas vara att de senaste årens åtgärder på området varit mycket uppskattade av veteranerna.

7. Opinionen och utlandsmissioner i pressen

Föreliggande delundersökning skall enligt uppdraget genomföras utifrån följande frågeställning: hur har nyhetsrapporteringen och debatten sett ut under pågående insats samt avseende hemvändande soldater? Detta breda anslag har försetts med avgränsningen att perspektivet bör vara den enskildes personliga insats och uppoffringar och inte primärt behandla den generella debatten kring en viss konflikt där svensk trupp varit engagerad.

Under studiens genomförande har emellertid insikten gjorts att en minst lika central aspekt av nyhetsrapporteringen är vad som *inte* sägs och *varför*, snarare än enbart det som når svenska mediekonsumenter. I synnerhet gäller detta missionsverksamheten. Som kommer att framgå är detta också något som får konsekvenser för hur veteraner uppfattar såväl medias kunskaper som allmänhetens uppfattningar om och inställning till soldaternas och Försvarmaktens verksamhet. För att presentera ett någorlunda underbyggt svar på frågan om hur nyhetsrapporteringen sett ut måste därför trots den gjorda avgränsningen uppmärksamhet ägnas åt faktorer som ligger utanför den enskildes personliga insats. Om detta inte är känt blir en djupare förståelse för upplevd (eller faktisk) bristande uppmärksamhet svår att nå.

Detta kapitel behandlar inledningsvis frågor som rör allmänhetens syn på Försvarmaktens uppgifter, omhändertagandet av dess veteraner, men också hur dagens veteraner upplever stödet från Försvarmakten då kritik riktas mot förbandet och deras bedömning av stämningarna hos allmänheten. Kort sagt görs här en inventering av opinionsläget. Därefter behandlas några huvudlinjer i den mediala rapporteringen som rör svenska utlandsveteraner både som kollektiv och som enskilda individer idag. Efter detta behandlas rapporteringen från två internationella insatser, med särskilt fokus på faktorer som styr denna bevakning och de konsekvenser de kan få för veteranerna. Kapitlet avslutas med en sammanfattning.

7.1 Allmänheten, internationella insatser och veteranerna: opinionsläget idag

Det kan redan inledningsvis konstateras att allmänhetens uppfattningar rörande utlandsmissioner vid 2010-talets början inte riktigt föreföll gå i takt med Försvarmaktens nya verksamhetsfokus. Så visar exempelvis den nationella SOM-undersökningen från 2012 att 62 procent av de tillfrågade ansåg att Försvarmaktens uppgift att skydda centrala samhällsfunktioner som ”mycket viktig” (det mest positiva svarsalternativet), 49 procent ansåg på samma sätt uppgiften att försvara Sveriges gränser mot hot från andra länder som lika angeläget. Vad gäller insatser i utlandet tyckte 31 procent att deltagande i FN:s fredsbevarande operationer var mycket viktigt, medan 21 procent ansåg att hindrande av andra länders ledare från att använda våld mot protesterande medborgare var det.¹ Ur samma undersökning kan också konstateras att stödet för den

¹ Joakim Berndtsson och Karl Ydén, 2013, ”Efter Afghanistan? Försvaret, kriget och svenskarna” i Lennart Weibull, Henrik Oscarsson och Annika Bergström (red.) *Vägskäl*, Göteborg, s. 622. Noterbart är också att de som hyste störst institutionellt förtroende för Försvarmakten var sådana som själva rimligen inte kan ha kommit i kontakt med den i någon högre utsträckning. I åldersgruppen 15–29 år låg detta på 42 procent, obetydligt bättre än åldersgruppens förtroende för regeringen, men betydligt bättre än dess förtroende för EU-parlamentet (24 procent). Bland åldersgruppen 50–64 år vars åtminstone manliga del till övervägande del bör haft närmare kontakter med Försvarmakten genom värnplikten, var förtroendet för myndigheten idag endast 20 procent. Berndtsson och Ydén laborerar med en tolkning som pekar i riktning mot att de äldres mindre förtroende skulle kunna ha

då pågående Afghanistaninsatsen uppvisade ett vikande stöd. 2007 instämde 32 procent i påståendet att det var ett bra förslag att avbryta insatsen i Afghanistan, medan 45 procent gjorde det 2012 (2010 ansåg för övrigt hela 49 procent att det var det). Andelen som istället ansåg att det var ett dåligt förslag att avbryta insatsen utgjordes 2007 av 35 procent, en siffra som minskat till 25 procent 2012. Övriga hade istället svarat ”varken eller”.² Något solitt stöd förefaller den svenska afghanistaninsatsen således aldrig riktigt ha haft hos allmänheten.

Hur värderades då påståendet ”Sverige ger tillräckligt stöd till de soldater som deltagit i utlandsinsatser”? Inledningsvis kan konstateras att frågan knappast engagerat de tillfrågade i någon högre utsträckning. Hela 60 procent hade nämligen ingen uppfattning alls. Endast fyra procent instämde helt i påståendet, medan åtta procent ansåg det helt felaktigt. Av de tillfrågade ansåg 14, respektive 13 procent att påståendet var delvis riktigt, respektive delvis felaktigt.³ Något förenklat kan därmed sägas att majoriteten inte hade någon uppfattning och av dem som hade det fördelade de sig ganska jämt mellan att instämma i påståendet, respektive att inte göra det.

Om allmänheten inte kan sägas ha varit särskilt välinformerade om Försvarets veteraners situation blir naturligtvis en följdfråga hur veteranerna själva har uppfattat stödet från Försvaret och samhället. Den fråga som i FOI:s år 2014 genomförda enkätundersökning kommer närmast detta rör veteranernas uppfattningar som rör Försvarets hantering av kritik mot enskilda individer eller mot förbandet. På den femgradiga skalan som använts i enkätundersökningen spänner de genomsnittliga betygen mellan 2,8–3,2, det vill säga ungefärligen ”godkänt”. Den mest positiva gruppen var de som påbörjat sin tjänstgöring efter 2008, medan de mest negativa var veteraner som tjänstgjort före 2008 och sedan lämnat Försvaret.⁴ Som framgår förefaller alltså den yngre generationens veteraner vara något mer positiva än den äldre. Även om denna typ av indikatorer förvisso kan ge viss information, blir det med sådana siffror svårt att få en närmare uppfattning om vad veteranerna är nöjda eller missnöjda med i det generella debattklimatet. Något av stämningarna framgår ändå av tiotal relevanta fritextsvar som är bilagda enkätundersökningen. Av dessa framgår att såväl allmänhetens stöd som uppbackning från politiskt håll för missionen och dess soldater uppfattas som centralt.

En svarande kopplar betydelsen av politiskt och opinionsmässigt stöd till möjligheterna att förebygga ohälsa och tillägger att om man inte stödjer soldaterna, skall man heller inte skicka några utomlands. Att missionen förankras politiskt och att politikerna vet vad det innebär utpekade av flera som centralt. En svarande menar att de som beslutar om insatser i utlandet också bör lära sig något om sådana operationer (en uppfattning som framkommer i flera svar). Vederbörande menar att man förvisso inte behöver gilla missionen som sådan, men man ska i alla fall stödja dem som ställer upp. En annan svarsförfattare känner sig ofta illa behandlad av de folkvalda, något som han menar hänger samman med ”osanna och märkliga uttalanden” som politiker gör. Han känner förvisso ett stort stöd från Försvaret men den står å andra

att göra med en större kunskap om området än de som aldrig haft med det att göra. I sammanhanget anförs också uppgifter som pekar på att det stora flertalet värnpliktiga faktiskt var nöjda med sin utbildning Ibid, s. 620–621.

² Ibid., s. 625.

³ Ibid., s. 626.

⁴ SOU 2014:27, Bilagor till slutbetänkande av veteranutredningen, s. 185.

sidan allt mer utanför samhället, menar han. En anhörig anser sig bara ha tagit del av negativ rapportering från insatsen i Afghanistan, men känner även till de positiva saker som sker där. Vederbörande menar att de anhöriga har rätten att få vara stolta sina soldater och menar att media borde jobba mer med positiv information och inte skuldbelägga insatsen. En annan anhörig anser att civilsamhället inte uppmärksammar och uppskattar veteranernas gjorda insatser. Istället kan politiker tillåtas ”förtala” dem, något som Försvarsmakten borde motverka. Vad som uppfattats som kritiska uttalanden från politiskt håll förefaller särskilt uppröra känslorna. En svarande menar att två medlemmar av försvarsutskottet skall ha anklagat svenska soldater för att godtyckligt ha brukat militärt våld, något som övergår svarsförfattarens ”vildaste fantasi”. En annan menar att stora delar av veteranproblematiken inte har med Försvarsmakten att göra. Istället sammanhänger det med en obildad befolkning och tillägger att det överhuvudtaget är sorgligt att en soldat på sin fritid skall behöva stå till svars för allmänheten och göra det pedagogiska arbete som folkets förtroendevalda försummat. Ytterligare en menar att förtroendet för veteranerna är lågt, något som han menar sammanhänga med att det finns ett utbredd hat i journalistkåren. Svaranden lyfter även fram politiker som försöker ta billiga poänger, trots att det är de som beslutat om insatsen. Många som borde stötta missionen gör istället raka motsatsen.⁵

I Johanne Hildebrandts inträdesanförande i Kungliga Krigsvetenskaps Akademin år 2013 med titeln ”Legoknekt, barnamördare eller hjälte?” presenterar hon resultaten av en undersökning hon gjort om såväl afghanistanveteraners som allmänhetens uppfattningar kring det svenska deltagandet i Afghanistan och soldatyrket som sådant. På frågan om soldaterna fått negativa kommentarer från civila för att de är soldater svarade 46 procent ”någon enstaka gång”, medan närmare en tredjedel angav att de flera gånger fått ta emot sådana.⁶ Nio procent ansåg sig inte alls vara uppskattade av allmänheten (det mest negativa omdömet), medan 43 procent angav att de ”inte särskilt” (det näst mest negativa omdömet) kände sig uppskattade som soldater.⁷ Rörande frågan om hur god förståelse allmänheten ansågs ha kring vad soldatyrket innebar menade 95 procent att allmänheten saknade förståelse eller enbart hade liten förståelse för det. Endast 0,3 procent menade att allmänheten hade en mycket god förståelse (det mest positiva svarsalternativet). På liknande sätt förhöll det sig med soldaternas uppfattning om allmänhetens kunskaper om vad den svenska insatsen i Afghanistan innebar.⁸ Hela 89 procent av de tillfrågade soldaterna ansåg att de behövde mer stöd, varav de viktigaste områdena rörde bättre information till allmänheten om Försvarsmakten och insatsverksamheten, samt en ökad uppskattning från allmänheten och politiker.⁹

Hildebrandt ställde även liknande frågor till allmänheten. Intressant nog kan noteras att de tillfrågade medgav att de hade kunskapsluckor rörande vad svenska soldater gjorde i Afgha-

⁵ SOU 2014:27, Bilagor till slutbetänkande av veteranutredningen, s. 210, 217, 219, 224–226, 228, 235 och 243.

⁶ Den enskilt vanligaste kommentaren handlade om att de var legosoldater och barnamördare i Afghanistan. Johanne Hildebrandt, 2013, ”Legoknekt, barnamördare eller hjälte?”, inträdesanförandet i Kungliga Krigsvetenskapsakademin (powerpointpresentation).

⁷ Ibid. En tredjedel hade svarat varken eller, men endast två procent att de var mycket uppskattade (det mest positiva omdömet).

⁸ Ibid. Hela 38 procent menade att allmänheten saknade förståelse, medan 56 procent menade att allmänheten hade liten förståelse.

⁹ Ibid.

nistan, om än inte riktigt i lika hög utsträckning som soldaterna bedömde allmänhetens brister. Medan soldaterna till närmare 95 procent menade att allmänhetens kunskaper var obefintliga eller små, instämde 70 procent av de tillfrågade som representerade allmänheten i motsvarande svarsalternativ. I undersökningen framgår också att allmänhetens värdering av soldaterna i vissa avseenden faktiskt tycks vara mer positiv än de uppfattningar afghanistanveteranerna tror att allmänheten hyser om dem. Så kan exempelvis konstateras att 61 procent av allmänheten ansåg att den utlandserfarenhet som soldaterna har antingen är en god eller mycket god erfarenhet. Endast fyra procent menade att det inte alls förhöll sig på det sättet. På Hildebrandts fråga till allmänheten om varför man blir soldat hade 58 procent svarat att man trodde att man blev det för att hjälpa andra.¹⁰ Den enskilt största gruppen svarande uppskattade också soldatyrkets status såsom liggande någonstans mitt emellan polerna extremt låg och extremt hög med en viss slagsida åt det negativa hållet. Något förvånande ansåg också hela 56 procent av de svarande att soldaterna var goda eller mycket goda förebilder (den högsta, respektive näst högsta graden av instämmande).¹¹

Resultaten ger anledning till par reflektioner. Att allmänhetens kunskaper om insatsen i Afghanistan ansågs bristfälliga var alltså inte en uppfattning som soldaterna var ensamma om att hysa; det ansåg faktiskt också de personer som i Hildebrandts studie fått representera allmänheten. Vad detta kan tänkas bero på skall bland annat närmare utredas i detta kapitel. Vad gäller attityderna till soldatyrket tycks soldaterna underskatta allmänhetens uppfattningar om dem, såvitt Hildebrandts urval nu är representativt.¹² Måhända har detta att göra med så mänskliga saker som att negativa omdömen i media eller i andra sammanhang lättare fastnar i minnet och att kritik riktad mot missionen som sådan uppfattas som kritik mot soldaten som person. Men det kan inte heller uteslutas att de moderna soldaternas yrkesgemenskap till del också kan bygga på inslag av kollektiva föreställningar om en negativt inställd och oförstående hemmaopinion. Denna hypotes måste givetvis underbyggas med ytterligare forskning, men visst fog tycks finnas för att åtminstone bilden av en ”soldatkritisk” allmänhet är i behov av viss nyansering.¹³ Detta problemkomplex faller emellertid utanför utredningens uppdrag, men vore väl värd att följa upp i en separat studie.

7.2 Hemvändarna: sentida rapportering om veteraner

År 2011 utkom Johanne Hildbrandt, Sveriges idag mest namnkunniga krigskorrespondent med reportageboken *Krigare. Ett personligt reportage om de svenska soldaterna i Afghanistan*. Boken skildrar från ”verkstadsgolvet” den svenska insatsen FS19 (år 2010) i Afghanistan. Verket anses ha utgjort något av en ögonöppnare och betraktas som ett slags milstolpe i belysandet av kriget som ett svenskt samhällsfenomen efter mycket lång tids frånvaro. Utöver att belysa soldaternas vardag, villkor och vedermödor, skildrar hon även den svenska Försvars-

¹⁰ Ibid. Som kontrast ansåg förhållandevis beskedliga elva procent att man blir det för att hävda sin manlighet, medan 18 procent menade att det hade att göra med att få stridserfarenhet.

¹¹ Ibid.

¹² I Hildebrandts inträdesanförande framgår tyvärr inte undersökningens kvantitativa underlag.

¹³ Ibid. Hela 75 procent av de tillfrågade soldaterna hade svarat att de funderat på att sluta arbeta som soldat. Det enskilt viktigaste skälet bakom detta var dock ”dålig lön” (143 svar), det näst vanligaste var ”dålig organisation” (75 svar) och det tredje vanligaste skälet var ”dåliga framtidsutsikter” (57 svar). Endast 25 svar angav ”låg status/dålig uppbackning” som skäl, Ibid.

makten som arbetsgivare och åtminstone delar av dess omhändertagande av veteranerna. Även om verket inte primärt har veteranfrågan som huvudfokus, ges däremot viktiga insikter i missionsverksamhetens villkor. Ett annat inslag som satte ljuset på veteranerna var dokumentärfilmen "Kongoveteranerna" av Marika Griehsel som sändes i Sveriges Television år 2014. Filmen hade framförallt fokus på veteranernas berättelser om deras erfarenheter från Kongo och skildrade några veteraners besök i landet.

Rapporteringen om veteraner kan man annars säga präglas av två huvudperspektiv. Det första syftar framförallt till att skapa debatt och bilda opinion genom att problematisera och peka på brister i stödet till veteranerna. Det andra perspektivet vill istället gå emot bilden att veteraner generellt har problem eller är ett samhällsproblem. Istället vill man avdramatisera och lyfta fram veternerna som grupp i positiv bemärkelse.

Det första problematiserande perspektivet förefaller vara det dominerande. Ett inslag som på ett djuplodande sätt speglar veteranproblematiken är *Uppdrag granskning* som år 2003 sände ett program med titeln "FN-soldater i kris" som handlade om utlandsinsatsernas villkor och inte minst de problem som soldater och veteraner kunde drabbas av. I en ledare från år 2012 i *Dagens Nyheter* med rubriken "Krigsveteraner: Bortom Slagfältet" påpekar Martin Liby Alonso att minst lika många soldater tar sitt liv efter kriget som sådana som stupar under konflikten. Han anför emellertid också uppgifter om att endast fem procent av de svenska veteranerna har någon form av psykiska problem och resonerar kring orsakerna bakom detta. Alonso menar också att de senaste årens veteranpolitik är helt nödvändig.¹⁴ Jan Strömberg (m.fl.) avfärdar i artikeln "Svenska krigsveteraner stupar i det tysta" i *Göteborgs-Posten* uppgifterna om att endast fem procent av veteranerna skulle ha psykiska problem till följd av sin tjänstgöring såsom alltför låga. Författarna anger en enligt deras mening troligare – och högre andel – nämligen 20 procent. Uppgiften bygger i sin tur på en extrapolering av tyska angivelser. Artikelförfattarna vill alltså lyfta fram de problem som finns i veterankollektivet och kräver därutöver att Försvarmakten skall ta sitt ansvar. På denna punkt jämför författarna de svenska veteranernas situation med den som de amerikanska vietnamveteranerna möttes av.¹⁵

Försvarspsykiatrikern Helena Prochazka svarar på Strömbergs (m.fl.) artikel i samma tidning med att några exakta uppgifter om svenska soldaters psykiska ohälsa (då) inte föreligger, men höjer ett varnande finger för att jämförelser med andra länder kan ge skeva resultat. Till skillnad från ett allmänt fokus på problemen intar Prochazka ett vetenskapligt-kritiskt perspektiv i diskussionen. Ett problem för Sveriges vidkommande är, menar hon, just en bristande statistik. Prochazka anför sedan uppgifter från en mindre studie på svenska soldater som tjänstgjort i Afghanistan som pekar på att mellan en och tre procent var drabbade av PTSD och en långt lägre andel av mer generell psykisk ohälsa än de tal Strömberg anför. Hon presenterar sedan ett antal handlingsplaner som Försvarmakten för närvarande arbetar med och avslutar sin artikel med att bestrida att Försvarmakten skulle gömma huvudet i sanden. Däremot åter-

¹⁴ Alonso, *Dagens Nyheter*, 2012-08-01.

¹⁵ Strömberg, *Göteborgs-Posten*, 2013-05-25.

står, menar hon, frågan om huruvida Sveriges veteraner endast är Försvarsmaktens eller om de är hela samhällets ansvar.¹⁶

Sveriges radios P1 sände under mars 2014 en programserie under rubriken ”När soldaten kommer hem” som satte ljus på några svenska soldaters förhållanden. Det nära en timme långa programmet med titeln ”Krigaren” handlar om en soldat som körde på en IED i Afghanistan sommaren 2010, varvid hans kamrat (Wallin) stupade och som idag lever som förtidspensionär med PTSD. Det andra programmet, ”Striden efter kriget” handlar om en veteran som lever med sviterna (PTSD) från sina upplevelser från Bosnien 1993 och hans mer än 20 år långa väg tillbaka. Programet därefter, ”Min son blev en krigare”, har ett anhörigperspektiv och utgörs av en intervju med ”Kongos” mor och handlar om hur hennes och hennes sons liv förändrades när han kom hem. Det sista programmet i serien, ”Vem tar hand om soldaten”, kan närmast sägas ha ett chefsperspektiv och utgörs av en lång intervju med Ulf Henricsson och hans erfarenheter av veteraner med framförallt psykiska men från BA01.

I denna genre av veteranbevakning med huvudsakligt fokus på problem, kan även Oisín Cantwells artikel i *Aftonbladet* med rubriken ”Tar försvaret hand om sina veteraner?” sägas passa in. Texten handlar om en man som dömts för mord på sin egen familj, ett fall som rönt viss uppmärksamhet. Gärningsmannen hade fyra utlandsmissioner bakom sig och Cantwell frågar sig dels om detta skulle kunna förklara agerandet, dels huruvida Försvarsmakten tar sitt ansvar. I artikeln tillstår att Försvarsmakten blivit bättre på området, men också att Försvarsmakten har all anledning att fortsätta detta arbete.¹⁷

Lotta Edholm och Allan Widman argumentar i en debattartikel i *Aftonbladet* bland annat för att det bör inrättas ett svenskt veterancentrum. De skriver förvisso att de flesta veteraner har positiva erfarenheter från sin utlandstjänstgöring, men menar att andra har sådana problem att den allmänna sjukvården inte är tillräcklig. Därutöver har de behov av att träffa människor som förstår vad de varit med om.¹⁸

Ytterligare ett perspektiv, denna gång med en något mer positiv vinkling är ett större reportage som *Dagens Nyheter* gjorde i september 2015. Det handlade om ammunitionsröjaren Roger Ivholm som förlorade båda benen i Afghanistan och hans väg tillbaka till yrkeslivet.¹⁹ Reportaget kan förvisso sägas handla om problem, närmare bestämt fysiska men, emellertid ligger fokus här snarare på övervinnandet av dem och vägen tillbaka.

Alla de nämnda reportagen och artiklarna kan sägas ha ett problemorienterat fokus. Ett fåtal artiklar har dock påträffats med en mer positiv vinkling på veteranerna som kollektiv. Exempel på det senare perspektivet är Anders Ramnerup, styrelseordförande för Sveriges Veteranförbund Fredsbaskarna. I hans debattartikel från år 2013 i *Svenska Dagbladet* med rubriken ”Krigsveteranerna tas inte tillvara i Sverige”, menar han att det ofta talas om varför det bedrivs internationella insatser och problem med PTSD, men i betydligt lägre utsträckning om att de som återvänder gör detta som rikare människor med nya perspektiv, en djupare självkännet och be-

¹⁶ Prochazka, *Göteborgs-Posten*, 2013-06-01.

¹⁷ Cantwell, *Aftonbladet*, 2015-05-12.

¹⁸ Edholm och Widman, *Aftonbladet*, 2015-05-28.

¹⁹ Granstrand, *Dagens Nyheter*, 2015-09-12.

tydande kulturell kompetens. Istället menar han att medierna ofta driver ett slags kollektiv tycka-synd-om-rapportering. Istället för PTSD, lyfter Ramnerup istället fram PTG, posttraumatiskt växande som en positiv effekt av tjänstgöringen utomlands.²⁰ En annan sådan artikel, skriven av docent Martin Neovius (m.fl.), med rubriken ”Sjukförklara inte krigsveteraner” presenterar resultaten av en genomförd undersökning. I denna studeras de militära utlandsveteraners psykiska hälsotillstånd och jämförs med den övriga befolkningens. Resultaten pekar på att veteraner som grupp generellt är friskare än genomsnittssvensken. Med detta i åtanke menar Neovius att ett entydigt fokus på PTSD riskerar att bli missvisande. I ljuset av hans resultat borde veteranstatusen istället användas som ett slags kvalitetsstämpel.²¹

Denna genomgång av förhållandevis nutida rapportering kring veteraner, antingen som individer eller som grupp gör inte anspråk på att vara heltäckande. Vad som utifrån den kartläggning som gjorts icke desto mindre förefaller vara det tongivande anslaget är veteranen som ett socio-mediskt problem, snarare än att deras kvalitéer betonas. Att de är selekterade, testade och övade för en tjänstgöring som ibland kan vara krävande eller att deras erfarenheter från sin tjänstgöring skulle kunna komma samhället till del förefaller i betydligt lägre utsträckning leta sig in i mediebruset. Som framgått i föregående kapitel finns även i veterankollektivet röster som varnat för ett alltför problemorienterat fokus. Även om veteraners problem naturligtvis inte skall döljas är den mediala slagsidan mot veteraners lidande och men problematisk, inte minst eftersom den riskerar att undergräva det arbete som görs med att uppvärdera utlandstjänstens meritvärde. Därutöver är den inte heller särskilt representativ för gruppen som sådan.

7.3 Två insatser i media: exemplen Kongo och Afghanistan

Den breda allmänhetens bemötande av veteranerna antas här till del sammanhånga med den bild som massmedier förmedlar av insatserna och inte minst hur angelägen missionen uppfattas vara av offentligheten. Studien av hur media bevakat internationella insatser sker här genom två fallstudier, närmare bestämt rör det Kongoinsatsen 1960–1964 samt den svenska insatsen i Afghanistan 2002–2014. Att brett undersöka nyhetrapporteringen *direkt* har inte bedömts som genomförbart inom ramen för rapportens uppdrag. I stället har framför allt sekundärlitteratur använts för att ge en bild av denna. Beskrivningen av den mediala rapporteringens huvuddrag från Kongoinsatsen bygger på Andreas Tullbergs avhandling *‘We are in the Congo now’. Sweden and the Trinity of Peacekeeping during the Congo Crisis 1960–1964*. Beträffande Afghanistan har Wilhelm Agrells bok *Ett krig här och nu. Sveriges väg till väpnad konflikt i Afghanistan* och Johanne Hildebrandts *Krigare. Ett personligt reportage om de svenska soldaterna i Afghanistan* använts. Eftersom de två senare verken inte på samma systematiska sätt som Tullberg studerar medias roll, har denna delundersökning också kompletterats med pressmaterial för att på så sätt teckna de huvudsakliga linjerna.

Båda insatserna spände över ett brett spektrum av uppgifter där enskilda kontingenter också hamnade i strid. Missionerna avvek av olika skäl således från idealtypiska, traditionella fredsbevarande insatser. Fallen har valts inte för att de speglar en normalbild, om det nu ens går att tala om en sådan, utan för att de just på grund av den särskilda profilen kan antas ha utmanat

²⁰ Ramnerup, *Svenska Dagbladet*, 2013-01-13.

²¹ Neovius (mfl.), *Svenska Dagbladet*, 2014-05-29.

den allmänna opinionens uppfattning om vad en utlandsinsats skall vara. Detta bör i sin tur ha medfört att underliggande tolkningsramar, tankemönster och problem tydligare kommer i dagen än om missionen förelöpte under mer oproblematiska och okontroversiella villkor. Urvalet bedöms kostnadseffektivt kunna teckna några av medielogikens konturer och ringa in några av problemen som är nära sammanbundna med sådana insatser. Ytterligare ett skäl att fokusera på mer högintensiva insatser sammanhänger med att fredsframtvängande insatser bedöms bli mer vanliga för Försvarsmaktens utlandsverksamhet. Därmed kan förhoppningsvis också för framtiden relevanta insikter på området vinnas kring kopplingen mellan mer intensiva och kanske kontroversiella operationer, mediebevakning och veteranernas känsla av stöd.

7.4 Kongo 1960–1964

7.4.1 Utgångspunkter

Andreas Tullberg analyserar Kongomissionen utifrån en kulturanalytisk ansats med Clausewitz teoribygge som utgångspunkt. Det senare består närmare bestämt av tre noder; folket, den politiska ledningen och det militära maktinstrumentet. Överfört till insatsen i Kongo laborerar Tullberg med tre olika prisma och deras skiftande förhållningssätt till varandra. Närmare bestämt rör detta den politiska, den militära och den allmänna opinionen. Centralt i Tullbergs analys är hur dessa tre arenors ”berättelser om Kongo” uppvisar harmoni eller disharmoni med varandra. I föreliggande rapport ligger emellertid fokus på just den mediala sfären (som hos Tullberg får representera folket och den allmänna opinionen). I Tullbergs undersökning studeras denna sfär främst genom *Svenska Dagbladets*, *Dagens Nyheter* och *Aftonbladets* rapportering. Med detta sagt kan inte det större sammanhanget såsom politiska omständigheter helt bortses ifrån. Av denna anledning uppmärksammas också de mest nödvändiga sådana förhållandena såväl för kongoinsatsens som för afghanistaninsatsens vidkommande.

Även om utrymmet här inte tillåter en redogörelse för Kongokrisens förlopp, måste ändå något kort sägas om de mer formativa skedena ur den svenska insatsens synpunkt. De första striderna som de svenska FN-soldaterna var inblandade i skedde under den 10:e bataljonens tjänstgöringstid (november 1960–juni 1961). Dessa rörde två tillfällen då svenska styrkor med uppgift att eskortera tåg angreps av krigare från Balubastammen och som rönt stor medial uppmärksamhet. Nästa betydelsefulla skede utgjordes av hösten och vintern 1961 då FN var på offensiven. Motståndaren utgjordes denna gång av katangaregimens gendarmeri och legoknektar och var en både bättre utrustad och organiserad motståndare. Det är också i detta skede som den svenska styrkan får förluster. Under denna fas genomfördes operation Rumpunch med syftet att avväpna Katangas trupper och arrestera utländska legosoldater. Det är också nu som Radio Katanga börjar sända propaganda riktad mot FN. Även operation Morthor – en fortsättning på Rumpunch – innebar strider (i synnerhet under september 1961), något som också gäller operation Unokat som utspelade sig i december 1961. Unokat är för övrigt det hittills enda brigadafallet som svenska styrkor genomfört skarpt under modern tid. Under 1961 fick den svenska styrkan också ansvaret för ett flyktingläger med omkring 40 000 invånare, något som innebar ytterligare betungande arbetsuppgifter. Åliggandena varierade således kraftigt, inom ett och samma förband fanns soldater som utkämpade regelrätta strider, medan andra hade andra mer typiska fredsbevarande åtaganden. 1962 blev i jämförelse med det föregående året ett förhållan-

devis lugnt och den svenska styrkan omgrupperade från Elizabethville till Kamina. Den 18:e bataljonen (som tog över i oktober 1962) var den bataljon som skulle engageras i strid för sista gången i Kongo (i december-januari 1963) – operation Grand Slam. Operationen innebar att Katangas trupper slutligen besegrades och Katangas tillvaro som utbrytarrepublik upphörde. Striderna innebar denna gång inga förluster för svenskarna.

En viktig fråga är givetvis vad som var möjligt att göra för dåtidens journalister. Hur såg möjligheterna ut för media att få information från insatsområdet? Det fanns såväl journalister som fotografer från de svenska tidningarna i Kongo. Rapporter avsedda för media produceras också av bataljonerna på plats. De senare måste dock först godkännas av FN innan det kunde reläas vidare till Arméstaben och dess pressavdelning för vidare distribution. Detta gjorde att bataljonernas rapportering fördröjdes. I sin tur innebar detta att annan media var snabbare och att bataljonen alltså fick vänta med att ge sin version av det inträffade, något som inte minst var en försvärande omständighet då insatsen periodvis var utsatt för desinformationskampanjer från Katangaregimen. Detta fick också vissa konsekvenser för anhörigstödet när soldaternas anhöriga vände sig till arméstaben med frågor. Arméstaben kunde inte alltid svara på frågor om exempelvis hur förbanden användes och vilka uppgifter de skulle få.²² I det här fallet var alltså den svenska lojala inställningen till FN men såväl för möjligheten att snabbt ge en officiell bild av olika händelser som för eventuella informationsåtgärder gentemot anhöriga.

7.4.2 Stödet för insatsen i Kongo i media och försvaret av tågtransporterna

I den svenska pressen fanns ett brett stöd för Kongoinsatsen. *Svenska Dagbladet* stödde beslutet att intervensera eftersom Sverige som neutralt land måste ta sitt ansvar. Däremot lyfte man också fram de olika svårigheterna som kunde möta den svenska insatsen. Den politiskt osäkra situationen framhölls som ett problem, men målet att ge alla människor i Kongo fred gjorde det ändå värt risken. Utöver detta framstod också den möjliga framgången för FN som mycket betydelsefull. Denna senare uppfattning kan för övrigt jämföras med de senare strävandena att få koalitionen i Afghanistan att hålla ihop. Även *Aftonbladet* stödde missionen; det var en riskfylld insats, men givet målsättningarna och att det låg i linje med svensk neutralitetspolitik kunde man inte annat än ge sitt starka stöd. Beslutet att sedan förlänga insatsen (från initialt en månad) mötte heller inget motstånd i media. *Svenska Dagbladet* menade på den punkten att det annars vore att förråda det kongolesiska folket och FN. Även bland allmänheten var stödet starkt. I en SIFO-undersökning gjord i november 1960 framstod allmänhetens värdering av insatsen ännu som mycket positivt – endast en procent såg den som ett misslyckande. Det bör påpekas att några större strider då ännu inte hade brutit ut. Generellt hade annars media litet förtroende för Kongo och det kongolesiska folket; det var ju därför FN skulle vara där.²³

De första stridigheterna som den svenska FN-kontingenten blev inblandad i skedde i samband med överfall riktade mot de tågtransporter som den fått i uppgift att skydda. Bakom dessa överfall låg krigare ur Balubastammen. I december 1960 blev en sådan transport angripen två kilometer söder om Luena. Vid angreppet dödades fem balubakrigare, medan två blev dödligt

²² Tullberg, 2012, s. 114–116, 176–177.

²³ Tullberg, 2012, s. 80–85.

sårade. Ingen svensk skadades och i pressmeddelandet försökte man undvika att incidenten skulle bli en sensationshistoria.²⁴

Svenska Dagbladet påminde läsarna om att detta var en historisk händelse eftersom det var 146 år sedan svenska soldater varit i strid (hit räknade man alltså inte de svenska frivilliga i exempelvis vinterkriget). Tidningen ifrågasatte inte de svenska soldaternas agerande, eftersom det ju trots allt var svenskarna som blivit angripna. *Aftonbladet* intog en liknande hållning, men kunde inte helt avhålla sig ifrån sensationalistiska inslag genom att påpeka att angriparna mejats ned likt gräset för en lie av svenskarnas eld.²⁵

En månad senare, i januari 1961, blev ytterligare en tågtransport angripen. Denna gång fick den svenska styrkan skadade, om än inte särskilt allvarligt. Förlusterna på motståndarsidan blev aldrig exakt klarlagda, men de rapporterades som omfattande. Den dramatiska händelsen gjordes till stora nyheter i såväl *Svenska Dagbladet*, *Dagens Nyheter* som *Aftonbladet* och presenterades genom ett rikt bildmaterial. Även denna gång beskrevs händelsen som ”historisk”. Inte på mer än 140 år hade svenska soldater skadats i strid. Rapporteringen, bland annat från *Aftonbladet*, var inlindad i ett militärt språkbruk. Striden hade enligt Tullberg alla ingredienser som krävdes för ett klassiskt krigsäventyr, ett främmande land, en osynlig motståndare och ett överfall i djungeln. *Dagens Nyheter* beskrev baluba-krigarna som stridslystna; trots omfattande förluster från svensk automatvapeneld angrep de om och om igen. Inga bilder visade däremot några döda krigare, då bilderna skulle kunna underminera stödet från allmänheten.

Ingen av de av Tullberg studerade tidningarna föreslog något tillbakadragande av den svenska styrkan, snarare tvärt om. *Dagens Nyheter* menade att motståndarna, även om de svenska soldaterna var överlägsna vad gällde vapen och utrustning, inte på något sätt var ofarliga för de svenska soldaterna. Tidningen ansåg också att man måste räkna med att förluster till följd av stridshandlingar särskilt skulle uppröra det svenska folket. En stark reaktion kanske heller inte vore onaturlig med tanke på att Sverige inte har denna typ av erfarenheter. Även *Aftonbladet* stödde insatsen, trots de hittillsvarande striderna. Att ha förhindrat den totala katastrofen (för Kongo) var gott nog och insatsen ansågs värd sitt pris. FN-bataljonen hade således alltjämt stort stöd hemifrån och bataljonchefen överste Anders Kjellgren medverkade flera gånger i svensk radio och pratade om bataljonen och dess uppgifter. På julafton sändes också ett tal som han höll.²⁶

Även om det ännu tidigt 1961 fanns få kritiska röster, publicerades ett par artiklar kring striderna kring tågtransporterna som soldaterna menade porträtterade dem på ett ofördelaktigt sätt. Tidskriften *SE* lade exempelvis stort fokus på att svenska soldater varit i strid och publicerade intervjuer gjorda på plats med några av dem. Grundtemat var den unga, oerfarna bataljonen som åkte ned till Kongo för att arbeta för freden, men fann sig vara mitt uppe i en krigszon. Reportaget kryddades med närgångna beskrivningar av stridens fasor. Tidskriften var däremot inte kritisk varken till uppdraget som sådant, eller till hur soldaterna hanterat situationen. Förhållandet var snarare det omvända. Tidskriftens insatser skall istället snarast betrak-

²⁴ Tullberg, 2012, s. 118–119.

²⁵ Tullberg, 2012, s. 119–120.

²⁶ Tullberg, 2012, s. 120–125.

tas som ett exempel på klassisk sensationsjournalistik, menar Tullberg. *SE* gjorde även intervjuer på motståndarsidan och byggde i en annan artikel upp stämningen såsom inför ett sportevenemang, redigerat som ett slags ”trash talk” mellan de båda sidorna. *SE*:s artiklar välkomnades inte av bataljonen och dess ledning skrev även ett brev till tidskriftens redaktion med sina klagomål (som både publicerades och besvarades). Kritiken riktades bland annat mot att *SE*:s artiklar kunde försvåra den svenska bataljonens arbete och utsätta dem för större faror, att beskrivningarna av striderna varit överdrivna och getts en onödigt bloddrypande gestaltning samt att den var sensationalistiskt skriven överhuvudtaget.²⁷

Det generella mönstret från rapporteringen präglades dock av en tematik som handlade om svensk militär effektivitet. Fokus låg på *vad* soldaterna gjorde och *hur* de gjorde det. Man kan säga att de svenska FN-soldaterna porträtterades som just soldater och att våldsanvändningen de tvingats till sågs som nödvändig och inom uppgiftens ramar. Att svenska soldater skjutit och dödat ofta unga baulubakrigare beväpnade med pilbågar och spjut blev alltså inte det ledande temat. En anledning till detta var inte minst att kontrahenten under loppet av 1961 skiftade till gendarmeriet i Katanga som uppfattades vara en mycket allvarligare motståndare, bland annat för att styrkan innehöll europeiska legosoldater. Balubakrigarna fyllde snarare rollen som ”den andre” och beskrevs som vilda, aggressiva, militärt inkompetenta och irrationella, alltså precis det man menade att den svenska styrkan inte var. Exotiseringen av dessa hade åtminstone till del att göra med att media inte kunde få dem att passa in i den större övergripande berättelsen om avkolonialiseringen.²⁸

7.4.3 Striderna 1961 – Operationerna Rumpunch, Morthor och Unokat

Större uppmärksamhet, inte minst internationellt, kom striderna under 1961 att få. Den 12:e svenska bataljonen medverkade i operation Rumpunch som syftade till att avvärja katangesiska trupper och gripa utländska legosoldater. Bataljonen medverkade även i operation Morthor, som utfördes i liknande syften. Fram till den 20:e september, varefter en temporär vapenvila trädde i kraft till december, hade den svenska styrkan förlorat två soldater som stupat, en handfull som sårats och ett tiotal soldater som hamnat i chock. Under 1961 startade utbrytarrepubliken Katangas informationsministerium också en anti-FN kampanj, en psykologisk påverkansoperation.²⁹

I Operation Unokat – striderna i december – deltog sammanlagt 4 600 FN-soldater. Syftet var nu att bryta motståndet med våld. Det svenska bidraget till FN-insatsen utgjordes av den 12:e bataljonen som då var på väg att rotera hem och 14:e bataljonen som var på väg att rotera in. Striderna var denna gång bitvis ganska hårda och operation Unokat resulterade i tre stupade, närmare 20 skadade till följd av olyckor och stridsskador samt ett tjugotal soldater som drabbades av mentala sammanbrott för den svenska kontingentens vidkommande.³⁰

²⁷ Tullberg, 2012, s. 126–129. En undersökning som gjordes på de soldater som ville rekapitulera menade att media framställt tjänstgöringen i Kongo som farligare än den var och menade att sensationsjournalistiken skrämde upp anhöriga i onödan, *Ibid*, s. 144.

²⁸ Tullberg, 2012, s. 129–133.

²⁹ Tullberg, 2012, s. 151–153.

³⁰ Tullberg, 2012, s. 154–156. En belysande uppgift i sammanhanget är att den svenska granatkastarplutonen sammanlagt avfyra 2 248 granater under december månad, varav 940 enbart den 16:e december.

Ett flertal anledningar bidrog till att Kongo-missionens eftermäle kom att bli grumligt. Tullberg menar att detta kan hänföras till medierapporteringen som påverkades av flera faktorer. En hade att göra med den politiska oron det medförde att europeiska FN-medlemsländer blev oense i sin syn på FN:s verksamhet. Vissa länders regeringar och media blev djupt kritiska mot missionen, varvid vissa gick så långt att de hävdade att den svenska insatsen närmast var att betrakta som ett slags illegitim aggression i Kongo. Den andra faktorn hade att göra med kriget självt som svensk media givetvis också rapporterade om. Ytterligare en anledning hängde samman med Katanga-regimens desinformation och psykologiska krigföring. Ett exempel på hur kritik i internationell press letat sig in i var en artikel som publicerades den 14:e september 1961 och som gick tillbaka på den brittiska *Daily Express*. I artikeln framställdes de svenska soldaterna som hantlangare i en Hitler-liknande invasion av Katanga. *Aftonbladet* menade att detta var såväl felaktigt som orättvist och blev en av de mest uttalade rösterna för FN-operationen i Katanga. *Svenska Dagbladet* hade däremot färgats av den internationella kritiken och råkat i tvivelsmål om huruvida FN:s aktioner (i detta fall operation Morthor) i Katanga verkligen hade stöd i FN:s stadgar. Frågan om *varför* FN agerade som det gjorde blev alltså viktigare än *hur* de svenska soldaterna uppträdde.³¹ Detta var en betydelsefull skillnad i jämförelse med försvaret av tågtransporterna.

Dag Hammaskjölds död gjorde att fokus tillfälligtvis skiftade, men frågan om missionens legitimitet dök upp igen i december 1961 i samband med operation Unokat. Den svenska regeringen var stärkt i sin position och hade inga planer på att dra tillbaka styrkan som man försvarade med att det var en FN-styrka. Skulden för problemen lade man på de vita legoknektarna (som huvudsakligen kom från Belgien, Frankrike och Storbritannien) som uppträdde på den katangesiska sidan. Därutöver menade regeringen att missionen var i det kongolesiska folkets intresse. Eftersom regeringen stod fast blev det svårare för pressen att driva en annan linje. Hållningen var att det var FN som slogs i Kongo som Sverige lämnat ett bidrag till. Av denna anledning ansågs Sverige inte befinna sig i krig; det var i sådana fall FN som gjorde det. Inget politiskt parti motsatte sig heller truppen i Kongo. Däremot var den svenska pressen tvungen att förhålla sig till kritiken mot Kongo-insatsen som yttrades inom världssamfundet. Framförallt franska, belgiska och brittiska artiklar var svåra att kategorisera för svensk press. Rörde det sig om FN-allierade med en annan åsikt eller om företrädare för fienden?³²

I december, före operation Unokat stod åtminstone *Aftonbladet* på FN:s sida, men man menade att FN så långt hade misslyckats med sina målsättningar. Nu gällde det emellertid inte att svika FN, enligt tidningen. Dagen före det storskaliga anfallet mot Camp Massart vidhöll regeringen sin position men insisterade att kalla operationen för ett ”polisuppdrag”. Såväl Högerpartiets som Folkpartiets ledare understödde regeringens linje. Centerpartiet undrade däremot var gränsen egentligen gick mellan en polisiär operation och att lägga sig i ett lands inre angelägenheter egentligen gick. Från socialdemokratiskt håll kritiserades vissa mediers underlåtenhet att skilja på Sverige och FN i sin rapportering. Mellan raderna låg att man ansåg att Sveriges goda relationer med FN var överordnat en eventuell framgång i Kongo. Ett problem

³¹ Tullberg, 2012, s. 158–161.

³² Tullberg, 2012, s. 162–165.

för soldaterna på marken som stod i begrepp att genomföra en militär operation, var att de ansågs vara ett slags poliser. Varken polisen eller FN hade några fiender, men det har ju soldater. Utöver detta beskrevs verksamheten, även sådan som var i högsta grad planerad av FN, som kaotisk, okontrollerad och förvirrande.³³

I december lyfte media ånyo upp frågan om operationens legalitet. *Svenska Dagbladet* frågade sig med vilken rätt FN angrep gendarmeriet, och menade att handlandet innebar att FN tog ställning för den kongolesiska centralmakten mot Katanga, med andra ord blandade sig en nations inre angelägenheter. *Aftonbladet* svarade och menade att *Svenska Dagbladet* alltså ansåg att Tshombes regering vore att betrakta som en legal regering, vilket den enligt tidningen knappast var. I slutet av december hördes mer kritiska röster från en grupp som sedermera skulle kallas ”Katangalobbyn”. I *Dagens Nyheter* den 18:e december publicerades delar av deras program. De menade det vara skamfyllt att moderna svenska jetplan användes för att angripa postkontor, radiosändare och andra civila mål, liksom att svenska granatkastare sattes in mot sjukhus och att svenska soldater sattes in mot kongoleser för att deras ledare uttryckt en önskan om att leva i oberoende och fred. Katangalobbyn angrep även den FN-vänliga svenska opinionen och menade att den höll sig med dubbla måttstockar gentemot den tredje världen. Å ena sidan existerade enligt dem ett brett stöd för människors rätt till frihet, självständighet och självbestämmande, å andra sidan ansåg man att den svenska insatsen i Katanga beskrevs på ett heroiskt sätt. Man menade det vara groteskt att använda svenska soldater mot frihetskämpar. *Aftonbladet* bemötte kritiken och menade att Sveriges rykte knappast stod på spel, och frågade sig samtidigt varför Katangalobbyn var så angelägen om att Sverige skulle ha ett gott rykte bland Europas fascister och Sydafrikas förtryckare.³⁴

Katangalobbyns ilska opposition mot det svenska deltagandet hördes under hela 1962. Den utländska FN-kritiska pressen kom att betrakta den svenska regeringen som en stark supporter av de krigsliknande handlingarna i Kongo. Kritiken hade under det tidiga 1962 blivit så högljudd att Östen Undén personligen publicerade ett öppet brev i en av de ledande belgiska tidningarna, *Le Soir*, i vilket han bemötte kritiken.³⁵

Medan pressen nu framförallt hade en högre politisk abstraktionsnivå i rapporteringen från Kongo, var det framförallt *Arménytt* (som riktade sig primärt till värnpliktiga och reservofficerare) som skrev om händelserna från ett militärt perspektiv. Här lyftes flera olika saker fram så som hur väl materielen och svenska soldater fungerade, men också berättelser från striderna, varav en del faktiskt också handlade om dödandet av motståndare och känslor av obehag efteråt. Här framfördes beröm för den svenska utbildningen, men även olika identifierade svagheter pekades ut. Till skillnad från *Dagens Nyheter*, *Svenska Dagbladet* och *Aftonbladet* hade emellertid *Arménytt* en betydligt mindre och mer specificerad läsekrets.³⁶

Men även om det officiella Sveriges inställning till insatsen, huvudsakligen beskriven som en FN-mission utan fiender och som egentligen inte ägnade sig åt strid, rapporterade pressen från

³³ Tullberg, 2012, s. 165–167.

³⁴ Tullberg, 2012, s. 168–169.

³⁵ Tullberg, 2012, s. 168–170.

³⁶ Tullberg, 2012, s. 171–175.

sådana interiörer. I september 1961 beskrev exempelvis *Aftonbladet* scener där artilleripjäser och stridsfordon övergivits, strömförsörjningen och kommunikationerna brutit samman och brända FN-soldaters lik som satt i ett fordon. Lägesbeskrivningarna kunde ibland bli än värre beroende på katangesiska psykologiska operationer som beskrev FN förbandens nära förestående nederlag på enskilda avsnitt.³⁷ Dessa riktade sig särskilt mot de stater som bidrog med FN-soldater. Budskapen tenderade att överdriva förluster, att FN-soldater deserterade eller ville åka hem samt överdriven brutalitet. De fungerade förhållandevis väl vilket även den svenska kontingentsledningen var medveten om. Den dåvarande chefen Jonas Værn menade i en rapport att även då FN tillbakavisade sådana uppgifter, lämnade de ändå ett intryck av ”ingen rök utan eld”. Då man hade goda anledningar att misstänka att man var utsatta för psykologiska påverkansoperationer inleddes en studie av rapporteringen, utförd av MPI, baserad på kvantitativa metoder. Studien som publicerades i februari 1962 gav vid handen att tidningar som var övervägande positiva till FN-insatsen under samma period ändå publicerade fler artiklar med FN-negativa budskap.³⁸

Det som framstår som det viktigaste för soldaterna beträffande rapporteringen var *hur* de genomförde sina uppgifter snarare än det politiska och moraliska stödet för *vad* de gjorde. *Dagens Nyheter*s Sven Öste som var stationerad i Elisabethville åtnjöt särskilt förtroende från Værn. Öste skildrade krigets brutalitet och offer från båda sidorna; han riktade också kritik mot FN:s uppträdande. Av denna anledning gavs Östes rapportering ett intryck av objektivitet och med dess hjälp ansågs också många av de mer propagandistiska uttalandena kunna bemötas.³⁹

Medan soldaterna i september och december 1961 ville att pressen skulle fokusera på ”hur-frågorna”, medförde striderna i området ett skifte till ”varför-frågor”. Detta hade inte minst att göra med att svensk media hade att bemöta sådant som skrevs i internationell press. För soldaterna i Kongo innebar detta att svensk media missade hur väl de svenska kontingenterna skötte sig i strid och istället ägnade sig åt att diskutera politik. Rapporteringen om soldaternas gärning handlade snarare om huruvida deras militära insatser var något som svenska fredsbevarare borde ägna sig åt än om det de gjort i sig var väl utfört. Diskussionen fördes således på ett annat plan än det av trupperna önskade, och många började jämföra med det stöd andra länders kontingenter fick hemifrån.⁴⁰ Detta skall för övrigt visa sig vara ett återkommande tema.

En motståndare som pressen och i synnerhet *Aftonbladet* hade lätt att hysa antipatier emot var de cirka 500 huvudsakligen franska och belgiska legoknektar som var involverade på den katangesiska sidan. De utmålades generellt som ett slags kolonialismens avskum och passade rätt väl in i tidningens politiska analys av Kongokrisen. Det katangesiska gendarmeriet (huvudsakligen bestående av kongoleser) beskrevs istället som vilseledda människor. Att just utländska legoknektar porträtterades som huvudfienden passade väl in i en svensk förförstå-

³⁷ Tullberg, 2012, s. 182–183. Ett sådant budskap hade exempelvis letat sig in i *Svenska Dagbladets* nyhetsrapportering den 16/9-1961, Ibid.

³⁸ Tullberg, 2012, s. 184–185.

³⁹ Tullberg, 2012, s. 185–186. För internt bruk kunde även bataljonstidningen *Djungeltelegraf*en användas för att bemöta viss kritik i pressen, exempelvis utspel från den så kallade Katangalobbyn, Ibid, s. 192. Detta utbyte skedde dock så att säga mellan press och soldater, inte mellan press och allmänhet.

⁴⁰ Tullberg, 2012, s. 198–199.

else, men innebar att förståelsen för konflikten endast blev partiell eftersom det skymde den inre dynamiken i Kongo.⁴¹

En omständlighet som också tilldrog sig medial uppmärksamhet var det flyktingläger som den svenska kontingenten blev ansvarig för att driva 1961. Detta var ett läger ingen ville ha. Flyktingarna ville inte vara där, men i brist på bättre alternativ stannade de. Svenskarna ville inte heller driva det, om inte annat av resursskäl. Lägre som rymde omkring 40 000 människor, varav vissa element dessutom var beväpnade, sköttes av på sin höjd 100 svenska soldater. Av den anledningen var givetvis ordning och reda och ett fast uppträdande nödvändigt. I vissa fall tvingades soldaterna också till våldsanvändning och minst en av flyktingarna sköts till döds av en svensk soldat. Under 1962 omgrupperade den svenska kontingenten från Elizabethville till Kamina. Orsakerna hade bland annat att göra med att man i samband med hanteringen av flyktinglägret ovanpå allt annat blev överbelastad med arbete. Lägre drog också till sig journalister. Till detta skall även läggas att delar av mediebevakningen från lägre präglades av vad soldaterna uppfattade som bristande sammanhang och av överdrifter. Enligt Djungeltelegrafens rapporter observerades flyktinglägret noga och varje misstag granskades med ett förstoringsglas. Att stanna hade riskerat såväl bataljonens som Sveriges rykte menade man.⁴²

I media svängde debatten under det sena 1961 och 1962 hos borgerliga tidningar. Man menade att det rikare Katanga hade större möjligheter för självständighet och mer gynnsamma förutsättningar för ett samhälle som påminde om västerländsk demokrati. Det är således under det för den svenska kontingenten förhållandevis lugna 1962 som pressen stod längst ifrån varandra. *Svenska Dagbladet* beskrev FN-insatsen som felaktig, imperialistisk och illegitim, medan *Aftonbladet* betraktade den som olycklig, men nödvändig. Den 18:e bataljonen som roterade ned i oktober 1962 var den bataljon som skulle engageras i strid för sista gången i Kongo. De för svensk del lyckosamma striderna inom ramen för operation Grand Slam innebar att opinionen ensades. Kritiken från höger mildrades, medan stridernas utgång erbjöd en exit-strategi. Eftersom ett självständigt Katanga inte längre framstod som ett realistiskt alternativ, tystnade också den internationella kritiken mot FN.⁴³

Den svenska styrkan förlorade totalt 19 soldater i Kongo. I Sverige publicerades namn, ålder och bild på alla soldater som stupat. I retoriken kunde de döda användas som en symbol för svensk hängivenhet gentemot FN. Till detta kan också läggas att det offer Dag Hammarskjölds död representerade i någon mån också färgade av sig på rapporteringen kring övriga stupade.⁴⁴

7.4.4 Sammanfattning

Det svenska deltagandet i Kongoinsatsen hade brett stöd i såväl riksdag som regering. Detta möjliggjordes av att det gick att argumentera för att det var FN – inte Sverige – som bedrev operationerna. På ett lite paradoxalt sätt kunde man stödja insatsen utan att som vid mer konventionella krigssituationer i samma utsträckning understryka de svenska soldaternas insatser genom att offentligt sätta ljuset på *vad* och *hur* de genomförde sitt uppdrag. Detta hängde i sin

⁴¹ Tullberg, 2012, s. 200–205.

⁴² Tullberg, 2012, s. 210–217 och 231–235.

⁴³ Tullberg, 2012, s. 239–240, 250–253.

⁴⁴ Tullberg, 2012, s. 219–225.

tur samman med att Världssamfundets medlemmar hade olika syn på insatsen. För de svenska FN-soldaterna i Kongo var detta rimligtvis både bra och dåligt. Bra eftersom missionen som sådan hade ett brett politiskt stöd; dåligt eftersom den implicita förutsättningen för stödet var att det var FN som organisation och inte nödvändigtvis den svenske FN-soldaten som i första rummet kom i åtnjutande av stödet.

FN-operationer skulle dock i idealfallet inte involvera våldsanvändning. Våldsutövningen i Kongo kunde alltså förstås som ett tecken på misslyckande. Detta bidrog också till att ”störa” tolkningen av FN-insatsen. Bataljonens medlemmar kunde vinna strider och uppträda heroiskt, men segern kunde inte firas på grund av det politiska sammanhanget. Varken Sveriges regering eller FN kunde retoriskt erkänna att ett krigstillstånd rådde, eftersom detta skulle innebära ett erkännande av ett misslyckande. Av inte minst dessa skäl kom rapporteringen att förskjutas bort från soldaternas insatser.

7.5 Insatsen i Afghanistan 2002–2014

Hur har då medias rapportering om den svenska insatsen i Afghanistan, även denna med svenska mått mätt en högintensiv operation, sett ut? Krigsjournalistikens betingelser har genomgått stora förändringar under senare decennier, vilket gör att något först måste sägas om vad som var möjligt för journalisterna att veta då denna pågick.

7.5.1 Utgångspunkter

Krigskorrespondenten Johanne Hildebrandt pekar på det förhållandet att många nyhetsredaktioner skurit ned på utlandsbevakningen då insatsen pågick och att det saknades resurser att sätta rapporterade skeenden i en större begriplig kontext. Istället gjordes uttryckningar där exceptionella händelser bevakades genom ett slags punktinsatser. Därtill kom att politikerna försökte tona ned vad som hände i Afghanistan. Att svenska soldater dödade talibaner var inget som genererade politiskt kapital hemma, menar Hildebrandt. Situationen blev knappast bättre av att den politiska nivån, enligt henne också tycktes sakna större överblick över situationen. Formuleringarna som närmare styrde den svenska styrkans målsättningar var vaga och konkreta svar på vad som skulle uppnås var få. Varken regeringen eller riksdagen föreföll, enligt Hildebrandt, ha riktig kontroll på situationen, vilket hon menar resulterat i att soldaterna möttes av okunskap och misstro när de kom hem.⁴⁵

Varken media eller den politiska sfären tycks alltså ha haft särskilt goda möjligheter att förklara för allmänheten vad Sverige och svenska soldater egentligen gjorde i Afghanistan om man får tro Hildebrandt. Detta hade inte minst att göra med att Afghanistaninsatsen, liksom den i Kongo, med tiden kom att ändra karaktär över tid. Insatsen i Afghanistan började för Sveriges del som en begränsad insats med samhällsbyggande ambitioner men ändrades i takt med USA:s strategiska förskjutningar på andra arenor (Irak) till att så småningom övergå i upprorsbekämpning. Det som hade börjat som en insats med en profil som allmänheten vanligtvis hade en högre grad av acceptans för, övergick till uppgifter som låg längre bort ifrån dem som svensk trupp traditionellt hade varit involverade i.

⁴⁵ Hildebrandt, 2011, s. 17 och 75.

Utvecklingen belyses väl av Wilhelm Agrell.⁴⁶ Han menar att politikerna förvisso kunde sakna djupare insikter i Afghanistaninsatsens närmare mål och metoder, men han menar också att det fanns drag av manipulation med i spelet. När krigströskeln väl överskreds genom att ISAF övergick till upprorsbekämpning, teg alla, enligt Agrell. De svenska regeringarna skickade större och tyngre beväpnade kontingenter till något som man inte benämnde krig. I regeringens proposition från 2010 beskrevs ISAF:s nya strategi utan att just begreppet upprorsbekämpning nämndes. Situationen var surrealistisk, anser Agrell. Att ISAF gått över till att bedriva upprorsbekämpning var känt över hela världen men framställdes som okänt i Stockholm. Orsaken bakom detta låg bland annat i att insatsen hösten 2010 var omstridd. Tidigare hade Afghanistaninsatsen förhållandevis smärtfritt kunnat förankras i riksdagsbesluten, men svenska förluster och en negativ utveckling för säkerhetsläget i Afghanistan gjorde att insatsen alltmer började ifrågasättas.⁴⁷

Agrell menar alltså att den svenska Afghanistanpolitiken och den väpnade insatsen där genomgående kännetecknades av brist på transparens. Relevant information och vad som faktiskt hänt på plats redovisades sparsamt och ibland i förskönande eller missvisande form. Vid ingen tidigare internationell insats har heller så mycket information sekretessbelagts. Agrell menar att traditionen från det kalla krigets förnekande av relationer med väst förefaller ha uppstått i ny form, denna gång på de internationella insatsernas arena.⁴⁸ Informationsförhållandena och de politiska övervägandena spelade således en stor roll för vad som överhuvudtaget var möjligt att rapportera och vad man rapporterade om.

7.5.2 Missionens risker i medial belysning

I en närmast profetisk debattartikel i *Dagens Nyheter* med rubriken ”Snart stupar svenska soldater i eldstrid” från september 2005 påpekar brigadgeneral Anders Brännström och överstelöjtnant Per-Erik Korström förhållandet att Sveriges deltagande i en ny typ av internationella operationer också kommer att innebära att den svenska allmänheten får vänja sig vid tanken på att svenska soldater kan komma att stupa i strid.⁴⁹

⁴⁶ Agrell, 2013, passim.

⁴⁷ Agrell, 2013, s. 331–332. En sådan kritisk artikel mot insatsen skrevs exempelvis av miljöpartisten Peter Eriksson och som publicerades i *Göteborgs-Posten*. Han kritiserade där allianspolitikernas villighet att utöka det militära engagemanget och ville istället se ett tydligare fokus mot bistånd och uppbyggnaden av en rättsstat. ”Det är få som påstår att den militära strategin har lett till upprätthållande av stabilitet och säkerhet, demokrati och mänskliga rättigheter för det afghanska folket, i motsats till alliansens påstående. Nu gäller det att våga ompröva misslyckandet utan att vända Afghanistan ryggen.” Eriksson gör vidare gällande att dokument som tillgängliggjorts via Wikileaks visade att ”[...] kriget i Afghanistan är mycket värre än vad som rapporterats tidigare” Även om artikeln förvisso var kritisk mot Sveriges deltagande som sådant riktades dock ingen kritik mot de svenska soldaterna eller kontingentens agerande per se, Eriksson, *Göteborgs-Posten*, 2010-08-05.

⁴⁸ Agrell, 2013, s. 324–325.

⁴⁹ Brännström och Korström, *Dagens Nyheter*, 2005-09-29.

Vi är övertygade om att huvuddelen av den svenska allmänheten inte inser vilka ändrade förhållanden som föreligger. Vi är också övertygade om att, om viljan finns hos våra beslutsfattare, åtgärder kan vidtas för att lindra de negativa effekterna av det ökade svenska internationella engagemanget. Vårt resonemang utgår från det förhållandet att svenska soldater kommer att stupa i eldstrider och annan verksamhet kopplad till militära operationer när den internationella ambitionsnivån förändras. Dessutom kommer våra soldater att utsättas för psykisk och fysisk press i en för oss hittills okänd omfattning. Vi menar att Sverige som nation i förut okänd grad behöver vänja sig vid tanken att många familjer mycket påtagligt kommer att drabbas, i och med att familjemedlemmar stupat eller skadats i strider. Detta är en situation, som många länder för närvarande upplever, men som vi i Sverige dessbättre varit i stort sett förskonade från i snart 200 år. Under några år på 1960-talet upplevde vi något av detta när Sverige deltog i FN-insatsen i Kongo.⁵⁰

Artikeln kan sägas vara ett förebud om det moderna intresse för veteranpolitik som då knappt låg i startgroparna och som i ännu lägre grad hade formaliserats. Artikeln presenterar en tydlig motivering till varför en sådan politik behövs och ger även stöd för ett utvidgat veteranperspektiv (som inkluderar soldater från fredsbevarande operationer och inte enbart inbegriper ”traditionella” veteraner). Men den ger också en uppriktig bild av vad man tror att internationella operationer med ny profil skulle få för konsekvenser, nämligen förluster i form av stupade soldater. Detta skulle inte låta vänta på sig särskilt länge. Två månader senare var de ett faktum.

De första svenska förlusterna i Afghanistan var Tomas Bergqvist och Jesper Lindblom som tillhörde specialförbandet SSG och som stupade 2005. Den 25 november 2005 rapporterade *Aftonbladet* att en svensk soldat omkommit och tre skadats av en fjärrutlöst vägbomb (en så kallad IED) i Afghanistan. Överbefälhavare Håkan Syrén's pressmedelande citeras, i vilket han med djup sorg konstaterade det inträffade. Artikeln är försedd med en kort faktaruta om pågående svenska utlandsmissioner samt information om den svenska kontingenten i Afghanistan.⁵¹

Dagen efter publicerade samma tidning tre artiklar varav den första egentligen inte tillförde någon ytterligare information bortsett från att det starkare betonades att det rörde sig om en fjärrutlöst laddning (med andra ord var en medveten gärning). Den andra artikeln fokuserade istället på säkerhetsfrågor kopplade till försvarets materiel med rubriken ”De kunde räddats av splitterskyddet i nya superjeepen” (varmed man avsåg terrängbilen ”Galten”). Här förs också ett resonemang om avvägningen mellan pansarskydd och förmågan att uppträda med förtroende och kommunicera med lokalbefolkningen. I artikeln nämns också att samtliga partier utom Vänsterpartiet är positiva till att öka den svenska kontingentens numerär i landet.⁵² Den tredje artikeln fokuserade sedan på det faktum att tre av de fyra inblandade i attentatet tillhörde specialförbandet SSG samt att försvaret arbetar på att få fram flygtransport med tillräcklig medicinsk kapacitet så att de skadade kan flygas från Afghanistan. En av de skadade soldaternas tillstånd beskrivs som kritiskt.⁵³

Den 27 november följer *Aftonbladet* upp händelsen med två artiklar. Den ena av dem har ett mer sensationsjournalistiskt perspektiv med rubriken ”Döde soldaten tillhörde hemlig elitstyrka”. Här är det istället förbandet SSG som står i fokus. ”Styrkan har utkämpat flera eld-

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Olsson, *Aftonbladet*, 2005-11-25.

⁵² Olsson och Petersson, *Aftonbladet*, 2005-11-26.

⁵³ Olsson, *Aftonbladet*, 2005-11-26.

strider under tidigare utlandsuppdrag. Men allt är hemligt” lyder underrubriken.⁵⁴ Den andra artikeln behandlar sedan tillståndet för de tre skadade soldaterna, nämner att de nu flugits till Europa samt att minnesceremonier har hållits både vid Högkvarteret i Sverige och på plats i Afghanistan där en brittisk präst höll ett känsloladdat tal.⁵⁵ Dagen efter, den 28 november, publicerar sedan *Aftonbladet* en artikel där den stupade soldatens identitet avslöjas; Jesper Lindblom. Kollegor och vänner tecknar ett bakgrundsporträtt av honom som person och artikeln innehåller även en kortare redogörelse för hans militära karriär.⁵⁶

Den nionde december rapporterade *Aftonbladet* att också Tomas Bergqvist avlidit till följd av sina skador. Rapporteringen är klädd i neutrala ordalag, sjukvårdsförhållandena för soldater med skyddad identitet berörs och det nämns att de skadade efter händelsen vårdats på ett särskilt sjukhus för detta ändamål ”någonstans i Europa”. Området där attentatet inträffade beskrivs av generallöjtnant och Försvarmaktens insatschef Jan Jonsson som det lugnaste i landet. Jonsson nämner även att splitterskyddade fordon trots detta redan hade beställts före attentatet. I artikeln anges även att riksdagen beslöt att styrkan i Afghanistan skall fördubblas, från omkring 100 till 200 personer.⁵⁷

Året därefter, 2006 publicerade *Dagens Nyheter* en artikel med rubriken ”Attacker mot svenskar i Afghanistan hemlighålls”. I korthet menar artikelförfattaren att Försvarmakten undanhållit information om säkerhetsläget i det område där den svenska styrkan huvudsakligen befann sig. *Dagens Nyheter* menar att minst tre attacker mot svensk eller svenskledd personal inträffat det senaste året och som Försvarmakten skall ha hemlighållit, två av dessa incidenter skall inte ens försvarsutskottet ha informerats om. Den springande punkten i artikeln är att den politiska ledningen inte anser sig fått en tillräcklig information från Försvarmakten om insatsområdets beskaffenhet.⁵⁸

År 2007 gjorde *Expressen* ett slags uppföljning kring det inträffade med Tomas Bergqvist som huvudperson. Fokus låg återigen åt det mer sensationsjournalistiska hållet. De bärande ingredienserna var det faktum att förbandets medlemmar hade hemliga identiteter, att Tomas varit i strid i Kongo 2003 samt att hans föräldrar enligt tidningen först vid begravningen fått vetskap om vad sonens närmare sysselsättning hade bestått i.⁵⁹

Wilhelm Agrell menar att även om dödsfallen förvisso uppmärksammades kom mycket av den efterföljande diskussionen att handla om tekniska frågor, exempelvis kring förekomsten av pansar på soldaternas fordon.⁶⁰ Det ligger en hel del i detta. Vad som är intressant är att denna nyhetsbevakning skedde med viss fördröjning och möjligen berodde detta på att information tillgängliggjorts först senare.

Expressen publicerade sent år 2007 en hel rad artiklar med ett sådant tekniskt fokus. Den 12 november detta år publicerades hela fem separata artiklar. En av dem är närmast ett slags have-

⁵⁴ Castelius och Petersson, *Aftonbladet*, 2005-11-27.

⁵⁵ Olsson, *Aftonbladet*, 2005-11-27.

⁵⁶ Olsson, *Aftonbladet*, 2005-11-28.

⁵⁷ Holmberg, *Aftonbladet* 2005-12-09.

⁵⁸ Stenberg, *Dagens Nyheter*, 2006-05-27.

⁵⁹ Osign., *Expressen*, 2007-11-15

⁶⁰ Agrell, 2013, s. 241.

riutredning där 2005 års förluster går igenom kronologiskt med precisa tidsangivelser över förloppet. Andra fokuserar på sjukvårdsfunktionens transportförmåga och problem som kantat undsättandet av skadade. Den femte artikeln denna dag hade i kontrast till de övriga ett mer personligt fokus, under rubriken "Dödade Jespers mamma: "De är hjältar."" Här uppmärksammades återigen också det faktum att den avlidne var medlem av ett specialförband och de villkor som detta medförde för de anhöriga.⁶¹ Dagen efter publicerade *Expressen* ytterligare fem artiklar på detta tema. Den första av dem har rubriken "Politik väger tyngre än risken för soldaten" och är en intervju med före generalläkaren Sture E. Andersson och fokuserar på att den militära sjukvårdsfunktionens rutiner och materiel inte är till fyllest i Afghanistan. Hanterandet av de skadade betraktas som en "skandal" och en överlagd politisk risk. Två uppföljande artiklar gör gällande att generalläkaren redan 2004 framfört krav på förbättringar som dock klingat ohörda. Den andra består av en intervju med värnpliktsrådets två ordföranden som i princip upprepar generalläkarens ståndpunkt och anser det "obegripligt att försvarsmakten inte gjort något". Ytterligare en artikel upplyser läsaren om att totalt 131 ISAF-soldater stupat under 2007, medan den femte artikeln denna dag handlar om det politiska efterspelet. "Riksdagen kräver svar av försvaret" är rubriken och nu handlar det alltså om politiskt ansvarsutkrävande.⁶²

Avsaknaden av kontextualisering är slående; resonemang såsom att den bristande sjukvårdsberedskapen möjligen skulle kunna sammanhålla med att området förklarats vara det lugnaste i landet – fram tills dess att vägbomben utlöstes det vill säga – förs exempelvis inte fram. Inte heller ges någon närmare geografisk kontext i form av avstånd, flygtider och liknande. Det är ett slags fredstillvarons perspektiv som skymtar fram; vad Sverige än gör i Afghanistan så framställs det inte som en del i en större militär operation.

Expressen fortsätter följande dag, då man publicerar tre texter på temat ansvarsutkrävande. Artikeln med rubriken "Vi kände inte till rapporterna" är ett reportage där *Expressen* ställer ansvariga politiker mot väggen. "Larmrapporterna om de katastrofala svårigheterna att rädda svårt skadade svenska soldater i Afghanistan kom som en chock för flera riksdagsmän." Det antyds vidare att försvarsutskottet inte skall ha informerats om bristerna rörande bland annat evakuering. Ytterligare en artikel fokuserar på bristen på transportresurser varvid sedan olika lösningsförslag på problemet behandlas. Den sista artikeln denna dag är en uppföljning från föregående dag och handlar om att bristerna redan skulle ha uppmärksammats 2004 (året innan de första svenskarna stupade i landet).⁶³

Efterföljande dag skiftade *Expressen* uppmärksamheten till en mer personlig vinkel. Artikeln med rubriken "Han kunde ha levt idag" har ett fokus på Tomas Bergqvists föräldrar. I artikeln påtalas bland annat det bristande pansarskyddet hos fordonet i vilket Bergqvist färdades, liksom den långa tid det tog innan han kom under kirurgisk behandling. Den andra artikeln som publi-

⁶¹ Osign., *Expressen* 2007-11-12, Ölander, *Expressen*, 2007-11-12, Brännström och Ölander, *Expressen*, 2007-11-12, Osign., *Expressen*, 2007-11-12, Brännström, *Expressen* 2007-11-12.

⁶² Brännström och Ölander, *Expressen* 2007-11-13, Osign., *Expressen* 2007-11-13, Brännström och Ölander, *Expressen* 2007-11-13, Brännström och Ölander, *Expressen* 2007-11-13.

⁶³ Brännström och Ölander, *Expressen* 2007-11-14, Osign., *Expressen* 2007-11-14, Osign., *Expressen* 2007-11-14.

cerades denna dag hade återigen ett fokus på den avlidnes förbandstillhörighet och förefaller därutöver i allt väsentligt vara närmast en upprepning av en tidigare artikel på samma tema.⁶⁴

Som framgått har en stor del av rapporteringen från 2005 års förluster en kraftig slagsida mot den tekniska sidan på det inträffade. I andra hand riktas uppmärksamheten mot de stupades förbandstillhörighet varvat med mer personliga reportage. Händelsen beskrivs som exceptionell, olika funktionärer intervjuas för att så småningom mynna ut i krav på ansvar. Jakten på "the smoking gun" leder i förbluffande låg utsträckning till Afghanistan. Vilka uppgifter hade den svenska kontingenten, vilka var egentligen Lindbloms och Berqvists banemän och vilka motiv kan tänkas ha legat bakom attentatet? Frågor som dessa ställdes inte. I själva verket är krigsinsatsen närmast frånvarande i rapporteringen 2005 och i 2007 års efterspel. Det skulle ännu dröja ännu ett tag innan Sverige uppmärksammade de döda på liknande sätt som i Danmark och Storbritannien.⁶⁵

År 2010 stupade ytterligare två svenska officerare (Johan Palmlöv och Gunnar Anderson) samt en afghansk tolk, en händelse vars efterspel däremot antyder en förändring på området. Händelsen tilldrog sig intresse av flera skäl. Det handlade naturligtvis om en extraordinär händelse så som är fallet när personal omkommer till följd av stridshandlingar; här dessutom i något som närmast kan liknas vid ett terroristattentat. Det inträffade fick även denna gång ett efterspel i form av en utredning som också den fick uppmärksamhet i media.

Wilhelm Agrell har i sitt arbete om den svenska insatsen i Afghanistan närmare undersökt hur händelsen beskrevs i pressen. På *Expressens* förstasida den 8 februari stod rubriken "HJÄLTAR. De dog för freden i Afghanistan – sköts med pistoler i bakhåll". Utöver det som senare skulle visa sig vara felaktigheter (de sköts exempelvis inte med pistoler utan med en kulpruta), menar han att händelsen gav upphov till ett slags hjältekult. Inofficiellt kunde Forsvarsmaktens företrädare notera en ökad förståelse när stridsaktiviteten ökade. Stupade svenskar hade förvisso alltid uppmärksammats menar Agrell, men utöver Dag Hammarskjöld hade de inte blivit förklarade hjältar. Det mest betydelsefulla i sammanhanget menar han var att dödsfallen förebådade en förändrad svensk självbild om att det faktiskt pågick ett krig i Afghanistan där svenska soldater både kunde bli dödade och faktiskt också blev det.⁶⁶ Att händelsen också fick ett stort medialt utrymme hängde i sin tur samman med att det fanns oklarheter kring omständigheterna exakt hur det gått till när soldaterna stupat. Hade någon av dem möjligen dödat av egen eld? Forsvarsmakten kom efter en grundlig utredning inte fram till något entydigt svar på den frågan. Ytterligare komplicerande omständigheter var att den initiala rapporteringen hade innehållit sakfel, men också att Forsvarsmakten varit sen med att komma ut med riktig information.⁶⁷

Proceduren kring de stupade officeranas hemkomst i kistor liksom begravningsceremonierana fick till skillnad från 2005 års förluster förhållandevis stor medial uppmärksamhet. Exempel-

⁶⁴ Brännström, *Expressen* 2007-11-15, Osign., *Expressen* 2007-11-15.

⁶⁵ Sju år senare uppmärksammades 2005 års förluster igen. I tidskriften *Neos* första nummer 2012, belystes Jesper Lindbloms gärning och död. I reportaget är det den avlidnes mor som intervjuas och artikeln kan sägas ha ett lika delar stort anhörigperspektiv som fokus på det elitförband Lindblom var medlem av, Rönmark, *Neo*, nr. 1, 2012.

⁶⁶ Agrell, 2013, s. 241.

⁶⁷ Agrell, 2013, s. 242–248.

vis *Expressen* och *Aftonbladet* publicerade artiklar som uppmärksammade de båda officerarnas begravningar i högtidliga former samt introducerade läsarna i det ceremoniel som omger militära jordfästningar.⁶⁸

Mediernas förhållande till den svenska Afghanistanoperationen var emellertid heller inte någon smekmånad efter detta. Ett antal månader senare skrev Åsa Linderborg en artikel som kom att få viss uppmärksamhet på nätet.⁶⁹ Ämnet för artikeln var monarkin och demokratifrågor, men i den använde hon sig av Afghanistanoperationen som ett led i sin retorik. Hon skrev att Sverige sedan några år befann sig i krig och menade att det var ett uttryck för demokratins förfall att landet kunde dras in i ett krig utan att folket tillfrågats. ”Försvarsmakten borde bekymra sig för demokratins status på hemmaplan i stället för att gå bärsärkargång i Asien under Natoflagg” menade Linderborg. Garanten för detta skulle enligt henne vara att ha en ”folkarmé, och inte en uppsättning legoknektar.”⁷⁰ Linderborgs sätt att resonera är ett exempel på en tolkningsram där monarki, försvar och yrkessoldater kopplas samman med odemokratisk verksamhet (varvid indirekt insatsen i Afghanistan görs till något suspekt, eftersom den ju uttalat tvärtom syftade till att främja en demokratisk utveckling).

Linderborg var inte den enda att använda sig av Försvarsmakten, dess personal och verksamheten i Afghanistan i retoriska syften. Helle Klein kommenterade i samma tidning – och samma månad – Försvarsmaktens rekryteringskampanj. Bakgrunden var att värnplikten då gjorts vilande i fredstid och nu skulle göras om till ett yrkesförsvar. Rubriken ”En försvarsmakt för elitister och rasister” satte tonen. Kleins artikel handlade inte specifikt om svenska soldater i Afghanistan, däremot användes hennes uppfattning om hur svenska soldater enligt hennes mening framställdes i Försvarsmaktens värningsaffischer (som ”vita ariska stridspit-tar”) och verksamheten i Afghanistan (delaktighet ”i ett amerikanskt krig mot terrorismen”) som slagträn i hennes argumentation. Klein konstaterade också att förtroendet för den svenska afghanistaninsatsen då var sjunkande.⁷¹

I oktober 2010 stupade ytterligare en svensk, Kenneth Wallin, i Afghanistan. Orsaken bakom dödsfallet var att det fordon Wallin färdades i körde på en IED, en vägbomb. Den 17 oktober publicerade bland andra *Aftonbladet* en artikel om händelsen med rubriken ”DÖDAD I STRID. Kenneth Wallin hade bara en månad kvar i Afghanistan”. I artikeln redogörs för händelsen och bland andra arméinspektören Berndt Grundevik, vänner och kollegor intervjuades. Artikeln är i övrigt försedd med en översiktlig faktaruta om Afghanistan och det svenska deltagandet i landet.⁷² Artikeln är överlag inte speciellt värderande. Även *Expressen* uppmärksammade dödsfallet samma dag under den mer värderande rubriken ”Kenneth Wallin dog för freden”, där en kort redogörelse för det inträffade samt kondoleanser från såväl vänner, kollegor och Försvarsmakten presenterades.⁷³ Dagen därpå, den 18 oktober gjorde Radio P4

⁶⁸ För detta se exempelvis Viktorzon, *Aftonbladet*, 2010-02-10, Dragic och Salihu, *Expressen*, 2010-02-11, Elfström och Schönstedt, *Expressen*, 2010-03-04, Weigl, *Aftonbladet*, 2010-03-09.

⁶⁹ Bland annat i form av kritiska kommentarer från försvarsbloggaren Wisemans wisdoms, ”Ändamålet helgar medlen”, på <http://wisemanswisdoms.blogspot.se>.

⁷⁰ Linderborg, *Aftonbladet*, 2010-06-20.

⁷¹ Klein, *Aftonbladet*, 2010-06-21.

⁷² Sköld, Ekelund, Najafizada, *Aftonbladet*, 2010-10-17.

⁷³ Johansson, Schönstedt, Salihu, *Expressen*, 2010-10-17.

Stockholm gjorde också en fem minuter lång intervju med Kenneths far (Wallin var bördig från Stockholmstrakten). I samband med repatrieringen av kvarlevorna publicerade *Svenska Dagbladet* en artikel under rubriken ”Stupad soldat nu i Sverige” där proceduren kring kistans hemkomst beskrivs. Texten som sådan är intressant, fokus ligger på det högtidliga mottagandet av Wallins stoft (närvarande var förutom Wallins familj, även överbefälhavaren och försvarsministern som genomförde en mindre ceremoni under överflygning av två JAS 39 Gripen). Artikeln är också illustred med ett antal bilder som visar bland annat hur hedersvakten bär bort kistan insvept i svenska flaggan. Inramningen är närmast statsceremoniell.⁷⁴ *Expressen* visade en tid senare i sin Tv-kanal filmklipp från begravningen.⁷⁵ Även här finns således ett förhållandevis högtidligt anslag i rapporteringen från hanteringen av den svenska styrkans förluster, i synnerhet i jämförelse med den övervägande tekniskt präglade rapporteringen från 2005. I detta avseende är det alltså befogat att tala om en förändring över tid.

7.5.3 Svenskar i strid: ”sexdagarskriget” och Operation Shariki

Hur har då media betraktat striden som fenomen? Svenska soldater deltog så småningom i stridshandlingar i Afghanistan i en betydligt högre utsträckning än vad som brukade vara vanligt, de mest omfattande sedan insatsen i Kongo. En skillnad var också att svenska soldater nu fick andra insatsregler i jämförelse med dem som vanligen rådde vid fredsbevarande operationer.⁷⁶

”Svenska strider i Afghanistan hårdare än känt”, rapporterade *Expressen* i en artikel från den 25 augusti 2010. Artikeln beskriver de strider som redan då fått benämningen ”sexdagarskriget” och som bröt ut den 19 augusti. *Expressen* uppger att striderna involverat ett 20-tal svenskar, varav de flesta föreföll tillhöra ett OMLT (Operational Mentoring and Liaison Team) och omkring 100 afghaner ur den afghanska armén. Hur många motståndare som var inblandade var däremot mer oklart.

Vi använde allt vi hade, kulorna slog in överallt runt oss. Vi besköts med handgranater, raketer, kul-sprutor och automatvapen, givetvis. Vi hann inte tänka. Jag tappade helt tidsuppfattningen. Det var helvetet på jorden. De fanns överallt, bakom kullar, bakom buskar, även inne i hus i närheten, berättar en av de inblandade officerarna för TT.⁷⁷

Artikelförfattaren menar att Försvarsmakten endast i form av små notiser (publicerade den 21 augusti) skall ha antytt vad som hände på plats. Det faktum att Försvarsmakten kan misstänkas dölja information och att skeendet som sådant var dramatiskt var artikelns huvudsakliga ingredienser. Det faktum att styrkan fick förluster och de dramatiska beskrivningarna av striderna gjorde sitt till för att öka artikelns läsvärdhet.

⁷⁴ Åkerman, *Svenska Dagbladet*, 2010-10-19.

⁷⁵ ”Soldaten Kenneth Wallin begravdes” (tv-inslag), på www.expressen.se.

⁷⁶ Undantaget utgjordes härvidlag av Kongo där ju FN beordrat förbanden att genomföra offensiva operationer.

⁷⁷ Carlquist, *Expressen*, 2010-08-25.

-De är helt dödsföraktande [de allierade afghanska soldaterna]. De springer i öppen terräng mot motståndarnas fästen och skjuter samtidigt. De betydde lika mycket för vår överlevnad som vår egen insats, säger en officerare (sic!). Kolonnen nådde efter striderna en av de mindre baserna på väg norrut och övernattade. Nästa dag, när styrkan nästan nått fram till huvudbasen i Sheberghan, exploderade en hemmagjord bomb under ett av de afghanska fordonen. Två afghanska soldater dog och sex skadades. -Det var fruktansvärt. Vi var nästan framme. Vi hade tagit oss helskinnade genom den värsta strid vi upplevt och hade börjat koppla av. De var värda bättre, säger en svensk officer.⁷⁸

Även *Dagens Nyheter* rapporterade om händelsen. I sak sades i princip samma sak som i *Expressens* artikel (båda artiklarna gick tillbaka på Carlqvists TT-artikel).⁷⁹

Det var inte alla incidenter som föranledde lika omfattande rapportering. Mindre drabbningar skildrades ofta i kortare notiser. Om svenska soldater stupade, om striderna varit särskilt omfattande eller om det i övrigt förelåg särskilda omständigheter kring dem utökades däremot rapporteringen. Ett exempel på sådana mindre stridsincidenter som nådde svenska läsare var *Dagens Nyheter*s artikel från den 27 november 2010 om att svenska styrkor tillsammans med inhemska säkerhetsstyrkor varit i strid. Styrkan skall ha beskjutits med granatkastare. Inga svenska soldater (men däremot en afghansk kvinna) skadades. Striden som hängde samman med en sökoperation resulterade i att sju beväpnade motståndare kunde gripas.⁸⁰ Notabelt för dessa notiser är att de i regel är kort och neutralt hållna och ofta är återgivning av Försvarsmaktens pressmeddelanden. När kompletterande material släpptes kunde däremot kvällspressens intresse stegras och artiklarna få en mer dramatisk gestaltning. *Aftonbladets* artikel från den 3 februari 2011 är ett sådant exempel. Rubriken på artikeln är ”Här attackeras svenska soldater – med raketgevär. Unik film visar svenska soldater i strid” och som framgår är det en filmsekvens som Försvarsmakten släppt (som också visades i nätupplagan) som kompletterar artikeln. Striden föranledde varken svenska förluster eller några på motståndarsidan enligt *Aftonbladet*. Artikelns huvudbudskap var annars att säkerhetsläget försämrats i det svenska ansvarsområdet och texten är kompletterad med en faktaruta som listar de senaste två månadernas incidenter, sammanlagt 15 stycken.⁸¹

Ett exempel på en drabbning som i likhet med ”sexdagarskriget” fick en något större medial täckning var Operation Shariki (”tillsammans”) som genomfördes 2011 och kom att omfatta tidvis mycket hårda strider. I *Aftonbladet* publicerades en artikel under rubriken ”20-tal talibaner dödade i attacker. Kulor strök svenska soldater” skriven av Johan Nordström. I artikeln nämns att ett 20-tal talibaner skall ha dödat och att ett par soldater varit mycket nära att träffas; några kulor skall ha kommit soldaterna så nära att de fått uniformspersedlar genomskjutna. Försvarsmakten släppte också i anslutning till denna händelse ett filmklipp som visade enskilda förlopp av striden.⁸² Även om operationen i Afghanistan periodvis var politiskt känslig materia, har Försvarsmakten knappast hymlat med att svenska förband kunde hamna – och faktiskt hamnade – i strid. Däremot innebär inte detta med nödvändighet att media hade

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Carlqvist, *Dagens Nyheter*, 2010-08-26 samt 2010-08-25.

⁸⁰ TT, *Dagens Nyheter*, 2010-11-27, Hökerberg, *Aftonbladet* 2010-11-27. För andra exempel på kortfattad, neutralt hållen rapportering från mindre incidenter då svenskar hamna under beskjutning se, Sundell, *Aftonbladet* 2011-01-27, Vidlund, *Aftonbladet* 2011-02-24 och Svärd, *Aftonbladet* 2011-02-28.

⁸¹ Osign., *Aftonbladet* 2011-02-03.

⁸² Nordström, *Aftonbladet*, 2011-03-10. Försvarsmaktens filmklipp publicerades i *Aftonbladets* nätupplaga.

någon djupare insikt i vilket större sammanhang striderna ingick i (förskjutningen mot upporsbekämpning) eller stridernas omfattning.⁸³

Med anledning av publiceringen av Agrells arbete fick också Operation Shariki ett medialt efterspel. Den springande punkten var att regeringen skall ha undanhållit information, något som exempelvis *Svenska Dagbladet* behandlade i en artikel med rubriken ”Regeringen mörkade krigsinsatser”, publicerad i mars 2013.⁸⁴

Ytterligare ett slags efterspel fick Afghanistaninsatsen då den gick mot sitt slut och ett mer öppet kritiskt och ifrågasättande perspektiv kan noteras. En sådan artikel skrevs av Ewa Stenberg i *Dagens Nyheter* som berörde de svenska specialförbandens insatser. Artikelns ingress löd ”Specialförbanden är något av det hemligaste det svenska försvaret har. Ändå redovisar dess chef hur många människor som förbandets soldater dödat under tre år i Afghanistan. Hur många de öppna delarna av försvaret dödat får vi medborgare däremot inte veta.”⁸⁵ Artikelns fokus ligger dock – trots ingressen – på specialförbanden. Oaktat att det då, 2014, knappast kan ha undgått någon att det pågått strider som svenska förband varit involverade i, görs antalet dräpta motståndare till artikelns huvudnummer, inte exempelvis huruvida operationsmålen nåtts eller inte (vilket är ett mer relevant mått på militär framgång). Även andra debattörer gav sig in i samtalet, två av dem var vänsterpartisten Torbjörn Björlund och miljöpartisten Peter Rådberg. I en artikel i *Dagens Nyheter* intervjuas såväl Rådberg som Björlund med anledning av specialförbandens verksamhet och det faktum att styrkans chef, Urban Molin, sagt att förbandet mellan 2010 och 2012 dödat ett tiotal antal afghaner. Björlund menade: ”Det finns anledning att ställa frågor om vad som egentligen har hänt i Afghanistan. Har de försvarat sig så är det enligt regelverket men har det hänt andra saker behöver vi få reda på det. Bara miss-tanken om att det finns ett förband som kan gå över gränsen gör att man vill ha mer information, säger Torbjörn Björlund (V).” Rådberg vill för sin del veta på vilket sätt de svenska specialförbanden samarbetat med andra länders specialstyrkor, i synnerhet USA:s eftersom USA skall ha haft ett helt annat syfte med kriget. Även folkpartisten Allan Widman får frågor, men är för sin del säker på att de svenska specialförband inte gått över någon gräns.⁸⁶ Samma dag publicerade *Aftonbladet* en artikel på samma tema med rubriken ”ÖB frågas ut om dödade afghaner”. ”Misstankarna om att det finns förband som kan ha gått över gränsen gör att vi vill veta mer”, säger Björlund till tidningen. Socialdemokraten Peter Hultqvist säger sig i samma artikel dock inte hysa några farhågor om förbandets agerande.⁸⁷

⁸³ Wilhelm Agrell presenterar en tydligare bild av förloppet än vad som då förefaller ha varit känt för media. Striderna hade varit hårdare än vad Försvarsmakten lät påskina. Exempelvis hade omkring 85 procent av personalen vid ett av skyttekompanierna hade varit i strid, något som också gällde 60 procent av den understödjande personalen, en mycket hög andel i jämförelse med tidigare insatser. Den svenska styrkans totala ammunitionsförbrukning uppgick till 12–13 laserstyrda bomber (man fick ett antal gånger flygunderstöd), 20–30 granatgevärsgrenader, mellan 5 000 och 10 000 skott från tung kulspruta och runt 40 000 skott i kalibrarna 5,56 och 7,62 mm. Efter operationen stod det klart att det också fanns problem som hade med psykiska stridsreaktioner att göra, Agrell, 2013, s. 286–289.

⁸⁴ Osign. artikel, *Svenska Dagbladet*, 2013-03-12.

⁸⁵ Stenberg, *Dagens Nyheter*, 2014-01-29.

⁸⁶ Lagerwall och Rosén, *Dagens Nyheter*, 2014-01-29.

⁸⁷ TT, *Aftonbladet*, 2014-01-29.

Emellertid fanns även försvarare av den svenska insatsens soldater. Stefan Olsson, chef för tankesmedjan Fri Värld, var en av dem. Olsson skrev samma dag som DN-artikeln publicerades en text med rubriken ”Ovärdigt av V och MP om svenska soldater i Afghanistan” i vilken han bemöter Björlund och Rådberg:

Men det mest beklämmande är ändå misstänkliggörandet av de svenska soldaterna. Björlund talar om att svenska förband kan ha gått ”över gränsen”. Han antyder att svenska soldater skulle ha sprungit iväg och dödat afghaner lite hur som helst, som om kriget vore en lek för vuxna män med skarpladdade vapen. Tyvärr finns det vissa som har denna bisarra bild av vad svenska soldater gör i Afghanistan. Det är trist att se hur en riksdagsledamot spär på fördomarna.⁸⁸

I P1:s ”Studio Ett” som sändes den 31 januari 2014 medverkade såväl Peter Rådberg och Stefan Olsson, där Olsson menade att Rådberg misstänkliggjorde svenska soldater genom att insinuera att de skulle ha brutit mot insatsreglerna. Han menade det vidare vara märkligt att Rådberg som medlem i försvarsutskottet var ovetande om att svenska soldater varit i strid. Olsson menade att Rådberg spelade okunnig när dessutom såväl Hildebrandts som Agrells böcker förelåg. I programmet kunde Rådberg däremot inte specificera någon särskild händelse som skulle föranleda särskild misstänksamhet mot de svenska soldaterna.

Som framgått var det flera veteraner som i FOI:s enkätundersökning reagerat på vad som bör ha varit Rådbergs och Björlunds uttalanden. Förmodligen var det också negativt/kritiskt präglade debattinslag som särskilt etsade sig fast. Hildebrandt menar att eftersom insatsen i Afghanistan var politiskt känslig försökte man tona ned vad det verkligen handlade om. Detta gjorde en del politiker och många journalister dåligt insatta i förbandens villkor. Hildebrandt menar att det i de många länder var de som fattat besluten som också utsätts för kritiken, inte de längst ner. Detta leder till ett slags omvänd bevisbörda där soldaterna i slutänden får bära det politiska ansvaret.⁸⁹

Hur har då afghanistaninsatsen påverkat den svenska självförståelsen? I en analys av SOM-undersökningen från år 2013 menar Joakim Berndtsson och Karl Ydén att veteraner, trots decennier av deltagande i internationell verksamhet i allt väsentligt var en icke-fråga, såväl i politiken som inom försvaret. I undersökningen påpekas emellertid att veteranfrågan under senare tid fått ökad synlighet, bland annat i form av instiftandet av *Försvarsmaktens medalj för sårade i strid*. Man förklarar detta med att ”Afghanistan och ”krigets ankomst” gjort att uppmärksamheten kring skadade eller dödade svenskar i försvarets utlandsuppdrag nu blivit större”.⁹⁰ Agrell anser det dock vara tveksamt huruvida just Afghanistaninsatsen på något avgörande sätt markerade ”krigets ankomst” i någon djupare mening. Han karakteriserar situationen på följande sätt istället:

⁸⁸ Stefan Olsson, ”Ovärdigt av V och Mp om svenska soldater i Afghanistan”, <http://magasin.frivarld.se>.

⁸⁹ Hildebrandt, 2011, s. 264–265.

⁹⁰ Berndtsson och Ydén, 2013, s. 626–627. Citatet på s. 627.

[...] en veteranpolitik sjösätts efter mer än femtio år av internationella insatser. Men de stupade förblir beklagliga parenteser, ett slags krigets arbetsolyckor vars teknikaliteter och rättsliga ansvarsförhållanden behöver utredas men inte mer. Det är slående hur få och svaga spår de sammanlagt fem stupade mellan 2005 och 2010 avsätter i något slags kollektivt självmedvetande.⁹¹

Sverige förefaller som framgått ha en säkerhetspolitisk kultur som i hög utsträckning involverar otydlighet och i vissa fall aktiviteter gränsande till mörkläggning när det finns ett politiskt pris att betala. Ett befäl som uttalar sig i Hildebrandts reportagebok formulerar konsekvenserna för den enskildes moral av ett sådant förhållningssätt på följande sätt:

Om inte politikerna kan säga varför vi är där och om inte folk här hemma bryr sig så finns det ju ingen mening med att vi åker dit. Om det är viktigt för Sverige ska vi givetvis göra vårt jobb och då är jag beredd att ta de risker som krävs. Men om det inte är viktigt, då finns det ju ingen anledning att riskera livet på mina soldater.⁹²

7.6 Sammanfattning

Detta kapitel inleddes med kartläggning av opinionsläget av idag. Av denna framgår att allmänhetens uppfattningar om svenska veteraners villkor generellt är ganska vaga, något som också i hög grad gäller kunskaperna om en av de senast genomförda insatsernas (Afghanistaninsatsen) syften och villkor. Vidare finns åtminstone indikationer på att allmänheten inte riktigt förstår Försvarets nya fokus mot i huvudsak internationella insatser. Av olika tidigare gjorda undersökningar framkommer också att det finns starka åsikter i veterankollektivet kring vad man menar vara bristande stöd och uppbackning från politiskt och medialt håll. Vad däremot gäller *allmänhetens* syn på veteranen, förefaller den däremot vara något mer positiv än vad åtminstone Afghanistanveteranerna själva skattar den till. Klart är således att kunskapsluckor hos allmänheten rörande vad Försvarets uppgifter består i (och indirekt därmed också vilka veteranernas erfarenheter kan tänkas vara) är ett hinder för att skapa en djupare förståelse som kanske också skulle kunna möjliggöra ett bredare stöd, en slutsats som för övrigt ligger i linje med den som många veteraner själva gett uttryck för.

Efter detta undersöktes den sentida mediala uppmärksamheten kring militära utlandsveteraner såväl som kollektiv och som individer. Här konstateras att det dominerande perspektivet tycks ligga på veteraner som en grupp med problem. Texter som enbart förknippar veteraner med något positivt, som exempelvis lyfter fram dem som förebilder i kraft av särskilda insatser eller som människor vars särskilda erfarenheter framhålls som värdefulla, är däremot mer sparsamma. Även om denna studie på inget sätt kan anses vara uttömmande förefaller i alla händelser ett slags socio-medicinskt fokus vara det dominerande i narrativen.

Utöver detta har även rapporteringen från två insatser behandlats. Redan i kapitlets inledning slogs fast att frågan måste breddas från den enskildes insatser till ett större perspektiv, något som sammanhänger med att avsaknaden av rapportering och uppfattat skev rapportering ofta påverkas av andra faktorer än vad som händer i insatsområdet. Två förhållandevis högingentiva operationer har därför valts ut med särskild bäring på att identifiera vad som påverkat denna dynamik. Med understöd av Tullbergs resonemang har studien bedrivits utifrån

⁹¹ Agrell, 2013, s. 327.

⁹² Hildebrandt, 2011, s. 328–329.

huruvida rapporteringen huvudsakligen får ett fokus på missionen och soldaternas insatser i denna eller inte. Den mer missions- och soldat-centrerade rapporteringstypen styrs av ”vad-” och ”hur-frågor” i relation till missionens uppgifter. Den andra typen av rapportering som tenderar att dra bort fokus från soldaternas insats styrs av ”varför-frågor”. ”Varför är Sverige engagerat i Afghanistan?” Är ett exempel på en sådan fråga som snarare handlar om legitimitet än väl eller dåligt utförda insatser på plats.

I Kongomissionens fall deltog Sverige i en FN-operation. Världsorganisationen betraktades som en viktig plattform för svensk utrikes- och säkerhetspolitik under det då pågående kalla kriget. Utöver detta var Kongo-missionen inbäddad i ett begynnande engagemang för den tredje världen och en svensk kulturell självbild som ett slags föregångsland. Insatsen i Kongo hade ett förhållandevis starkt stöd från hemmaopinionen. Detta innebar inte desto mindre ett antal retoriska utmaningar. FN hade enligt dåtida begrepp inte några fiender och förde per definition därför inte krig. Detta innebar en överhängande risk att betraktas som ett misslyckande då en fredsbevarande styrka tog till våld för att lösa en uppgift. När svenska soldater ändå utkämpade strider blev därmed den idealtypiska bilden av den fredsbevarande verksamheten utmanad även fast operationerna rent militärt gick plan enligt. Till detta kom att även om FN bedrev högintensiva operationer i Kongo så var det FN – inte Sverige – som stred. Detta gjorde det i sin tur svårare att manifesteras ett tydligare nationellt stöd för soldaterna i enlighet med vad som brukar vara gängse under konventionella mellanstatliga konflikter. Mot bakgrund av den periodvis hårda internationella kritiken mot FN-insatsen, främst från franskt, belgiskt och brittiskt håll, blev det än svårare att lyfta fram de svenska bidragen till insatsen. Kongo-konflikten passade annars väl in i en större berättelse om avkolonialiseringen i Afrika.

Fokus på vad de svenska soldaterna gjorde och hur de gjorde det var störst under missionens första år i samband med skyddandet av tågtransporter. När sedan debatten skiftade till att diskutera varför man var i Kongo och mer handlade om insatsens legitimitet, försköts fokus bort från soldaterna och mot den politiska nivån. Till skillnad från Afghanistaninsatsen präglades också rapporteringen från Kongo-insatsen av katangesiska psykologiska operationer som riktade sig mot de större europeiska bidragsländerna. Utöver kritik från vissa europeiska stater, fanns även en den så kallade Katanga-lobby som kritiserade insatsen i Sverige.

Beträffande afghanistaninsatsen som också var en kollektiv ansträngning, men med USA som ledande partner, fanns inte på samma sätt låsningen till ett fredsbevarande och icke krigförande FN. Här fanns heller inga egentliga tabun mot att tala om en fiende, även om denne i realiteten var svårfångad och ägnades betydligt mindre uppmärksamhet. I likhet med Kongomissionen fanns även här på politisk nivå ett behov av att markera en samhörighet med en större samarbetsorganisation i en förändrad världsordning, närmare bestämt NATO och i förlängningen USA. Liksom Kongo-missionen började Afghanistan-insatsen som något som för svenskt vidkommande inte involverade strid i någon högre utsträckning. När insatsen sedan övergick till ett mer stridsintensivt skede tonades verksamhetens nya inriktning och intensiteten i striderna ner från den politiska ledningen. Denna gång handlade det om att man från politiskt och militärt håll var medveten om att den allmänna opinionens stöd för insatsen redan från början var lägre och inte ville riskera en för tidig svensk urdragning från Afghanistan.

Medan man i utländsk press kunde läsa om att kriget i Afghanistan övergått i en fas av upp-
rorsbekämpning, framställdes det i Stockholm som närmast okänt.

Vad gäller den större berättelsen som ramade in insatsen i Afghanistan var den betydligt mer
otydlig i jämförelse med Kongo. Allmänhetens kunskaper om vad den svenska styrkan gjorde
där, hur konflikten passade in i ett större mönster och vilka målen var lägre än i Kongo-fallet.
Även kunskaperna om vilka man slogs emot var mer skrala. Några ärkeskurkar ("kolonial-
ismens legoknektar") fanns inte på samma sätt i Afghanistan-rapporteringen. Vad gäller Af-
ghanistan kan därför antas att diskussionens fokus fick en jämförelsevis större tyngdpunkt på
varför Sverige var där, snarare än vad svenska soldater gjorde där och hur de gjorde det. Till
skillnad från Kongo-insatsen förefaller dock inga desinformationskampanjer ha förekommit
eller att internationell kritik riktats mot Sverige.

Trots de många skillnaderna mellan de båda operationerna, finns flera likheter. Svårigheten att
hantera svenskar i strid och framhållandet av deras prestationer som soldater är en sådan. Orsa-
kerna var förvisso skilda, men utfallet av rapporteringen i pressen ändå liknande. En annan lik-
het står att finna i hur stupade svenska soldater togs om hand, där de ceremoniella likheterna är
påfallande. Det är slående att rapporteringen som omgav de soldater som stupat under insatsen i
Afghanistan skiftade från en huvudsakligen teknisk redogörelse till att mer lyftas fram som hjäl-
tar. Tydligt är också att förhållandevis stor vikt lades vid deras tillhörighet till specialförbanden
i de fall de tillhörde dem. Sekretessen som omgav dess individers tjänstgöringsförhållanden blir
på ett sätt en återspeglning av insatsens uppfattat dunkla mål, en tematik som återkommer i andra
sammenhang. Mot den bakgrunden kanske allmänhetens bristande kunskaper och klyftan mel-
lan allmänheten och Afghanistan-veteranerna ändå blir begriplig.

8. Sammanfattning och avslutande diskussion

Föreliggande rapport som rör svenska militära utlandsveteraner från 1950-talet till 2010-talets ingång är beställd från Veteranenheten. Frågorna som skall besvaras handlar om i vilken grad dessa soldater direkt eller indirekt utsatts för stridsliknande handlingar jämförbara med soldater under konventionella strider samt hur de har reagerat; hur veteranernas omhändertagande av myndigheterna i medicinskt/psykiatriskt hänseende sett ut, hur stödet till de närmast anhöriga har utformats, liksom även hur symboliska stödsinsatser i form av exempelvis medaljer dimensionerats. Slutligen har en fråga berört nyhetsrapporteringen och debatten avseende såväl hemvändande soldater som nyhetsrapportering.

8.1 Sammanfattning

Studiens utgångspunkter, den internationella tjänstens ramverk och en snabbskiss av veteranen

Antalet insatta soldater under undersökningsperioden uppgår till omkring 100 000 (mätt som antal insatta befattningar) och antalet enskilda individer utgörs av någonstans mellan 70 och 80 000 personer. Undersökningsperioden är närmare 60 år lång och rymmer mer än 100 enskilda missioner. Detta har fått som konsekvens att studien inriktats mot de huvudsakliga utvecklingslinjerna, tydliga brott respektive perioder av kontinuitet. Vidare har särskilda problem ägnats närmare uppmärksamhet, medan många detaljer och enskilda missioner (med ett par undantag) däremot fått stå tillbaka. En grupp aktörer som det inte ingick i vårt uppdrag att undersöka, är de olika föreningar och organisationer som ligger utanför myndigheternas sfär. Deras roll snarare borde däremot uppmärksammas i en särskild studie.

Inledningsvis måste konstateras att Försvarmakten har genomgått ett antal mycket kraftiga förändringar under undersökningsperiodens lopp. Från att ha varit en stor organisation med huvudsakligt fokus på det nationella försvaret har Försvarmakten efter det kalla krigets slut optimerats i huvudsak för internationella operationer. När tyngnpunkten låg på det nationella försvaret, betraktades utlandsverksamheten länge som ett slags bisyssla från den militära professionens sida. På motsvarande sätt har också operationernas karaktär förändrats. Från att inledningsvis ha bedrivit fredsbevarande operationer med en förhållandevis låg grad av våldsanvändning (insatsen i Kongo på 1960-talet är här det främsta undantaget) har inslaget av fredsframtvingande och mer kvalificerad verksamhet det sista decenniet tagit en större plats. Dessa senare operationer har också ofta skett utanför FN:s ramverk.

Försvarmaktens värdering av meriter från tjänst utanför Krigs- och Försvarmakten har alltså skiftat över tid. Under 1700-talet värderades dessa (åtminstone för officerarna) förhållandevis högt. Värdet av sådana meriter minskade emellertid under 1800-talets lopp, något som inte minst kan kopplas till organisationens byråkratisering, en förändrad säkerhetspolitisk inriktning efter 1814, samt i övrigt av avsaknaden av militära koloniala åtaganden. Under 1900-talet har framförallt tolkningen av vad det nationella försvaret kräver och en i övrigt professionaliserad och byråkratiserad verksamhet medfört att erfarenheter från internationella uppdrag värderats förhållandevis lågt. Internationell tjänst har således under huvuddelen av den undersökta tidsperioden inte varit en särskilt central verksamhet för den fast anställda personalens karriärer. I och med de säkerhetspolitiska omvälvningarna efter kalla krigets slut, har i

synnerhet under 00-talets sista år och 2010-talets början, en omorientering börjat märkas. Meriter från utlandstjänstgöring genomgår för närvarande en process av uppvärdering, åtminstone vad gäller officerarna. För soldaternas vidkommande (som sedan ett par år skall vara hel- eller deltidstjänstgörande och rekryterade på frivillig grund) är meritvärdet från utlandstjänst idag ännu oklart.

Den typiske svenska militära utlandsveteranen under perioden har haft en bakgrund i värnpliktsförsvaret och det är alltså först de senaste åren som yrkessoldater i större utsträckning har börjat användas. Det vanliga förfarandet för rekrytering till förbanden var att före detta värnpliktiga frivilligt anmält intresse för utlandstjänstgöring och därefter utbildats specifikt för denna under ett par veckors tid innan förbandet satts in. Efter det att missionen, vanligtvis av sex månaders längd, avslutats upplöstes förbandet och ett ny temporärt sammansatt enhet avlöste den föregående enheten.

I den absoluta majoriteten av fallen har veteranen således varit en man, vanligtvis med en bakgrund i armén. Vissa kontingenter, vanligen stabs- och sjukvårdsförband har dock haft högre inslag av kvinnlig personal. Soldaten var typiskt i mitten av eller i den sena 20-årsåldern när han reste ut. Medelåldern har kontinuerligt ökat under undersökningsperiodens lopp, något som kan kopplas ihop med att introduktionen på arbetsmarknaden fördröjts med åren. Den vanligaste typen av insatta enheter har varit skytteförband av bataljonsstorlek, ofta med en med militär måttstock, förhållandevis lätt beväpning. Anledningen till detta sammanhänger inte minst med att verksamhetens fredsbevarande inriktning. Undantag har dock förekommit; insatserna i forna Jugoslavien utgjordes exempelvis i hög grad av förstärkta mekaniserade bataljoner.

De allra flesta veteraner, mer än varannan, har endast gjort en utlandsmission. Emellertid finns också en mindre grupp – något över tio procent – som tjänstgjort i tre eller fler missioner. Vanliga skäl till att göra utlandstjänst har varit äventyrslystnad, att få göra en insats eller att få resa ut och se en annan miljö. Detta kan inte riktigt på samma sätt antas vara fallet längre. Under senare år då insatserna ändrat profil mot mer kvalificerade uppgifter och personalförsörjningen vilar på yrkessoldater bör istället svaret på motsvarande frågor sökas i varför man valt soldatyrket som sådant.

Vad gäller hanteringen av psykisk ohälsa i militära sammanhang grundlades redan i samband med första världskriget principer för hur psykiska sammanbrott skulle tas om hand i fält som än idag anses giltiga. Internationellt sett har denna fråga dock haft en invecklad historia som aktualiserat både intressekonflikter mellan individ och kollektiv, och svårigheter dels i att enas kring ett visst sätt att betrakta problemen, dels att klargöra vem som ska betraktas som drabbad av dem (och berättigad till stöd och ersättning). Krigsmakter har tenderat att glömma bort de erfarenheter som tidigare gjorts och har därför ibland inlett konflikter med sämre förberedelser än de haft i föregående. Efter att ett antal olika sätt att förstå och benämna psykiatriska reaktioner på strid avlöst varandra under 1900-talets gång, har stress och trauma sedan ett antal decennier kommit att bli centrala begrepp i detta sammanhang, liksom konceptet posttraumatisk stress. Sverige iakttog redan tidigt den utländska utvecklingen på området. Försvarsmakten utmärkte sig dock internationellt åtminstone under större delen av den period som studeras här, genom att inte inrätta någon militärpsykiatrisk organisation i fredstid, utan i

stället till största delen förlita sig på civila psykiatriska resurser. Detta har i sin tur lyfts fram som problematiskt.

Strid och stridsliknande handlingar

I vilken utsträckning har då svenska soldater i internationell tjänst direkt eller indirekt utsatts för stridsliknande handlingar som kan jämföras med soldater under konventionella strider och hur har de reagerat på sådana förhållanden? Svaren på frågorna har närmats genom en närmare analys av orsakerna bakom svenska dödsfall i militär utlandsverksamhet, genom antalet individer som förlänats medalj för blesyrer (såväl fysiska som psykiska) erhållna i strid, samt genom en extrapolering mot bakgrund av hur ofta ett antal insatta förband rapporterats ha befunnit sig i strid i relation till förlänade medaljer för stridsskador.

Omkring 20 procent av de svenska soldater som avlidit i utlandstjänst har gjort detta till följd av stridshandlingar (i absoluta tal rör detta närmare 20 individer). Ytterligare ett sextiotal personer har i skrivandets stund medaljerats med *Försvarsmaktens medalj för sårade i strid*. Vad gäller stridsskador finns emellertid helt säkert ett visst mörkertal. Givet undersökningsperiodens längd måste det ändå konstateras att strid är en verksamhet som *generellt* sett varit förhållandevis ovanlig. Extrapoleringen från ett antal stridsincidenter och antal skadade pekar på omkring 1 000 sådana incidenter under undersökningsperioden.

Siffran säger emellertid ganska lite som sådan, något som sammanhänger med de kriterier som man diskuterar strid utifrån och frågan om huruvida diskussionen rör *direkt* och *indirekt* påverkan. Antalet händelser blir avsevärt lägre om fokus läggs på reguljära stridsuppgifter där våldsanvändning är en del av det aktiva lösandet av en uppgift (som exempelvis operation Unokat i Kongo). Den stiger betydligt om man med strid också avser självförsvar vid sporadisk finkalibrig eldgivning, exempelvis under konvojkörning/fordonsmarsch. Rimligtvis blir siffran avsevärt högre än anförda 1 000 incidenter om särskilt avseende också fästs vid indirekt utsatthet för strid. Ett närmare och mer kvalificerat svar är emellertid inte möjligt att nå utan att också samtliga svenska utlandsförbands arkiv undersöks.

Hur har då soldaterna reagerat på sådana miljöer där de direkt och/eller indirekt i hög utsträckning varit påverkade av sådana förhållanden? Resultaten från en registerstudie som undersökt det psykiska välbefinnandet hos soldater som varit insatta i forna Jugoslavien och i Afghanistan, gav vid handen att dessa veteraner som grupp mådde lika bra och i vissa fall bättre än den svenska genomsnittsbefolkningen i övrigt. I jämförelse med amerikanska veteraner insatta i Irak och Afghanistan framstod de svenska veteranerna som betydligt mer välmående. Resultatet har här förklarats med de svenska insatserna i forna Jugoslavien och i Afghanistan, som trots att de kan karaktäriseras som krävande, i synnerhet i en svensk kontext, varit av mer lågintensiv karaktär i jämförelse med en del andra nationers utlandsverksamhet. Den svenska måttstocken på vad som är en krävande mission måste i sin tur förstås mot bakgrund av att den svenska profilen på utlandsinsatser länge var av fredsbevarande snitt.

Arbetet med psykisk ohälsa och framväxten av anhörigstöd

Under större delen av den undersökta perioden saknades helt bredare, rutinmässiga, åtgärder för att undvika eller ge stöd vid fall av psykisk ohälsa bland insatspersonal i utlandsstyrkan, både före och efter genomfört uppdrag. Vid fall av psykisk ohälsa på plats var det framför allt förbandets präst, läkare och sjukvårdspersonal som kunde bistå med hjälp. Efterhand skapades också möjlighet till psykiatrisk konsultation. Personer som brutit samman under insats förefaller med detta sagt om inte annat ha fått akut medicinsk hjälp. Hemma i Sverige väntade dock – vid sidan om viss hjälp med försäkringsfrågor – länge endast en kroppslig läkarundersökning, avrustning och hemfärd. Ett antal veteraners berättelser vittnar också om en känsla av att frågan om deras psykiska hälsa var ointressant i Försvarmaktens ögon, och att de inte heller efteråt fått något direkt stöd från myndigheten i detta avseende.

Under 1990-talet ägde dock en nyordning rum. Från och med nu började man arbeta på ett nytt sätt med frågan om psykisk ohälsa på plats under missioner, bland annat genom krishanteringensåtgärder (t.ex. avlastningssamtal). Också stöd efter genomförd mission började tillhandahållas på ett nytt sätt. I samband med hemrotation genomgick förbanden hemkomstprogram med efterföljande återträffar i syfte att ge stöd och verktyg för att hantera återinträdet i det civila, men också för att fånga upp personer som inte mår bra. Sedan 1999 har Försvarmakten ett ansvar att följa upp veteraner under viss tid, bland annat i avseende på psykisk hälsa, och att utreda deras behov av stöd. Även om det börjat skapas rutiner för att fånga upp och hjälpa personer som varit illa psykiskt konstaterades emellertid under 2000-talets första decennium hur det då ännu saknades systematik och samordning i hur sådant hanterades, något som man sedan dess arbetat för att åtgärda.

Vi har identifierat ett antal faktorer som sammantaget kan förklara varför man just under 1990-talet började hantera frågan om psykisk ohälsa på ett nytt sätt. Till att börja med såg man ett behov som man inte upplevt fanns där tidigare, som grundade sig i uppfattningen att missioner som nu genomfördes var särskilt tuffa. Till detta kom att en ny förståelse av problemet med stress och psykisk hälsa börjat göra sig gällande, inte minst genom det breda genomslag som PTSD-diagnosen fått. Till sist menar vi att förändringar inom Försvarmakten måste beaktas: utlandsstyrkans status hade så smått ökat under 1980-talet, en utveckling som accelererade under 1990-talet, samtidigt som den försvarspsykiatriska verksamheten under samma period stärkts något (även om organisationen fortfarande var liten i internationell jämförelse).

Vad gäller anhörigstödet bestod det långt fram i tiden endast av åtgärder som vidtogs på direkt förekommen anledning: anhöriga informerades med anledning av händelser i missionsområdet (enskildas skador, sjukdomar och dödsfall) eller efter att de själva tagit kontakt. Inget mer systematiskt eller planerat stöd fanns att tillgå. Också här inträffade förändringar under 1990-talet, i samband med att uppsättandet av FN-förbanden började decentraliseras, kunde rutiner vid hemregementena också börja spela en annan roll. När veteranpolitiken utreddes under det tidiga 2000-talet förekom alltså åtgärder för anhörigstöd inom organisationen i varierande form och omfattning. Arbetet förefaller sedan dess, liksom det gällande personalens psykiska hälsa, ha handlat om att utöka, samordna och kvalitetssäkra denna form av stöd, bland annat i samverkan med organisationen SSHF.

Symboliska stödåtgärder

Liksom i fallet med rutinutvecklingen för att förebygga psykiska besvär utvecklades Försvarsmaktens symboliska belöningsystem kraftigt med början i 1990-talet. Många förändringar på området genomfördes redan innan den officiella veteranpolitiken som vi idag känner den. Viktigare förändringar som ägt rum efter veteranpolitikens tillkomst utgörs av *Försvarsmaktens medalj för sårade i strid*, den ceremoniella utvecklingen främst i form veterandagen som fick statsceremoniell status 2011 och veteranmonumentet som invigdes 2013.

Idag har Försvarsmakten redskap att själv premiera deltagandet i internationell verksamhet (sedan 1991) och möjligheter att belöna särskilt berömvärda insatser i såväl internationell som i nationell tjänst (sedan 1995/2008). Därutöver har myndigheten också möjlighet att uppmärksamma dem som skadats under strid i internationell tjänst (sedan 2011). Emellertid stod soldater i internationell tjänst tidigare inte heller utan symboliskt erkännande. Inte minst fick de FN-medaljen efter ett minimum om tre månaders tjänstgöring (och får så än idag i de fall de varit verksamma i FN-missioner). Möjligheterna att belöna individer som särskilt utmärkt sig var mer begränsade före 1990-talet, men saknades inte helt. Exempel på detta är det tiotal soldater som under 1960-talet erhöll *Vasamedaljen* för sina insatser i Kongo. Det finns dock flera skäl till att sådana belöningar var mer sparsamma tidigare, varvid en kan kopplas till ordensväsendets reformering på 1970-talet. Möjligheterna att premiera *individuella* insatser genom medaljer och utmärkelser har således varit som sämst under 1970-, 80- och delar av 90-talen. Försvarsmaktens medaljer för såväl stridsskador som sådana för särskilda insatser är för övrigt mycket uppskattade av veterankollektivet.

Vad gäller monument och ceremonier finns vissa likartade utvecklingsdrag. Förhållandevis sent invigdes exempelvis 1995 FN-monumentet. Redan från och med 1950-talet genomförde emellertid FN-kontingenter högvakten efter det att de återvänt hem. Traditionen har emellertid varit vilande i ett antal decennier och förmodligen upphörde traditionen under 1980-talet första hälft. Vad gäller den mer sentida utvecklingen på det ceremoniella området kan konstateras att den inte minst är kopplad till att profilen på de svenska utlandsinsatserna ändrats. Dels måste insatser utanför FN:s ram kunna uppmärksammas, dels måste också insatser från personal från andra myndigheter än Försvarsmakten kunna visas erkänsla. Även veterandagen förefaller vara uppskattad av veteranerna, något som även gäller veteranmonumentet (om än i något lägre utsträckning).

Opinionen, veteranen och missionen i media

Ett inledande resultat är att allmänhetens uppfattningar om svenska veteraners villkor generellt är ganska vaga, något som också i hög grad gäller kunskaperna om en av de senast genomförda insatsernas (Afghanistaninsatsen) syften och villkor. Vidare tycks allmänheten inte riktigt förstå Försvarsmaktens nya fokus mot i huvudsak internationella insatser. Av tidigare undersökningar framkommer också att det finns starka åsikter i veterankollektivet kring vad man menar vara bristande stöd och uppbackning från politiskt och medialt håll. Kunskapsluckor hos allmänheten rörande vad Försvarsmaktens uppgifter idag består i får anses vara ett hinder för att skapa de nödvändiga förutsättningarna för ett bredare stöd. Dessa luckor angår såväl Försvarsmakten som myndighet, dess personal som den internationella verksamheten som sådan.

Hur ser då mer specifikt den mediala uppmärksamheten ut kring militära utlandsveteraner idag? Det kan konstateras att det dominerande perspektivet tycks ligga på veteraner som en grupp med problem. Inslag som enbart förknippar veteraner med något positivt, eller som exempelvis lyfter fram deras särskilda insatser eller erfarenheter som värdefulla, är däremot mer sparsamma. Måhända är detta en del av medielogiken; att det anses finnas ett större allmänintresse i att uppmärksamma grupper med problem och sådana som kommit i kläm än sådana som inte gjort det. Även om denna studie på inget sätt kan anses vara uttömmande förefaller i alla händelser ett slags socio-medicinskt fokus vara det dominerande i narrativ kring veteranerna som grupp. Att veteraners erfarenheter och sociala situation kritiskt granskas av massmedia är naturligtvis positivt. Samtidigt har det i debatten framförts kritik mot vad vissa upplever som en snedvriden bild av veterankollektivet som helhet. Om en enligt tidigare undersökningar *generellt sett* ganska välmående grupp beskrivs utifrån en huvudsakligen medicinsk problembild, håller vi också med om att det medför en latent risk att utlandstjänstens meritvärde begränsas, eftersom den riskerar att alltför starkt sammankopplas med psykiska problem, snarare än med positiva erfarenheter.

Slutligen har rapporteringen från två insatser behandlats, närmare bestämt ONUC (Kongo på 1960-talet) och den nyligen avslutade i Afghanistan (ISAF). Två, med svenska mått förhållandevis högintensiva operationer, har valts ut med särskild bäring på att identifiera vad som påverkar rapporteringens dynamik. Minst lika viktigt som vad media de facto skriver är i detta sammanhang också vad de faktiskt *inte* skriver. En viktig aspekt av detta är huruvida rapporteringen huvudsakligen får ett fokus på missionens genomförande och soldaternas insatser eller inte. Den mer missions- och soldat-centrerade rapporteringstypen styrs av frågorna vad som händer och hur, och bedöms som mer positiv ur soldaternas perspektiv. Den andra typen av rapportering som tenderar att dra bort fokus från soldaternas insats styrs av varför-frågor. ”Varför är Sverige engagerat i Afghanistan?” Är ett exempel på en sådan fråga som snarare handlar om legitimitet än att diskutera insatserna på plats.

I Kongomissionens fall deltog Sverige i en FN-operation och insatsen hade ett förhållandevis starkt stöd från hemmaopinionen. Detta innebar inte desto mindre ett antal retoriska utmaningar. FN hade enligt dåtida begrepp inte några fiender och förde per definition därför inte krig. När svenska soldater ändå utkämpade strider blev den idealtypiska bilden av den fredsbevarande verksamheten utmanad även fast operationerna rent militärt gick planenligt och förbanden löste sina uppgifter. Till detta kom att även om FN bedrev högintensiva operationer i Kongo så var det FN – inte Sverige – som stred. Mot bakgrund av den periodvis hårda internationella kritiken mot FN-insatsen, främst från franskt, belgiskt och brittiskt håll, blev det också svårare att lyfta fram de svenska bidragen till insatsen.

Fokus på vad de svenska soldaterna gjorde och hur de gjorde det var störst under missionens första år, exempelvis i samband med skyddandet av tågtransporter. När sedan striderna ändrade karaktär och debatten skiftade till att diskutera *varför* man var i Kongo och mer kom att handla om insatsens legitimitet, försköts fokus bort från soldaterna och mot den politiska nivån. Slutresultatet blev att en mission som initialt hade ett stort stöd bland allmänheten, vid dess slut snarast betraktades som ett misslyckande eller i alla fall som något som man saknade begrepp för att kunna hantera. Detta kan ha bidragit till att veteraner från Kongo ansett sig svikna.

Beträffande afghanistaninsatsen fanns inte på samma sätt låsningen till ett fredsbevarande och icke krigförande FN. Här fanns heller inga egentliga tabun mot att tala om en fiende, även om denne i realiteten var svår fångad och därför ägnades liten uppmärksamhet i media. I likhet med Kongo-missionen fanns även här på politisk nivå ett behov av att markera en samhörighet med en större samarbetsorganisation i en förändrad världsordning. I jämförelse med insatsen i Kongo var däremot allmänhetens stöd för den svenska insatsen i Afghanistan betydligt svagare.

Liksom Kongo-missionen började Afghanistan-insatsen som något som för svenskt vidkommande inte involverade strid i någon högre utsträckning. När insatsen sedan övergick till ett mer stridsintensivt skede tonades verksamhetens nya inriktning och intensiteten i striderna ner från den politiska ledningen. Denna gång handlade det rimligen om att man från politiskt (och militärt) håll var medveten om att den allmänna opinionens stöd för insatsen redan från början var lägre. Av dessa skäl var av allt att döma den politiska och militära ledningen medvetet otvetydig med vilken typ av verksamhet som bedrevs under insatsens senare år. Vad gäller den större berättelsen som ramade in insatsen i Afghanistan var den betydligt mer svävande i jämförelse med Kongo. Allmänhetens kunskaper om vad den svenska styrkan gjorde där, hur konflikten passade in i ett större mönster och vilka målen var, måste alltså bedömas som lägre än i Kongo-fallet. Vad gäller Afghanistan kan därför antas att diskussionens fokus fick en jämförelsevis större tyngdpunkt på varför Sverige var där, snarare än *vad* svenska soldater gjorde där och *hur* de gick till väga.

Trots skillnaderna mellan de båda operationerna, finns flera likheter. Svårigheten att hantera svenskars deltagande i strid, och framhållandet av deras prestationer som just soldater är en sådan. Orsakerna var bakom detta förvisso skilda, men utfallet av rapporteringen i pressen ändå liknande. En annan likhet står att finna i berättandet om hur stupade svenska soldater togs om hand. Det är slående att rapporteringen som omgav de soldater som stupat under insatsen i Afghanistan skiftade från ett till en början huvudsakligen tekniskt fokus, till att de i högre grad lyftes fram som hjältar. Mot den inrikespolitiska bakgrunden och hur man valde att hantera det svagare stödet för insatsen, blir kanske allmänhetens bristande kunskaper och klyftan mellan den och Afghanistan-veteranerna mer begriplig. Denna klyfta framstår som viktig om man vill förstå faktumet att många veteraner från Afghanistan, liksom de från Kongo, idag upplever sig få ett litet stöd från samhället.

8.2 Avslutande diskussion och utblick

Veteranpolitik är ett begrepp som för svenskt vidkommande hör 2000-talet till, och som samlat politikområde är det alltså sent tillkommet. I tecknandet av utvecklingslinjerna för dess förhistoria sedan 1900-talets mitt har rapporten rört sig över ett tematiskt brett och relativt disparat fält. Tillåter man sig att generalisera har det visat sig att den rådande tendensen i Försvarsmaktens hantering av veteraner länge var att det närmast utgjorde en ickefråga, som varken ägnades några större resurser eller speciellt stort intresse. Efter avslutat uppdrag återinträdde veteranen helt enkelt in i det svenska välfärdssamhället.

Slående är dock att det redan på 1990-talet – alltså innan politikområdet började utredas och formaliseras – så smått började röra på sig på flera områden. Kanske kan man här tala om ett slags protostadium till en veteranpolitik av dagens snitt. Vi har i rapporten framför allt presen-

terat strukturella förklaringar till förändringarna, varav de flesta har att göra med organisation och kultur inom Försvarsmakten. Utan att ta hänsyn till dessa blir utvecklingen svår att förstå. Precis som konstaterats i rapportens inledning – till exempel vad gäller problemet med psykisk ohälsa – menar vi dock att det behövs ett ännu bredare samhällsperspektiv för att bäst förstå hur frågan om insatspersonalens och veteranernas väl och ve hanterats vid olika tidpunkter. Att tillämpa ett sådant har inte alltid varit möjligt, givet bristen på historisk grundforskning kring svenska veteraner, samt de ramar som uppdraget getts. Därför vill vi i denna avslutande diskussion höja blicken och peka ut ett antal problemområden som ur ett historiskt perspektiv förtjänar ytterligare uppmärksamhet och ligga till grund för mer omfattande veteranhistoriska forskningsansatser. Utöver detta vill vi även ge förslag på tillvägagångssätt som skulle kunna bidra till ny kunskap på området.

Veterankollektivet och dess bemötande i ett historiskt perspektiv

För att i grunden kontextualisera såväl Försvarsmaktens som andra myndigheters hanterande av sin personal samt samhällets inställning till militära utlandsveteraner behövs, menar vi alltså, ett bredare anslag än vad formatet för denna rapport tillåtit. Den över tid förändrade synen på individens förhållande till kollektivet (exempelvis som soldat i en hierarkisk organisation eller som medborgare i en nationalstat) är en sådan process som ligger utanför de internationella uppdragens snävare domäner, men som naturligtvis på olika sätt påverkat bemötandet av veteraner och den behandling de fått efter insats.

En annan viktig förändring under de sextio år som denna rapport spänner över rör frågor om förändrade könsroller och maskulinitetsideal. Det är rimligt att anta att synen på vad som anses vara en god soldat (och kanske implicit också vad som är en ”bra karl”) förändrats över tid. Sådana föreställningar kan också antas ligga till grund för de krav som ställts på soldaten, under och efter tjänstgöring, utöver det som framgår av reglementen och liknande normativt material. Genom att närmare uppmärksamma och undersöka sådana förhållanden kan en djupare kunskap om vad det innebär och innebar att vara soldat i utlandmissioner erhållas. Likaså skulle ett sådant perspektiv kunna kasta ljus över en viktig fråga som här inte kunnat ägnas uppmärksamhet, nämligen kvinnliga veteraners erfarenheter och om – och i så fall hur – de skiljt sig från männens.

På liknande sätt kan på goda grunder antas att sådana förändrade förhållningssätt mellan stat/individ och individ/samhälle också påverkar den behandling veteraner möts av i såväl ceremoniella sammanhang som i mötet med till exempel hälso- och sjukvård. Den omfattande förändring som 1990-talets utveckling innebar i form av hemkomstprogram och liknande kan förmodligen inte förklaras utan att sådana större processer – som i denna rapport endast framskymtat – närmare uppmärksammas.

En sådan ansats innebär vidare att veteranerna som grupp också bör studeras närmare. I denna rapport har sådana frågeställningar fått stå tillbaka för besvarandet av de ställda frågorna och veterankollektivet har här vagt behandlats som just ”veteraner”. En närmare studie skulle rimligen nyansera sådana begrepp. I hur hög utsträckning ser exempelvis svenska FN- (och andra) veteraner sig som just veteraner och vad lägger de själva in för betydelse i det? Varför tycks veteranstatusen vara central för vissa men närmast perifer för andra? Hur homogent är

egentligen veterankollektivet? Detta är exempel på frågor, vars svar skulle tillföra ytterligare viktig kunskap utöver studier kring motivbilder till att delta i internationell verksamhet och välbefinnandet efter en genomförd mission.

Särskilt intressant att studera i detta sammanhang är kanske de veteraner som inte varit anställda av Försvarsmakten och deras förutsättningar för att återvända till ett civilt liv efter det att missionen avslutats. Här tror vi att inte minst arbetsmarknadens utseende är central.¹ En annan grupp som framstår som intressant att följa upp är de veteraner med många missioner bakom sig, som skulle kunna betecknas som ”frivilliga professionella FN-soldater”.²

I den här rapporten har fokus beträffande personalens erfarenheter under själva insatserna främst legat vid stridsexponering och akut och långsiktigt omhändertagande av psykiatriska skador. Detta är naturligtvis ett utsnitt ur en betydligt större helhet. Andra problemområden som också bör utforskas närmare rör sådant som förbandens disciplin, exempelvis genom undersökningar av rättsmaterial, ledarskapet, förbandets sammanhållning (eller brist på sådant) och friktioner mellan det insatta förbandet och ledningen i Sverige eller FN – kort sagt skapa en djupare och mer systematiserad historisk kunskap om de enskilda insatserna. Snarare än att utvärdera insatserna, skulle fokus också då ligga på att kontextualisera och historiskt förklara hur de fungerade.

Internationella vs nationella komparationer

Ett förslag till vidare forskning som ofta brukar anföras i dessa sammanhang är behovet av komparativa studier. Frågan är då vad som skall jämföras, och med vilka andra länder. För exempelvis USA:s men även Storbritanniens del är skillnaden mellan nationella insatser och insatser utomlands – bortsett från omfattningen och intensiteten – mindre än för ett land som Sverige. USA, såsom varande ett imperium, slåss per definition huvudsakligen bortom sitt kärnområde, medan Sverige länge haft (och givet omvärldsutvecklingen alltså måste ha) ett större nationellt fokus. Utlandmissioner är kort sagt en mer ”exceptionell” verksamhet för ett land som Sverige.

Profilen på de svenska insatserna har också länge varit av fredsbevarande karaktär. Då de ineburit strid av med svenska mått mätt mer högintensiv typ, har de ändå med andra staters måttstock varit av mer begränsad natur. Detta påverkar naturligtvis den förväntanshorisont som svenska soldater har haft i jämförelse med exempelvis amerikanska soldater. I sin tur kan detta också påverka hur den enskilde och förbandet sedan hanterar förluster och traumatiska upplevelser. Jämförelser med andra nationer kräver med andra ord en tydlig uppfattning om kontexten för att inte riskera felaktiga slutsatser. När exempelvis det stöd som tillgängliggjorts danska soldater ibland lyfts fram som förebildligt, blir detta snudd på obegripligt om det inte är klargjort att danska politiker rimligen investerat en hel del politiskt kapital för att driva en operation där man förlorat ett 40-tal soldater under tolv år.

¹ Under såväl 1950- som 1960-talet var den svenska arbetsmarknaden god eller till och med mycket god. Under såväl 1970- som 1980-talen försämrades situationen något, men kan knappast beskrivas som dålig. Sysselsättningsgraden i samhället var fortsatt förhållandevis hög. Under delar av 1990-talet, i synnerhet vid decenniets början var emellertid arbetsmarknaden betydligt sämre.

² En lämplig metod vore här att inte enbart belysa veteranernas situation på arbetsmarknaden, utan också jämföra den med andra samhällsgrupper som inte är veteraner. En sådan studie skulle inte minst belysa förhållandet mellan utlandstjänstens meritvärde historiskt, en fråga som idag för övrigt framhålls som angelägen i Försvarsmaktens personalarbete.

Ett förslag till komparationer som vi utifrån detta tror skulle kunna vara fruktbara (såvitt inte de svenska missionernas profil ändras i en mer högintensiv riktning), vore att klarlägga hur myndigheter som polisen och brandkåren i Sverige hanterat traumatiska händelser över tid och jämföra detta med hur Försvarsmakten gjort. Givet de svenska internationella insatsernas utseende vore i många fall en jämförelse med polisen förmodligen mer rimlig än hanteringen av exempelvis amerikanska Irakveteraner. Därutöver skulle en sådan jämförelse ge ett historievetenskapligt mervärde i form av resultat med bäring på samhällets generella syn på trauman, personalvård och andra angränsande frågeställningar. Polisen delar troligtvis dessutom till del den problembild som många veteraner ger uttryck för, nämligen uppfattningen om bristande samhälleligt stöd.

Det veteranpolitiska komplexet

Den svenska officiella veteranpolitiken är som konstaterats en ung företeelse. Det betyder däremot inte att det tidigare saknats organisationer, intressegrupper och andra aktörer som på olika sätt sökt ta tillvara veteranernas intressen. I denna rapport har fokus legat främst på hur Försvarsmakten, samt i viss mån massmedia, hanterat veteranfrågan. En grupp aktörer som inte uppmärksammas här är de olika organisationer som kopplats till veteranerna och som på olika sätt varit betydelsefulla i detta sammanhang. Här kan exempelvis Sveriges Veteranförbund Fredsbaskrarna med rötter i 1980-talet nämnas. Deras historia förtjänar alltså att skrivas.

Här framstår flera frågor som viktiga. En första sådan fråga rör naturligtvis varför och på vilka sätt dessa organisationer bildades. Vilka veteraner är det som framförallt engagerat sig som medlemmar i dessa organisationer och vilka bevekelsegrunder ligger bakom deras engagemang? Finns det missioner som i särskilt hög grad bidragit till nyrekteringen eller är det snarare de med många missioner bakom sig som också valt att engagera sig? Andra intressanta frågeställningar rör den politik som de drivit. Har den exempelvis skiftat över tid eller finns det frågor som genomgående varit betydelsefulla? I detta sammanhang vore det givetvis av intresse att undersöka hur de interagerat med myndigheter och andra aktörer och om denna interaktion skett i något slags samförstånd eller i konflikt. Vad innebär exempelvis tillkomsten av en officiell veteranpolitik utifrån dessa organisationers perspektiv? Om staten tar ett större och mer sammanhållet ansvar för veteranfrågorna, innebär detta att sådana organisationers inflytande över veteranfrågan minskar eller är det snarare så att den tvärtom ökar? Detta är exempel på frågor som skulle kunna ställas i detta sammanhang. Inte desto mindre finns på det historievetenskapliga området omfattande kunskap och metodologisk inspiration att hämta ifrån såväl folkrörelseforskningen som den som rör associations- och föreningsväsendets framväxt i Sverige som skulle kunna användas för att belysa veteranorganisationernas och veteranfrågans utveckling.

Förteckning över diagram, figurer, tabeller och tablåer

Diagram

Diagram 1. Antal insatta soldater i utlandsverksamhet per år 1964–2012	28
Diagram 2. Dödsfall, fördelning mellan stupade och förolyckade 1956–2010	34
Diagram 3. Medaljörer av Försvarsmaktens medalj för sårade i strid 2011–2014	36

Figurer

Figur 1. Samverkande faktorer bakom förändringarna i personalstödet från 1990	64
---	----

Tabeller

Tabell 1. Insatsfrekvens 1991–2008	30
------------------------------------	----

Tablåer

Tablå 1. Stöd till personal och anhöriga. Övergripande förändring 1956–2010	62
---	----

Referenser

Muntliga källor

Samtal med Nils-Ivar Tetting på Försvarshögskolan, 2015-11-05.

Samtal med Gunnar Westling på Försvarshögskolan, 2015-11-10.

Otryckta referenser

Brennius, Olle, 2014, ”FN-svenskar utan stöd efter hemkosten”, skrivelse till överbefälhavaren (daterad 2014-05-16).

Försvarsmakten, 2010, ”Avlidna och stupade i Utlandsstyrkan till och med 2010-10-19”.

Försvarsmakten, 2011, ”Beslut om Försvarsmaktens medalj för sårade i strid” (daterat 2011-03-25).

Försvarsmaktens HR-centrum, 2013, ”Försvarsmaktens metodhandbok för veteran- och anhörigstöd” (fastställd 2013-06-17).

Hildebrandt, Johanne, 2013, ”Legoknekt, barnamördare eller hjälte?”, inträdesanförande för Kungliga Krigsvetenskapsakademien (Powerpoint-presentation).

Kjäll, Mats och Åkerström, Janne, 2012, ”Analys av utlandserfarenhet bland nu anställda i FM samt historisk intressant statistik om tidigare utlandsmissioner”, Högkvarteret, Stockholm, 2012.

Riksarkivet, 2011, ”Riksarkivets yttrande över regeringens belöningsmedalj för internationella insatser till Statens försvarshistoriska muséer”.

Statens konstråd och Försvarsmakten, 2012, ”Tävlingsprogram. Minnesmonument för veteraner vid Sjöhistoriska muséet i Stockholm”.

Sveriges Veteranförbund Fredsbaskrarna, 2013, ”Kartläggning av bemötande av utlandsveteraner efter hemkomsten från missionsområde”, Bilaga till SVF daterad 2013-04-23.

Tidningar och populärpress

Svenska Dagbladet

Åkerman 2010-10-19; Ramnerup 2013-01-13; Osign. 2013-03-12; Neovius (mfl.) 2014-05-29; Wiklund 2015-09-03;

Dagens Nyheter

Brännström och Korström 2005-09-29; Stenberg 2006-05-27; Carlquist 2010-08-25; Carlquist 2010-08-26; (TT) 2010-11-27; Alonso 2012-08-01; Stenberg 2014-01-29; Lagerwall och Rosén 2014-01-29; Granstrand 2015-09-12.

Göteborgs-Posten

Eriksson 2010-08-05; Strömberg 2013-05-25; Prochazka 2013-06-01.

Aftonbladet

Olsson, 2005-11-25; Olsson och Petersson 2005-11-26; Castelius och Petersson 2005-11-27; Olsson 2005-11-27; Olsson 2005-11-28; Holmberg 2005-12-09; Viktorzon 2010-02-10; Weigl 2010-03-09; Linderborg 2010-06-10; Klein 2010-06-21; Sköld, Ekelund och Najafizada 2010-10-17; Hökerberg 2010-11-27; Sundell 2011-01-27; Osign.2011-02-03; Vidlund 2011-02-24; Svärd 2011-02-28; Nordström 2011-03-10; Cantwell 2015-05-12; Edholm och Widman 2015-05-28.

Expressen

Osign. 2007-11-12; Osign. 2007-11-15; Ölander 2007-11-12; Brännström och Ölander 2007-11-12; Osign. 2007-11-12, Brännström 2007-11-12; Brännström och Ölander 2007-11-13; Osign. 2007-11-13, Brännström och Ölander 2007-11-13, Brännström och Ölander, 2007-11-13; Brännström och Ölander 2007-11-14; Osign. 2007-11-14, Osign.2007-11-14; Brännström 2007-11-15, Osign.2007-11-15; Dragic och Salihu, 2010-02-11, Elfström och Schönstedt 2010-03-04; Johansson, Schönstedt och Salihu 2010-10-17; Carlquist 2010-08-25.

Neo

Rönmark, Neo, nr. 1, 2012.

Film, radio och TV-program

Uppdrag granskning, 2003, "FN-soldater i kris" (samhällsprogram), Sveriges Television.
Larsson, Peter, 2013, "Första svenska bosnienbataljonen. BA01" (film), Mirakel Film & TV AB.
Griehsel, Marika, 2014, "Kongoveteranerna" (film), AKA Film & Deep Sea Production.
"Krigaren", 2014, (Radioprogram), Sveriges Radio P1.
"Striden efter kriget", 2014, (Radioprogram), Sveriges Radio P1.
"Min son blev en krigare", 2014, (Radioprogram), Sveriges Radio P1.
"Vem tar hand om soldaten", 2014, (Radioprogram), Sveriges Radio P1.

Elektroniska källor

"Andra organisationers medaljer", på www.forsvarsmakten.se.
"Försvarsmaktens belöningsmedalj för internationella insatser", på www.wikipedia.org.
"Försvarsmaktens belöningsmedalj för internationella insatser med svärd", på www.wikipedia.org.
"Försvarsmaktens förtjänstmedalj", på www.wikipedia.org.
"FN:s fredsbevarande styrkor i Kongo", på www.wikipedia.org.
"Försvarsmaktens medalj för sårade i strid", på www.wikipedia.org.
"iCasualties Operation Enduring Freedom Afghanistan", på <http://icasualties.org>.
"Läkemedelsfakta", på www.lakemedelsverket.se.
"Medals of the United Nations", på www.medals.org.uk.
Olsson, Stefan, "Ovärdigt av v och mp om svenska soldater i Afghanistan", på <http://magasin.frivarld.se>.
"Profilshop", på www.sverigesveteranforbund.se.
"Soldaten Kenneth Wallin begravdes" (tv-inslag), på www.expressen.se.
"Ändamålet helgar medlen", på <http://wisemanswisdoms.blogspot.se>.

Tryckta referenser

- Agrell, Wilhelm, 2013, *Ett krig här och nu. Från svensk fredsoperation till upprorsbekämpning i Afghanistan 2001–2014*, Stockholm.
- Andersson, Lars, 1994, *Den första striden: Anteckningar om stress, reaktioner, ledarskap och kamratstöd under den första Bosnienbataljonen*, Stockholm.
- Barham, Peter, 2007, *Forgotten Lunatics of the Great War*, New Haven.
- Beckman, Margareta, 1995, *Under fransk fana! Royal-Suédois – svenskt regemente i fransk tjänst 1690–1791*, Stockholm.
- Berndtsson, Joakim och Ydén, Karl, 2013, ”Efter Afghanistan? Försvaret, kriget och svenskarna”, i Lennart Weibull, Henrik Oscarsson och Annika Bergström (red.) *Vägskäl*, Göteborg.
- Carlström, Anders, 1992, ”Psyko-sociala aspekter på tjänstgöring vid svenska FN-förband”, i Tom Lundin (red.), *Försvarspsykiatri igår, idag och imorgon. En antologi tillägnad Ulf Otto 60 år den 8 oktober 1991*, Lund.
- Carlström, Anders, Lundin, Tom & Otto, Ulf, 1990, ”Mental adjustment of Swedish UN soldiers in South Lebanon in 1988”, i *Stress Medicine* 6.
- Edvardsson, Anja, 2006, *Utlandsstyrkan i fredens tjänst. Försvarmaktens internationella insatser*, Malmö.
- Egidius, Henry, 2008, *Psykologilexikon*, Stockholm.
- Essen-Möller, Erik, 1940, ”Krigspsykiatri”, i *Allmänna svenska läkartidningen* 37:30.
- Fröderström, Harald, 1919, ”Krigsneuroserna”, i *Allmänna svenska läkartidningen* 16:1–2.
- Harrison, Mark, 2010, *The Medical War. British Military Medicine in the First World War*, Oxford.
- Hedensskog, Staffan, 1962, ”Några erfarenheter från tjänst som läkare vid Sv. F.N.-bataljonen i Kongo”, i *Svenska läkartidningen* 59: 11.
- Henricsson, Ulf, 2013, *När Balkan brann! Överste 1. Ulf Henricsson om sitt krig i Bosnien och hur han blev ”sheriffen i Vareš*, Stockholm.
- Hildebrandt, Johanne, 2011, *Krigare. Ett personligt reportage om de svenska soldaterna i Afghanistan*, första uppl., Stockholm.
- Iko, Per, 2004, ”Svenska arméofficerare i blått. Tjänstledighet för krigstjänst i amerikanska inbördeskriget”, i *Släktforskarnas årsbok*.
- Johannisson, Karin, 2001, *Nostalgia. En känslas historia*, Stockholm.
- Johansson, Eva och Larsson, Gerry, 2001, ”Swedish Peacekeepers in Bosnia and Herzegovina: A Quantitative Analysis” i *International Peacekeeping* 8:1.
- Johansson, Kari, Neovius, Kristian, Neovius, Martin och Pethrus, Carl-Martin, 2014, ”Mental ohälsa efter militär utlandstjänst vid missioner med hög stridsexponering”, Stockholm.
- Jones, Edgar & Wessely, Simon, 2005, *Shell Shock to PTSD: Military Psychiatry from 1900 to the Gulf War*, Hove.
- Järnefors, Eva Brita, 2011, ”Försvarmakten nyanställer 22 psykologer”, i *Psykologtidningen* 56:10.
- Kettner, Bertil, 1972, *Combat strain and subsequent mental health. A follow-up study of Swedish soldiers serving in the United Nations forces 1961–62*, Köpenhamn.
- King, Anthony, 2011, *The Transformation of Europe’s Armed Forces. From the Rhine to Afghanistan*, Cambridge.

- Korpi, Walter & Nisbel, Ruth, 1962, *Stridsreaktioner samt informations- och propaganda-verksamhet vid ett förband under fältförhållanden. Redogörelse från en försöksundersökning genomförd i den XII. Svenska FN-bataljonen*, MPI rapport nr 18, Stockholm.
- Kullander, N. E., 1962, "Dixyrazin – ett nytt psykofarmaka prövat på 21 soldater under fältförhållanden", i *Svenska läkartidningen* 59: 23.
- Larsson, Esbjörn, 2007, "Karriärist eller hetsporre? En studie av svenska officerare under 1800-talets andra hälft", i *Militärhistorisk Tidskrift*.
- Larsson, Gerry, Michel, Per-Olof & Lundin, Tom, 2000, "Systematic assessment of mental health following various types of post-trauma support", i *Military Psychology* 12.
- Lengwiler, Martin, 2003, "Psychiatry beyond the asylum. The origins of German military psychiatry before World War I", *History of Psychiatry* 14:1.
- Lerner, Paul, 2003, *Hysterical Men. War, Psychiatry, and the Politics of Trauma in Germany, 1890–1930*, Ithaca.
- Levin, Anna & Nilsson, Peter M., 2005, "Framväxten av en diagnos. Synen på psykiska krigsreaktioner under 1900-talet med fokus på FN-svenskarna i Kongo 1960–64", i *Svensk Medicinhistorisk Tidskrift* 9:1.
- Lidberg, Lars, 2000, "C Gösta Rylander", i *Svenskt biografiskt lexikon* bd 31.
- Lundin, Tom, 1992, "Några ord till Ulf", i Tom Lundin (red.), *Försvarspsykiatri igår, idag och imorgon. En antologi tillägnad Ulf Otto 60 år den 8 oktober 1991*, Lund.
- Lundin, Tom & Otto, Ulf, 1989, "Stress reactions among Swedish health care personnel in UNIFIL, South Lebanon, 1982–84", i *Stress Medicine* 5.
- Lundin, Tom & Otto, Ulf, 1992, "Swedish U.N. soldiers in Cyprus UNFICYP. Their psychological and social situation", i *Psychotherapy and Psychosomatics* 57:4
- Michel, Per-Olof, 2005, *The Swedish Soldier and General Mental Health Following Service in Peacekeeping Operations*, Digital Comprehensive Summaries of Uppsala Dissertations from the Faculty of Medicine 17, Uppsala.
- Michel, Per-Olof, 2008, *Handbok försvarspsykiatri: Insats och stress*, Stockholm.
- Michel, Per-Olof, Larsson, Gerry & Lundin, Tom, 2000, "Ryktet om debriefingens död är betydligt överdrivet!", i *Läkartidningen* 97:22.
- Molin, Lena och Salomonsson, Gustaf, 2013, "Berättelsen om BA02. Källmaterial och metoder för att studera veteraners fysiska och psykiska hälsa utifrån en fallstudie på BA02", i *FOI-R*, Stockholm.
- Naeslund, Felix, 1956, "Årsberättelse i hälso- och sjukvård för 1955", i *Tidskrift i Sjöväsendet* 5.
- Otto, Ulf, 1969, *Militärpsykiatriska studier i USA 1968*, Stockholm.
- Otto, Ulf, Bliding, Åke & Fries, Hans, 1982, *Katastrof- och försvarspsykiatri*, första uppl., Lund.
- Otto, Ulf et al., 1986, *Katastrof- och försvarspsykiatri*, andra uppl., Lund.
- Reid, Fiona, 2014, "'His nerves gave way'. Shell shock, history and the memory of the First World War in Britain", i *Endeavour* 38:2.
- Roosberg, Henric och Weibull, Anna, 2014, "Försvarsmakten efter ISAF. Lärdomar och påverkan på militärstrategisk nivå", i *FOI-R*, Stockholm.
- Shay, Jonathan, 1994, *Achilles in Vietnam. Combat Trauma and the Undoing of Character*, New York.
- Shephard, Ben, 2001, *A War of Nerves. Soldiers and Psychiatrists in the Twentieth Century*, Cambridge.

- Sköld, Nils, 1974, *Värnplikt och folkförsvaret*, Stockholm.
- Sköld, Nils, 1990, *I fredens tjänst. Sveriges medverkan i Förenta Nationernas fredsbevarande styrka i Mellanöstern 1956–67*, Stockholm.
- Thisner, Fredrik, 2007, *Militärstatens arvegods. Officerstjänstens socialreproduktiva funktion i Sverige och Danmark, ca. 1720–1800*, Uppsala.
- Tullberg, Andreas, 2012, *'We are in the Congo now'. Sweden and the Trinity of Peacekeeping during the Congo Crisis 1960–1964*, Lund.
- Veteransoldatutredningen, 2007, SOU 2007:77, *En svensk veteranpolitik, del 1. Ansvar för personalen före, under och efter internationella militära insatser*, Stockholm.
- Veteransoldatutredningen, 2008, SOU 2008:91, *En svensk veteranpolitik, del 2. Ansvar för personalen före, under och efter internationella militära insatser*, Stockholm.
- Veteranutredningen, 2013, SOU 2013:8, *Den svenska veteranpolitiken. Statligt bidrag till frivilliga organisationer som stödjer veteransoldater och anhöriga*, Stockholm.
- Veteranutredningen, 2014, SOU 2014:27, *Svensk veteranpolitik – ett ansvar för hela samhället*, Stockholm.
- Wanke, Paul, 2012, *Russian/Soviet Military Psychiatry, 1904–1945*, London.
- Weisæth, Lars, 1992, "Fra krigs- til katastrofe- og krisepsykiatri", i Tom Lundin (red.), *Försvarspsykiatri igår, idag och imorgon. En antologi tillägnad Ulf Otto 60 år den 8 oktober 1991*, Lund.
- Wirilander, Kaarlo, 1964, *Officerskåren i Finland under 1700-talet. En socialhistorisk avhandling om den finska arméns officerare*, Stockholm.
- Ydén, Karl, 2008, "Kriget" och karriärsystemet. *Försvarsmaktens organiserande i fred*, Göteborg.
- Åberg, Alf, 1994, *Svenskarna under stjärnbaneret. Insatser under nordamerikanska inbördeskriget 1861–1865*, Stockholm.
- Ågren, Maria, 2011, "Inledning. Genus och arbete under tidigmodern tid", i Benny Jacobsson & Maria Ågren, *Levebröd. Vad vet vi om tidigmodern könsarbetsdelning?*, Uppsala
- Åselius, Gunnar, 2005, "Swedish Strategic Culture after 1945", i *Cooperation and Conflict*, 40:1.